

Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

Λαϊκός πολιτισμός και Νεότερη Πολιτιστική Κληρονομιά (ΛΠΚ)

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

"Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου (ΑΜ: 535218)

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Ανδρομάχη Οικονόμου

Πάτρα, Ιούνιος 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας Κωνσταντίνα Ανδρέογλου που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς
πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και
διδασκτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης
(Παγγαίο, Καβάλα)"

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Ανδρομάχη Οικονόμου

Διευθύντρια Ερευνών Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, Ακαδημία Αθηνών

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής: Θεόδωρος Σπύρος

Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Γ' Αξιολογητής: Αριστείδης Τσαντηρόπουλος

Αναπληρωτής Καθηγητής Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας,
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Πάτρα, Ιούνιος 2026

Πολύ αγαπιέται αυτός ο τόπος με υπομονή και περηφάνεια

Γιάννης Ρίτσος

Η εργασία αφιερώνεται στους όπου γης Μουσθενιώτες.

Ευχαριστίες

Επιθυμώ να εκφράσω τις πιο θερμές μου ευχαριστίες στην επιβλέπουσα καθηγήτρια κ. Οικονόμου Ανδρομάχη για τη συνεχή συνεργασία κατά τη διάρκεια εκπόνησης της εργασίας, τις καίριες υποδείξεις της, τη συνεχή βιβλιογραφική ενημέρωση και την ολοπρόθυμη και άμεση ανταπόκρισή της σε κάθε επικοινωνία μας που προέκυπτε από μέρους μου για τη λύση κάποιας απορίας. Ευχαριστώ, επίσης, τους συνεπιβλέποντες κ. Σπύρο Θεόδωρο και κ. Τσαντηρόπουλο Αριστείδη για την ανάληψη αυτής της ευθύνης.

Πολλές ευχαριστίες, ακόμη, οφείλω στους συγχωριανούς μου που με ευχαρίστηση δέχθηκαν να καταθέσουν τις μαρτυρίες τους στις συνεντεύξεις μας, στο Δ.Σ. του Πολιτιστικού Συλλόγου Μουσθένης «Το Παγγαίο» για τη διάθεση του Φωτογραφικού του Αρχείου, στους υπαλλήλους του Δήμου Παγγαίου και του ΤΟΕΒ Πιερίας Κοιλιάδας για το πληροφοριακό υλικό που μου διέθεσαν, στη συγχωριανή μου κ. Μαλαμίδου Δημητρία, προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Σερρών και στον ακούραστο ιστορικό ερευνητή της περιοχής, δικηγόρο κ. Λυμπεράκη Θεόδωρο-Δημοσθένη για τη διάθεση αρχειακού υλικού. Χωρίς τη γενναιόδωρη συνδρομή αυτών των προσώπων η εργασία μου δεν θα είχε ολοκληρωθεί.

Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την αμέριστη υλική και ηθική στήριξη που μου πρόσφεραν στα χρόνια των μεταπτυχιακών μου σπουδών και κυρίως κατά την εκπόνηση της παρούσας εργασίας.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εκπονήθηκε στα πλαίσια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών του ΕΑΠ και διερευνά, αναδεικνύοντάς τες, την προέλευση και σημασία των τοπωνυμίων ως ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς άυλης και υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς, μέσα από την εστίαση στα τοπωνυμικά της Μουσθένης του δήμου Παγγαίου (Ν. Καβάλας). Επιχειρεί, επιπλέον, να καταθέσει ορισμένες προτάσεις για τη διδακτική αξιοποίησή τους στην Α/θμια Εκπαίδευση.

Πιο συγκεκριμένα, εξετάζονται τα τοπωνύμια ως καρποί αλληλεπίδρασης της φύσης και των ανθρώπων, επινοημένα από τους δεύτερους, καθώς γεννούν και μεταφέρουν διαγενεακά ένα πλέγμα γνώσεων, νοημάτων, συμβόλων, αξιών και πρακτικών στα μέλη κάθε κοινότητας με ισχυρή την αίσθηση της πολιτισμικής συγγένειας και του συν-ανήκειν.

Η περίπτωση που μελετάται είναι η Μουσθένη Παγγαίου, μια παραδοσιακή αγροτική κοινότητα με ιστορία από τους νεολιθικούς χρόνους και διαρκή παρουσία ως σήμερα, με ιδιαίτερο γεωμορφολογικό ανάγλυφο λόγω του Παγγαίου, και άφθονα νερά, και με μεγάλο πλούτο τοπωνυμικών στα όριά της που αντικατοπτρίζουν την πορεία της στο χρόνο, την πίστη των κατοίκων της, τις λαϊκές παραδόσεις, τις ασχολίες τους, τις κοινωνικές τους σχέσεις, όλα αυτά που αποτελούν την άυλη και υλική πολιτιστική κληρονομιά της. Τα τοπωνυμικά της αφηγούνται ιστορίες για πρόσωπα και πράγματα, συνδέονται με την καθημερινότητα και με εορταστικές τελετές που παραμένουν ζωντανές ως σήμερα, καθώς μεταφέρονται από γενιά σε γενιά.

Η καταγραφή και η διερεύνηση της προέλευσης και των άυλων και υλικών προεκτάσεών τους είναι ουσιαστικά η παρακολούθηση της διαδικασίας ιστορικοποίησης του τοπίου της, οικιστικού και αγροτικού, και αποτελεί μια ευκαιρία επαφής των νεότερων μελών της κοινότητας με την πολιτιστική κληρονομιά και ιστορία τους, και κυρίως ερμηνείας και κατανόησής τους, γι' αυτό και επιδιώκεται η διδακτική τους αξιοποίηση στην Α/θμια Εκπαίδευση με ποικίλους τρόπους στα μαθήματα της Ε΄και ΣΤ΄ Δημοτικού.

Λέξεις-κλειδιά: Τοπωνύμια, τοπική ιστορία, άυλη και υλική πολιτιστική κληρονομιά, Μουσθένη Παγγαίου, εκπαιδευτικό πρόγραμμα, σχέδιο εργασίας, Α/θμια Εκπαίδευση.

Toponyms, local history mosaics and cultural heritage carriers. Material and intangible extensions and didactic utilization. The case of the Moustheni region (Pangaio, Kavala)"

Konstantina Andreoglou

Abstract

This work was prepared within the framework of the Postgraduate Studies Program of the School of Humanities of the Greek Open University and investigates, highlighting them, the origin and significance of place names as pieces of local history and carriers of intangible and tangible cultural heritage, through a focus on the place names of Moustheni in the municipality of Pangaio (Kavala Prefecture). It also attempts to submit certain proposals for their educational use in Primary Education.

More specifically, is examined the toponyms such as relations interaction's the nature and people, invented by the latter, as they give rise to and transmit intergenerationally a network of knowledge, meanings, symbols, values and practices to the members of each community with a strong sense of cultural affinity and co-belonging.

The case under study is Moustheni Pangaïou, a traditional rural community with a history dating back to Neolithic times and a continuous presence to the present day, with a special geomorphological relief due to Pageo, and abundant waters, and with a great wealth of toponyms within its borders that reflect its course over time, the faith of its inhabitants, the folk traditions, their occupations, their social relations, all of which constitute its intangible and tangible cultural heritage. Its toponyms narrate stories about people and things, are linked to everyday life and to festive ceremonies that remain alive to this day, as they are passed down from generation to generation.

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Their recording and the investigation of their origin and their intangible and material extensions is essentially the monitoring of the process of historicization of its landscape, residential and rural, and constitutes an opportunity for the younger members of the community to come into contact with their cultural heritage and history, and mainly for their interpretation and understanding, which is why their educational use in Primary Education is sought in various ways in the subjects of Language, Environmental Studies, History and Geography.

Keywords: Toponyms, local history, intangible and tangible cultural heritage, Moustheni Pangaiou, educational program, project, Primary Education.

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες.....	3
Περίληψη.....	4
Abstract.....	5-6
Περιεχόμενα.....	7-8
Συντομογραφίες και ακρωνύμια.....	9
Εισαγωγή.....	10-11
Μεθοδολογία της έρευνας.....	12-13
Κεφάλαιο 1. Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς	
Υλικές και άυλες προεκτάσεις.....	14
1.1.Ορισμοί και θεωρητικές προσεγγίσεις των βασικών εννοιών.....	14
1.1.1 Τα τοπωνύμια: Περιεχόμενο του όρου- Θεωρητικές προσεγγίσεις.....	14-18
1.1.2 Τοπική ιστορία. Η έννοια και οι θεωρητικές προσεγγίσεις της	18-20
1.1.3 Πολιτιστική κληρονομιά: υλική και άυλη- θεωρητικές προσεγγίσεις.....	20-25
1.1.4 Τα τοπωνύμια ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς με	
υλικές και άυλες προεκτάσεις.....	26
1.1.4.1 Φυσικό περιβάλλον και κοινωνία: μια σχέση αλληλεπίδρασης και οικειοποίησης	26-29
1.1.4.2 Τόπος- Τοπίο- Τοπωνύμιο: Η νοηματοδότηση τους.....	29-31
1.1.4.3 Η αφήγηση ως βιωμένη εμπειρία για τον τόπο.....	31-36
1.1.4.4 Ο τουρισμός ως τρόπος οικειοποίησης του τόπου και των τοπωνυμίων.....	36-37
1.1.4.5 Τα τοπωνύμια, φορείς τοπικής ιστορίας και πολιτιστικής κληρονομιάς.....	37-40
1.1.4.6 Τόπος και Γλώσσα: μια αμφίδρομη σχέση.....	41-43
Κεφάλαιο 2. Η μελέτη περίπτωσης: Μουσθένη Παγγαίου (Νομός Καβάλας).....	44
2.1 Η Μουσθένη στην αρχαιότητα.....	44-45
2.1.2 Η Μουσθένη στους βυζαντινούς χρόνους.....	45-46
2.1.3 Η Μουσθένη στα νεότερα χρόνια.....	46-51
2.2. Η Μουσθένη σήμερα- Ο τόπος και οι άνθρωποι.....	51
2.2.1 Γεωγραφική θέση- Πληθυσμός- Ο οικιστικός ιστός.....	51
2.2.2 Η αρχιτεκτονική της Μουσθένης.....	52-53
2.2.3 Ο κάμπος της Μουσθένης.....	53-54
2.2.4 Το παρόν της Μουσθένης.....	54-55

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

2.3 Τα (μικρό)τοπωνυμικά της Μουσθένης.....	55-57
2.3.1 Τοπωνυμικά του κατοικημένοι χώρου.....	57-62
2.3.2 Αγιωνυμικά τοπωνύμια της Μουσθένης.....	62-69
2.3.3 Τοπωνυμικά στο Παγγαίο.....	69-73
2.3.4 Τα τοπωνυμικά του κάμπου της Μουσθένης, στην Πιερία κοιλάδα.....	73
2.3.4.1 Τοπωνύμια που σχετίζονται με την παροχή νερού.....	74-76
2.3.4.2 Τοπωνύμια σχετικά με την ποιότητα του χώματος.....	76-77
2.3.4.3 Τοπωνύμια σχετικά με τη χλωρίδα του κάμπου και παραγωγικές δραστηριότητες των χρηστών γης.....	77-79
Κεφάλαιο 3. Διδακτική αξιοποίηση των τοπωνυμίων στην Α/θμια Εκπαίδευση.....	80
3.1 Σκοπός και στόχοι της διδακτικής αξιοποίησης των τοπωνυμικών της Μουσθένης στην Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού.....	81-85
3.2 Σχέδιο εργασίας με την ενσωμάτωση των τοπωνυμίων ως στοιχεία της ζωντανής κληρονομιάς στα διδακτικά αντικείμενα της Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού.....	85-91
3.2.1 Ο ρόλος του δασκάλου- παιδαγωγού- εμπνηχστή.....	91-92
3.2.2 Οφέλη της ενσωμάτωσης της ζωντανής κληρονομιάς στην εκπαίδευση.....	92-93
Συμπεράσματα- Προοπτικές.....	94-96
Βιβλιογραφία.....	97-104
Παράρτημα Ι- Φωτογραφικό υλικό.....	105-143
Παράρτημα ΙΙ- Στοιχεία απογραφών της Μουσθένης από το 1913 έως το 2021.....	143
Παράρτημα ΙΙΙ- Αρχείο απομαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων.....	143-176

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Συντομογραφίες και ακρωνύμια

Α: Ανατολικά

ΑΠΚ: Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά

ΒΑ: Βορειοανατολικά

ΔΠΘ: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

ΕΑΠ: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

ΛΠΚ: Λαϊκός Πολιτισμός και Νεότερη Πολιτιστική Κληρονομιά

Εικ.: Εικόνα

ΚΑΠΗ: Κέντρα Ανοιχτής Προστασίας Ηλικιωμένων

μ.: μέτρα

Ν.: νόμος

ΝΔ: Νοτιοδυτικά

ΠΙΟΠ: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς

ΤΟΕΒ: Τοπικός Οργανισμός Εγγείων Βελτιώσεων

ΤΠΕ: Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνιών

UNRRA: Οργανισμός Περιθάλψεως και Αποκαταστάσεως των Ηνωμένων Εθνών

ΦΕΚ: Φύλλα Εφημερίδας της Κυβέρνησης

χλμ.: χιλιόμετρα

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εισαγωγή

Η εργασία αυτή στοχεύει στην ανάδειξη της σημασίας των τοπωνυμίων, που δεν είναι απλοί γεωγραφικοί όροι σήμανσης μιας περιοχής, και της σύνδεσής τους με την τοπική ιστορία και την υλική και άυλη πολιτιστική κληρονομιά ενός τόπου, στη συγκεκριμένη περίπτωση, της Μουσθένης Παγγαίου (Ν. Καβάλας), καθώς επίσης και στη δυνατότητα διδακτικής αξιοποίησής τους στην Α/θμια Εκπαίδευση και συγκεκριμένα στην Ε΄και ΣΤ΄Δημοτικού.

Με βάση τα παραπάνω, η εργασία συνδυάζει το θεωρητικό και ερευνητικό μέρος και δομείται σε κεφάλαια που το περιεχόμενό τους παρουσιάζεται συνοπτικά εδώ. Το πρώτο παρουσιάζει το περιεχόμενο των όρων του τίτλου, καθώς κρίνεται αναγκαίος ο ορισμός τους. Πιο συγκεκριμένα, παρατίθενται ο ορισμός και τα είδη των τοπωνυμίων, όπως δίνονται στη Νεοελληνική Γραμματική του Μ. Τριανταφυλλίδη, οι ορισμοί της υλικής και άυλης πολιτισμικής κληρονομιάς και της τοπικής ιστορίας, με τη θεωρητική προσέγγιση από τις πολιτισμικές σπουδές και την ανθρωπολογική ερμηνεία τους.

Κατόπιν, γίνεται αναλυτικά η παρουσίαση των τοπωνυμίων ως φορέων άυλης και υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς και τοπικής ιστορίας μέσα από σχετική βιβλιογραφία, ώστε να διαφανεί ότι η προέλευση και η σημασία τους προκύπτουν από την συνεχή αλληλεπίδραση της φύσης και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος και λειτουργούν ως τροφοδότες της συλλογικής μνήμης και ταυτότητας.

Το δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στη Μουσθένη, στην οποία εστιάζει η εργασία. Στην αρχή παρουσιάζεται συνοπτικά η ιστορία του χωριού από την αρχαιότητα ως σήμερα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τόπου, τα δημογραφικά δεδομένα, η σύνθεση και οι ασχολίες των κατοίκων της, παλαιότερα και στο παρόν, μέσα από συναφή βιβλιογραφία και εμπειρική γνώση. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στην ερευνητική μέθοδο που ακολουθήθηκε για το ειδικό θέμα της εργασίας, τα τοπωνυμικά της Μουσθένης με τις άυλες και υλικές πολιτισμικές προεκτάσεις τους. Παρουσιάζεται δηλ. η μέθοδος της ημιδομημένης συνέντευξης που εντάσσεται στην ποιοτική έρευνα, και ακολουθεί η παράθεση των τοπωνυμίων, συνοδευόμενη από τα απαραίτητα στοιχεία προσδιορισμού τους στο χώρο, τις προσωπικές μαρτυρίες και τα βιώματα των κατοίκων μέσα από τις συνεντεύξεις, τα προσωπικά μου βιώματα και ακούσματα και δυο βιβλιογραφικές αναφορές από εκπαιδευτικούς του χωριού. Επιπλέον, η παρουσίαση των τοπωνυμίων βασίζεται και στην επιτόπια έρευνα και αυτοψία, αφού η Μουσθένη είναι ο τόπος καταγωγής μου και διαμονής για μεγάλα διαστήματα.

Στο τρίτο κεφάλαιο, κατατίθενται αρχικά οι προτάσεις της γράφουσας για τη διδακτική αξιοποίηση των τοπωνυμίων στην Α/θμια Εκπαίδευση, βασισμένες σε βιβλιογραφικές αναφορές που παρατίθενται. Έπειτα, δίνεται η στοχοθεσία της παραπάνω προσπάθειας, ώστε να γίνει κατανοητή η σύνδεση και αλληλεξάρτηση του φυσικού με το πολιτισμικό περιβάλλον και οι τρόποι οικειοποίησης του πρώτου από τους χρήστες του, παντού και ιδιαίτερα στη Μουσθένη, η προέλευση των τοπωνυμίων από ιστορικά, κοινωνικά, εκκλησιαστικά συμβάντα,

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

μέσα από την επαφή με την ανθρωπογεωγραφία, την τοπική ιστορία και τη γλώσσα με τους ιδιοματισμούς της, τους θρύλους, τις παραδόσεις και τις αφηγήσεις ανθρώπων που έζησαν και ζουν στο χωριό, προσφέροντας την ευκαιρία στα παιδιά του χωριού μου και της ευρύτερης περιοχής να έρθουν σε ουσιαστική επαφή με όλον αυτόν τον λεκτικό και πολιτισμικό πλούτο και να γνωρίσουν πιο ουσιαστικά τον τόπο τους.

Τέλος παρατίθενται τα συμπεράσματα της εργασίας για τη σημασία των τοπωνυμίων στη γνώση της τοπικής ιστορίας και τη διατήρηση και συνέχιση της υλικής και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς.

Μεθοδολογία της έρευνας

Η παρούσα εργασία βασίστηκε στο πρώτο μέρος της για τα τοπωνύμια, ως ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς σε επιστημονική βιβλιογραφία που υποδείχθηκε από την επιβλέπουσα καθηγήτρια και αναζητήθηκε από τη γράφουσα στο υλικό που της δόθηκε κατά τα τρία εξάμηνα φοίτησης στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα του ΕΑΠ και συγκεκριμένα στις θεματικές ενότητες 50, 51, 52, 53, 60 και 62. Το δεύτερο μέρος της βασίζεται, επίσης, σε επιστημονική βιβλιογραφία και σε δημοσιευμένα δημογραφικά και άλλα δεδομένα σχετικά με την ιστορία της Μουσθένης, που αντλήθηκαν από τα αρχεία του Δήμου Παγγαίου, του ΤΟΕΒ και ιστολόγια έγκριτων ιστορικών ερευνητών. Καίριο ρόλο όμως έπαιξε η επιτόπια εθνογραφική έρευνα που επικεντρώνει στην καταγραφή και ερμηνεία του παρόντος, για να κατανοηθεί ο τρόπος σύστασης και μετάπλασης των τοπικών κοινωνιών, αλλά και αντίληψης, αναπαράστασης και διαχείρισης του χώρου, κυρίως στους αγροτικούς τόπους και τα αντίστοιχα τοπία (Οικονόμου, 2013: 89). Επικεντρώνεται η έρευνα αυτή, όπως ειπώθηκε, στη μελέτη περίπτωσης, στη Μουσθένη Παγγαίου και τα τοπωνύμιά της. Η πιο συχνή δε χρήση της έννοιας «περίπτωση» είναι αυτή που αναφέρεται στη μελέτη ενός συγκεκριμένου τόπου με λεπτομερή διερεύνησή του (Bryman, 2017: 92). Η μελέτη περίπτωσης (case study) είναι μία μέθοδος εμπειρικής έρευνας στην οποία ο ερευνητής αναζητά ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα ώστε να έχουν γενικό χαρακτήρα τα πορίσματά του, και βασίζεται στη συνέντευξη, τη μελέτη του αρχειακού-ιστορικού υλικού και τη φυσική παρατήρηση με την επιτόπια εθνογραφική έρευνα (Χατζηδήμου, 2020: 56-57). Έτσι, εκτός από την επιστημονική βιβλιογραφία που τεκμηριώνει τις ειδικές περιπτώσεις με αναγωγή στο γενικό, χρησιμοποιήθηκαν βιβλία λαογραφικού περιεχομένου από εκπαιδευτικούς της περιοχής που εξέδωσε ο Πολιτιστικός Σύλλογος Μουσθένης «Το Παγγαίο». Αυτά, σε συνδυασμό με επιτόπια έρευνα, συγκρότηση μιας κατάστασης με τα πιο γνωστά τοπωνύμια, αφού η Μουσθένη είναι ο τόπος καταγωγής και διαμονής μου σε περιόδους διακοπών, και ποιοτική έρευνα με ημιδομημένες συνεντεύξεις από κατοίκους της και καταγόμενους από αυτήν, αντλώντας πάλι από σχετική βιβλιογραφία για τα χαρακτηριστικά αυτής της έρευνας και την ανάλυση των συνεντεύξεων. Το δείγμα της έρευνας είναι 5 άνδρες και 4 γυναίκες, ηλικίας 64-95 ετών, σκόπιμα επιλεγμένα και όχι τυχαία, ώστε να γνωρίζουν βιωματικά το θέμα της

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

διερεύνησης και να αποφευχθούν οι πιθανότητες άστοχης δειγματοληψίας (Bryman, 2017: 463. Γεννήθηκαν και μεγάλωσαν όλοι και όλες στη Μουσθένη, με επτά να ζουν μόνιμα στη Μουσθένη, δύο άνδρες να εξακολουθούν παρά την ηλικία τους να δουλεύουν στον κάμπο και άλλοι δύο να έχουν πανεπιστημιακή μόρφωση και να ζουν σε αστικά κέντρα, ερχόμενοι όμως συχνά στο χωριό, αφού ο ένας διετέλεσε για 40 και πλέον χρόνια πρόεδρος του τοπικού Πολιτιστικού Συλλόγου. Η ηχογράφηση των συνεντεύξεων έχει το πλεονέκτημα ότι καταγράφει όχι μόνο τί λένε οι συμμετέχοντες, αλλά και πώς το λένε, και ενώ η απομαγνητοφώνηση διασώζει αυτόν τον πληθωρικό συνήθως λόγο, χρειάζεται προσοχή κατά τη μεταφορά του σε γραπτό με την ανάλυση των δεδομένων (Bryman, 2017: 524-526). Η ανάκληση στην ατομική μνήμη του κάθε συμμετέχοντος, βιωμάτων και γεγονότων του παρελθόντος έχει κοινωνικό χαρακτήρα, αφού ό,τι έχει εγγραφεί στην προσωπική τους μνήμη, το θυμούνται ως μέλη μιας ομάδας (οικογένεια, συγγενείς, θρησκευτική ή πολιτισμική ομάδα), κατά τον Halbwachs, οπότε κάθε τους ανάμνηση είναι μια όψη της συλλογικής μνήμης με την οπτική της ομάδας που ανήκουν. Έτσι, το περιεχόμενο της μνήμης τους δεν είναι μηχανικά καταγραμμένο και αποθηκευμένο υλικό, αλλά αναπλάθεται διαρκώς καθώς έρχεται στην επιφάνεια υπό την επίδραση του παρόντος χρόνου (Μπενβενίστε, 1995: 28-29). Κατά την διδακτική αξιοποίηση του θέματος, η τεχνική της συνέντευξης έχει ένα πιο άμεσο προσωπικό χαρακτήρα ανάμεσα στους μαθητές, βοηθάει στην γλωσσική ανάπτυξη του προφορικού λόγου, στη διαδικασία ανεύρεσής ερωτήσεων και σύνταξης τους και την ικανότητα της συνεργασίας (Παπαδόπουλος, 2010: 266-267). Στο τρίτο μέρος αξιοποιήθηκε βιβλιογραφία από το μεταπτυχιακό και από τα χρόνια των σπουδών μου στο Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης της Σχολής Επιστημών Αγωγής του ΔΠΘ, σχετική με τις προσφερόμενες διδακτικές μεθόδους, ώστε τα τοπωνύμια να ενταχθούν στη διδακτική πράξη και να επιτευχθεί η στοχοθεσία τους.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

1. Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις.

1.1 Ορισμοί και θεωρητικές προσεγγίσεις των βασικών εννοιών

Ο Αρριανός στο φιλοσοφικό του έργο του «Επικτήτου Διατριβαί», καταγράφει στο 1.17.12 τη φράση του ρήτορα Αντισθένη «Αρχή παιδεύσεως η των ονομάτων επίσκεψις», για να δηλώσει ότι το όνομα και η κατανόησή του είναι η αρχή της μορφώσεως, αφού βοηθάει στη βαθύτερη γνωριμία με τα πράγματα, στην εντρύφηση στην ουσία των όντων. Και ο δρόμος γι' αυτήν την ουσιαστική γνώση είναι η αναζήτηση του έτυμου, της πραγματικής σημασίας της λέξης που προκύπτει μέσα από την ετυμολόγησή της, την αναζήτηση της καταγωγής της, είτε αυτή είναι απλή είτε είναι σύνθετη (<https://www.greek-language.gr/greekLang/index.html>). Ο τίτλος της εργασίας, λοιπόν, περιέχει όρους που επιζητούν θεμελιώδεις ορισμούς και ανάλογη τεκμηρίωση σύμφωνα με τις επιστημονικές προσεγγίσεις που έχουν διατυπωθεί γι' αυτούς. Αυτοί κατά σειρά είναι: τα τοπωνύμια ως κύρια θεματική έννοια, η τοπική ιστορία, η υλική και άυλη κληρονομιά που εξετάζονται σε συνάφεια με αυτά.

1.1.1 Τα τοπωνύμια: Περιεχόμενο του όρου- Θεωρητικές προσεγγίσεις

Η πρώτη βασική έννοια που απαντάται στον τίτλο της εργασίας, είναι τα τοπωνύμια, τα ονόματα που ο άνθρωπος απέδωσε στους διάφορους τόπους, κυρίως της υπαίθρου, στα οποία επαληθεύεται η παραπάνω θέση. Στο λεξικό Τριανταφυλλίδη, το τοπωνύμιο ορίζεται ως σύνθετη λόγια λέξη: [λόγ. τόπ(ος) + -ωνύμιον κατά το ελνστ. έπωνύμιον `επώνυμο· λόγ. τοπωνύμ(ιο) -ία κατά το επωνυμία] με β' συνθετικό το όνομα.

Σύμφωνα με την ομώνυμη Γραμματική, τοπωνυμίες χαρακτηρίζονται τα γεωγραφικά ονόματα, οι ονομασίες δηλ. χωρών, πόλεων, χωριών, θαλασσών, νησιών, ποταμών, λιμνών, βουνών, και συγκεκριμένων τοποθεσιών στα παραπάνω. Σχετικά με τη χρονική τους προέλευση, άλλα υπάρχουν από την αρχαιότητα, άλλα γεννήθηκαν στους Μέσους Χρόνους και άλλα στους νεότερους. Και όπως συμβαίνει και με άλλες λέξεις, υπάρχουν στη γλώσσα μας τοπωνύμια ξενικής καταγωγής και κάποια που έχουν λόγιο χαρακτήρα.

Τα νεοελληνικά τοπωνύμια διακρίνονται σε κατηγορίες με βάση κάποια κριτήρια:

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Α) Ονομάζονται περιγραφικά όταν δηλώνουν ένα γνώρισμα της γης, του εδάφους και μ' αυτό ονομάζουν τον τόπο. Πιο ειδικά, προκύπτουν τοπωνύμια από την γεωμορφολογική λογική σύσταση του τόπου: Βουλιαγμένη, Ράχες. Από το σχήμα και αυτό που θυμίζει: Δρέπανο, Φίδαρης για ποτάμια. Από το χρώμα: Κοκκινόχωμα, Ασπρόγεια. Από το υγρό στοιχείο: Κρυονέρι, Ποταμιά. Από τη χλωρίδα της περιοχής: Πλατανότοπος, Αμυγδαλεώνας, και από την πανίδα της: Έλαφοχώρι, Λυκόστομο.

Β) Το όνομά τους προκύπτει από την αλληλεπιδραστική σχέση του ανθρώπου με τον τόπο που έζησε και εργάστηκε και αυτό παρατηρείται κυρίως στα ονόματα πόλεων και χωριών. Έτσι, έχουμε τοπωνύμια που δηλώνουν το είδος της καλλιέργειας και τις εργασίες των ανθρώπων: Μελισσοκομείο, Μεταξάδες. Άλλα σχετίζονται με χώρους λατρείας και μαρτυρούν την πίστη των περιοίκων: Παναγία, Άγιος Γεώργιος, Μοναστηράκι, ενώ άλλα ονοματοδοτούνται από μνημειακά ή απλά κτίσματα: Πυργοχώρι, Καλύβια ή τη θέση τους στο χώρο: Άνω Χορτοκόπι, Κάτω Μηλιά. Κάποια, ονοματοδοτούνται από τον κάτοχο της γης, τον κάτοικο ή τον παρεπίδημο: Μακρυγιάννη, Μαρκόπουλο ή από την οικογένεια οπότε απαντώνται στον πληθυντικό: Φαρακλάτα, Κορακάδες. Δε λείπουν αυτά που σχετίζονται με τοπικούς θρύλους και παραδόσεις: Διαβολόρεμα, Νεραϊδοχώρι ή έχουν προκύψει από παρομοιώσεις, όπως τις αντιλαμβάνονται οι άνθρωποι: Πετροκάραβο, Σκελετόβραχος (Τριανταφυλλίδης, 1996: 201 & 205-206).

Τα βυζαντινά τοπωνύμια έχουν προκύψει από διοικητικές, εκκλησιαστικές και αγροτικές ιδιοκτησίες και διαιρέσεις: Χιλιομόδι, Επισκοπή, Ζευγολατιό, από ονόματα ιδιοκτητών και κτητόρων: Καβάσιλα, Ζωγράφου, από τη στρατιωτική ζωή: Βίγλα, Ημεροβίγλι.

Τέλος, από την αρχαιότητα έρχονται πολλά γνωστά μας τοπωνύμια, όπως: Αθήνα, Αμφίπολις, Νεάπολις.

Κοντά στα λαϊκά τοπωνύμια που έφτασαν με φωνητικές παραλλαγές από την αρχαιότητα ως σήμερα, υπάρχουν και κάποιες λόγια, που δημιουργήθηκαν για να ονοματίσουν τόπους που έφερε στο φως η αρχαιολογική σκαπάνη: Δελφοί, Ολυμπία. Συντέθηκαν επίσης κάποια, για να ονοματίσουν νέους συνοικισμούς της Αθήνας με λόγια προέλευση π.χ. Ηράκλειο ή προσφυγικούς συνοικισμούς μετά το 1922 με το πρόθεμα Νέα στο όνομα της πατρίδας που άφησαν πίσω: Νέα Ηρακλείτσα, Νέα Πέραμος, Νέο Πετρίτσι. Ακόμη, επιδιώχθηκε η αντικατάσταση ξενικής προέλευσης τοπωνυμίων με ελληνικά για εθνικούς λόγους, όπως το Πράβι έγινε Ελευθερούπολη, το Ζητούνι Λαμία, το Σαρη-Σαμπάν Χρυσούπολη Καβάλας.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Αυτές οι μετονομασίες καθιερώθηκαν, στο λαϊκό λόγο όμως, καμιά φορά χρησιμοποιείται το παλιό όνομα και το αντίστοιχο εθνικό του: Ακροπόταμος Καβάλας- Μπόμπλιανη και Πραβινός ο κάτοικος της Ελευθερούπολης.

Βέβαια, τοπωνύμια με ξενική προέλευση υπήρχαν ανέκαθεν και από τα προελληνικά φύλα, όπως Άθως, Αμάρυνθος, Ιλισσός. Οι ιστορικές συγκυρίες δικαιολογούν την παρουσία κι άλλων ξενικών τοπωνυμίων από την περίοδο της Φραγκοκρατίας (Γλαρέντζα, Σαντορίνη) ή εξαιτίας των σλαβικών επιδρομών και εγκαταστάσεων (Ζαγορά, Κόνιτσα), της ιταλικής Κατοχής και πολλά αρβανίτικα τοπωνύμια (Μενίδι, Λιόσι, Μαλακάσα), αλλά και τουρκικά λόγω της μακραίωνης οθωμανικής κατάκτησης: Γιαννιτσά, Καλαμπάκα. (Τριανταφυλλίδης, 1996: 207-208).

Μορφολογικά, τα πιο πολλά τοπωνύμια προφέρονται στον ενικό αριθμό και κάποια στον πληθυντικό, όταν υπάρχουν δύο (Πηνειοί) ή έχουμε μεταφορική χρήση της γλώσσας.

Ορισμένα χρησιμοποιούνται στη γενική πτώση: Μακρυγιάννη, Γκύζη και κάποια αποτελούνται από δύο λέξεις που η μία ως επίθετο προσδιορίζει την άλλη: Μεγάλη Παναγιά, Άγιος Δημήτριος, Άσπρη Άμμος ή ως επίρρημα: Μέσα Βουκολιές, Άνω Γραμματικό. Πιο συχνά οι δύο λέξεις συγχωνεύονται και συντίθενται σε μία: Αβραμηλιά, Μεσότοπος, Παλαιοκώμη.

Μερικά τοπωνύμια έχουν μια ιδιωματική προφορά ανάλογα με την περιοχή που απαντώνται: Η Καρδίτσα, για παράδειγμα, προέκυψε από το Καρυδίτσα με συγκοπή, κάτι που συνηθίζεται στη Θεσσαλία, η Μακρυνίτσα από το προσωνύμιο Μακρυνίτισσα της Παναγίας στο ομώνυμο μοναστήρι για τον ίδιο λόγο, η Κέα καθιερώθηκε ως Τζιά, η Ίος Νιό, η Νάξος Αζιά (Τριανταφυλλίδης: 1996: 203 & 131) .

Στις κοινότητες του Κιθαιρώνα απαντώνται, επίσης, πολλά αρβανίτικα τοπωνύμια ή ελληνικά προσαρμοσμένα στην αρβανίτικη, παρμένα από την τοπική ιστορία, τη γεωμορφολογία, τη χλωρίδα, την πανίδα, την εκκλησιαστική ζωή, την ανθρώπινη δράση π.χ. Ούρεα ε Τούρκουτ- το Γεφύρι του Τούρκου, Σπέλιζα- Μικρή Σπηλιά, Γκορίτσα- κορυφή αγριοαχλαδιάς, Ντρεστάνι- ελαφότοπος, Σιγκέργκι- Άγιος Γεώργιος, Μπέλιτζα- Μελισσότοπος (Οικονόμου, 2007: 45-46).

Εκείνο που πρέπει να τονιστεί είναι ότι όλα τα τοπωνύμια, αρχαία ελληνικά ή ξενικά, διατηρούν τις σημασίες τους στον νεοελληνικό λόγο: Η Σπάρτη συνδέεται με τα σπάρτα, το Ρίον με το ακρωτήριο, τα Τέμπη με την κοιλάδα (Τριανταφυλλίδης, 1996: 203). Αρκετά

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

παραδείγματα τοπωνυμίων από την Νεοελληνική Γραμματική του Μ. Τριανταφυλλίδη αντικαταστάθηκαν από τη γράφουσα με τοπωνυμικά του Νομού Καβάλας και γειτονικών περιοχών.

Βέβαια, έχουν προταθεί και άλλες διαιρέσεις, με βάση τις προτάσεις του Αλ. Φλωράκη στο Ε' Ονοματολογικό Συνέδριο το 2008, όπως του Σέργη (2016: 30-35), που διακρίνει τέσσερις βασικές κατηγορίες: α) τα σχετιζόμενα με το φυσικό περιβάλλον που γνωρίζει και χρησιμοποιεί η κοινότητα, β) τα σχετικά με το πολιτισμικό περιβάλλον, με τις πρακτικές, δηλαδή, οικειοποίησης της φύσης από τον άνθρωπο, γ) τα τοπωνύμια του έξω χώρου που μπορεί βρίσκονται στο φυσικό κυρίως ή ανθρωπογενές περιβάλλον και συνδέονται με υπερφυσικές αφηγήσεις και δ) τα δυσερμήνευτα που η απουσία γνώσης για την προέλευσή τους τα καθιστά εκτός κατάταξης (Σέργης, 2016: 30). Στη δεύτερη εντάσσονται και τα ακτωνύμια ως ιδιαίτερη κατηγορία που με ακρίβεια αναφέρονται στη γεωλογική διαμόρφωση των ακτών και μοιάζουν με «δαντελένια γλωσσικά μνημεία (Φλωράκης, 2010, όπ. αναφ. Σέργης, 2016: 75).

Ενδιαφέρον έχουν ακόμη και τα τοπωνύμια που προέρχονται από (παρατσούκλια) της οικογένειας, που απαντώνται συχνά σε γενική για να δηλώσουν την ιδιοκτησία της συγκεκριμένης έκτασης, π.χ. του Καμπούρη, της Μπάκαινας, της Κουρελίνας, του Χειλούρη κ.α. (Σέργης, 2016: 131-171). Μια άλλη πτυχή αποτελούν τα παρωνύμια που έχουν προκύψει από τα γεωφυσικά χαρακτηριστικά του τόπου, τα οποία αποδίδονται στους ανθρώπους του, όπως συμβαίνει στις αρβανίτικες κοινότητες του Κιθαιρώνα. Κάποια μάλιστα έχουν και συλλογικό χαρακτήρα είτε αναφέρονται στις πεδινές είτε στις ορεινές κοινότητες. Οι ορεινοί (Βίλια) ονομάζουν τους πεδινούς των Ερυθρών (Κριεκούκι) μπουζήδες από τα χείλη των βοοειδών που εκτρέφουν, μπιθ κάστ (κωλοαχυράδες), ενώ οι των Ερυθρών τους ονομάζουν μπιθρετσίνες (κωλορετσινάδες), επειδή ασχολούνται με τη συλλογή ρητίνης (Οικονόμου, 2007: 42-43).

Αναγκαία είναι ακόμη η διάκριση ανάμεσα στους όρους «τοπωνύμια» και «μικρο-τοπωνύμια», με τα πρώτα να έχουν επίσημο χαρακτήρα και να έχουν ονοματοδοτηθεί και καταγραφεί μέσα από ελεγχόμενες κρατικές διαδικασίες, ενώ τα δεύτερα, έχουν ανεπίσημο χαρακτήρα και συνάμα πολυπολιτισμικό, αφού η κρατική εξουσία τα αγνοεί πολλές φορές, και οι απλοί χρήστες τους δε νοιάζονται ούτε για την προέλευσή τους ούτε για την κοσμιότητα της εκφοράς του (Σέργης, 2016: 56-57).

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Η Σύγχρονη Λαογραφία αντιμετωπίζει τα τοπωνύμια ως εκφραστές και αναμεταδότες της εθνικής ιδεολογίας ή τοπικών αφηγημάτων που επηρεάζουν το πολιτισμικό αποτύπωμα μιας κοινότητας ή ενός έθνους, κάτι που φαίνεται στις περιπτώσεις υποχρεωτικών αλλαγών, ώστε να ενισχυθεί το κυρίαρχο εθνικό αφήγημα (Σέργης, 2016: 53-55).

Στην κατανόηση της ερμηνείας των τοπωνυμίων καίριο ρόλο παίζει η επιστήμη της γλωσσολογίας, με την έρευνα του παλαιότερου μαρτυρημένου τύπου και άλλων ίσως μεταγενέστερων και την ετυμολόγησή τους, πάντα με τη συνδρομή της αρχαιολογίας και των πρωτογενών ιστορικών πηγών. Η καταλογράφηση των τοπωνυμίων μιας περιοχής από διαθέσιμες πηγές ή αρχεία, παράλληλα με την καταγραφή τους μέσα από τα βιώματα και τις μαρτυρίες των κατοίκων της, βαθαίνουν τη γνώση μας για τον τόπο μέσα από την ερμηνευτική προσέγγισή τους, και ελέγχουν κατά κάποιο τρόπο την εγκυρότητα καθολικά αποδεκτών γνώμων. Ειδικά η καταβύθιση στα ιστορικά αρχεία βοηθά στην κατανόηση των πρακτικών και διαδικασιών ονοματοδοσίας ενός τόπου, που αποτυπώνουν και μεταβολές στις κοινωνικές αντιλήψεις αυτών που ονοματοδοτούν. Αποτελούν έτσι τα τοπωνύμια ένα διαθέσιμο προς έρευνα υλικό με διπλή προέλευση, από γραπτά και προφορικά τεκμήρια, με εστίαση σε μία μόνο λέξη, το όνομα του τόπου, που επανέρχεται ως «ευεργετική ανάμνηση» στους ανθρώπους του, ιδιαίτερα σε δύσκολους καιρούς. Σπουδαία είναι επίσης η συνδρομή τους στη σκιαγράφηση της τοπογραφίας ενός χώρου με τα φυσικά και ανθρωπογενή στοιχεία του, που ενδιαφέρουν τη γεωγραφία. Σήμερα, λοιπόν, κρίνεται αναγκαία η διεπιστημονική προσέγγιση (ανθρωπιστικές και φυσικές επιστήμες), αλλά και η ανίχνευση της εμπειρικής σχέσης κάθε τοπικής κοινωνίας με τη φύση και την ιστορία της (Βουδούρης, 2023: 14 & 21 & 24 & Σέργης, 2016: 63-66).

1.1.2 Τοπική ιστορία. Η έννοια και οι θεωρητικές προσεγγίσεις της

Τα τοπωνύμια εξετάζονται στην εργασία ως φορείς τοπικής ιστορίας, και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς, υλικής και άυλης. Ξεκινώντας από την πρώτη, χρειάζεται να ειπωθεί πως η ιστορία κάθε τόπου είναι το αποτέλεσμα της συνεχούς αλληλεπίδρασής του με τους ανθρώπους του σε κάθε χρονική περίοδο. Η αμφίδρομη αυτή σχέση οδηγεί τον άνθρωπο, από ενδιαφέρον και αγάπη, να καταγράψει την ιστορική πορεία του τόπου καταγωγής και διαβίωσής του, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, τα ήθη, τις πολιτισμικές ωσμώσεις, ώστε να τα προβάλει, όπως

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

και το «εγώ» του ως μέρος του συλλογικού, τοπικού «εμείς». Η γνώση αυτής της πορείας είναι αναγκαία, για να αντιληφθεί σε βάθος την ύπαρξή του και να συμμετέχει υγιώς στον κοινωνικό βίο (Ταμίσογλου, 2021: 11-12). Η κύρια έννοια, φυσικά, στο ονοματικό σύνολο «Τοπική Ιστορία» είναι η Ιστορία που συνδέεται άμεσα από τον καθένα με το παρελθόν του. Το επίθετο όμως «τοπική» είναι αυτό που καθορίζει το ουσιαστικό και γεννά έναν προβληματισμό ποιον ακριβώς τόπο υπαινίσσεται το παράγωγο επίθετο, αφού ο τόπος βιώνεται πολλαπλά: ως γεωγραφικός χώρος, ως γεωμορφολογικό ανάγλυφο, ως τοπίο, ως περιβάλλον, ως λαογραφικός και ευρύτερα πολιτισμικός χώρος (Ταμίσογλου, 2021: 12).

Η στροφή στην τοπική ιστορία συντελέστηκε από την Σχολή των Annales που στράφηκε στη *Νέα Ιστορία* επανακαθορίζοντας το περιεχόμενο της επιστήμης της Ιστορίας και πλαταίνοντας τα πεδία έρευνά της, επικαλούμενη την αρωγή των κοινωνικών επιστημών, σε αντίθεση με τις ιστοριογραφικές τάσεις του 19^{ου} αι. και των αρχών του 20^{ου} αι., που πρόβαλλαν τα μεγάλα εθνικά αφηγήματα. Η Σχολή των Annales εστίασε στις μικροϊστορίες του κοινωνικού βίου, οδηγώντας τους ιστορικούς επιστήμονες στη μελέτη των τοπικών κοινωνιών. Μέχρι τότε η τοπική ιστορία υπήρξε αντικείμενο έρευνας για τους μορφωμένους κάθε τόπου και τους αναζητητές της ιστορίας που την προσέγγιζαν με φανερά τοπικιστικά αισθήματα, με στόχο, είτε να αναδείξουν σημαίνοντα πρόσωπα του τόπου τους είτε να τον υψώσουν σε βάθρο υψηλότερο από άλλες κοινότητες, με τις οποίες βρίσκονταν σε αντιπαλότητα. Με τη νέα οπτική η ιστορία βρίσκεται διαρκώς υπό κατασκευή, όπως και η κοινωνία με την οποία είναι βαθιά συνδεδεμένη (Dosse, 2000: 11-13 & Παληκίδης, 2010: 13). Αυτή η θεώρηση των Annales μπορεί να γίνει κατανοητή μέσα από τη μεταπολεμική ρευστότητα του 20^{ου} αι. και την κατάρρευση των προπολεμικών βεβαιιοτήτων. Η τοπική ιστορία λειτουργεί πια ως καταφύγιο και θεραπεία στην απομόνωση και αποξένωση των κοινωνιών, με ένα χωρίς έμπνευση παρόν κι ένα ζοφερό μέλλον, οπότε μόνο το παρελθόν προσφέρεται ως χώρος για την ανάπλαση μιας φανταστικής ταυτότητας, κυρίως τοπικής, ριζωμένης βαθιά στο χρόνο. (Dosse, 2000: 10 & 22). Η σχολή των Annales είναι αυτή που τελικά μετέτρεψε το κεφαλαίο Ι της ιστορίας σε μικρό και τη μετέφερε στον πληθυντικό αριθμό. Γιατί δεν είναι πια η Ιστορία της πραγματικότητας, αλλά η ιστορία ενός ή άλλου τμήματός της, η ιστορία «σε ψίχουλα» κατά τον Nora. Και ναι μεν έχει τα θετικά του η διεύρυνση των νέων αντικειμένων, διακυβεύεται όμως η ικανότητα του ιστορικού να συλλάβει στην ολότητά της την πραγματικότητα (Dosse, 2000: 195-196).

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Στις σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις καίρια ήταν η συμβολή μιας νέας τάσης στην επιστήμη της Ιστορίας, της Μικροϊστορίας. Αυτή βοήθησε ώστε να αναγνωριστεί η τοπική ιστορία ίδιου κύρους και ίδιας αξίας με τη Γενική, ευρύτερη Ιστορία και να συνομιλούν ισότιμα, όπως υποστηρίζει η Μαρία Ρεπούση. Το πέρασμα από τις θεωρητικές στις εκπαιδευτικές προσεγγίσεις της Τοπικής Ιστορίας έγινε αργά με εξαίρεση τις ΗΠΑ και τη Βρετανία και μόλις τη σχολική χρονιά 2001-2002 εντάσσεται στο ελληνικό υποχρεωτικό σχολείο με την πρόθεση να βασιστεί στις ερευνητικές εργασίες, τη βιωματική προσέγγιση και τη συνομιλία με άλλα επιστημονικά πεδία, να λειτουργήσει δηλ. διαθεματικά (Παληκίδης, 2010: 14-15 & 18).

Η μελέτη της τοπικής ιστορίας ωφελεί πολλαπλά τους μαθητές καθώς ξυπνά το ερευνητικό τους πνεύμα στην αναζήτηση και μελέτη πηγών για τον τόπο τους και τους εξοικειώνει με τα μεθοδολογικά εργαλεία της Ιστορίας. Τονώνει ακόμη το ενδιαφέρον και τους ευαισθητοποιεί πάνω στα προβλήματα της σύγχρονης τοπικής κοινωνίας, διαμορφώνει υπεύθυνους και ενεργούς πολίτες που αναζητούν ορθολογικές λύσεις και συμβάλλει στην διαγενεακή επικοινωνία (Παληκίδης, 2010: 20-21).

Συμπερασματικά, η τοπική ιστορία διερευνά το παρελθόν ενός περιορισμένου σε έκταση χώρου και δεν αφήνει τίποτε στην άκρη: επαγγελματική ενασχόληση στην καθημερινότητα, άλλες όψεις της οικονομίας, ήθη και έθιμα, δοξασίες που σχετίζονται με την πίστη, βαθμός κοινωνικής παρουσίας της γυναίκας, διατροφικές συνήθειες, ενδυμασία, αρχιτεκτονικά ρεύματα, μνημεία του τόπου και αρχαιολογικοί χώροι, τοπωνύμια, δημογραφικά δεδομένα κ.α. Με αυτό το περιεχόμενο η τοπική ιστορία συνδέεται με τις έννοιες της άυλης και υλικής πολιτισμικής κληρονομιάς που θα παρουσιαστούν κατόπιν (Ευαγγελίδης, 2010: 355).

1.1.3 Πολιτιστική κληρονομιά: υλική και άυλη - Θεωρητικές προσεγγίσεις

Η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς απασχολεί τις Πολιτισμικές Σπουδές στο πλαίσιο των ευρύτερων Ανθρωπιστικών Σπουδών και της έχουν αποδοθεί διάφοροι ορισμοί. Λειτουργεί σαν μια διαδικασία βαθιάς γνώσης και αξιοποίησης των περασμένων, η οποία με τη σωστή διαχείριση όχι μόνο επιφέρει έσοδα στις κοινωνίες, αλλά αποτελεί δομικό στοιχείο της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας των μελών τους. Κατά την Barbara Kirshenblatt-Gimblett (1998) είναι ένας τρόπος πολιτισμικής δημιουργίας στο παρόν, που αντλεί με

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

συγκεκριμένες πρακτικές από το παρελθόν, συσφίγγοντας τους δεσμούς των μελών μιας κοινότητας ώστε να συναποτελούν μια συλλογικότητα. Αυτή η κληρονομιά προκύπτει μέσα από υλικά αντικείμενα, εικόνες, διάφορα γεγονότα και αναπαραστάσεις (Hoelscher, 2012: 291-292 & 297). Χρειάζεται, βέβαια, να τονιστεί ότι η στενή σύνδεσή της με το παρελθόν και την απόδοση ταυτότητας στο παρόν για το ανασυντάξει, έχει τις ρίζες της στον 19^ο αι. και υπηρετεί την εθνική ιδεολογία που προτάσσει την ομοιογένεια, την κοινή πορεία, την ενότητα με στόχο την αντιμετώπιση των κοινωνικών κρίσεων και των αμφισβητήσεων ταυτότητας, ακόμη και στην εποχή μας (Butler & Rowlands, 2012: 126-127).

Γενικά, το εννοιολογικό περιεχόμενο του όρου «πολιτιστική κληρονομιά» δεν είναι στατικό, αλλά εξελίξιμο, ανάλογα με την τοποθέτησή μας απέναντι στο παρελθόν, στον εαυτό μας, στον κόσμο όλο και σε όσα διαγράφονται μελλοντικά. Προσδιορίζεται ακόμη από τα αιτήματα της σύγχρονης κοινωνίας για αυτογνωσία και συλλογική ταυτότητα. Στις μέρες μας δε, συνδέεται εμφανέστατα με την ανάπτυξη και την ευημερία παρά τους προβληματισμούς που γεννώνται (Δρίνης, 2014: 17). Προβληματισμοί γεννώνται επίσης με τη διάκριση αυτής της κληρονομιάς σε υλική και άυλη. Ως τα τέλη σχεδόν του 20^{ου} αι., υπήρχε μια αντίληψη που συμφωνούσε με τη δυτική θεώρηση του πολιτισμού ως σώμα υλικών αντικειμένων με χαρακτηριστικά την αυθεντικότητα και τη μνημειακότητα, εξαντλώντας το ενδιαφέρον στην συντήρηση και προστασία τους (Αλιβιζάτου, 2010: 31). Αυτά με βάση μια υλικοκεντρική θεώρηση, ξεπερασμένη σήμερα, που εστίαζε στην πάση θυσία προστασία των μνημείων από τους ειδικούς, καλλιεργώντας το ιστορικό, αρχαιολογικό, επιστημονικό και αισθητικό ενδιαφέρον γι' αυτά και υπηρετώντας στην Ελλάδα την εθνική ιδεολογία (Πούλιος, 2015: 7 & 9). Από τη δεκαετία του '80 έρχεται στην επιφάνεια η αξιοκεντρική θεώρηση, η οποία τονίζει τις αξίες, το ενδιαφέρον διευρυμένων πια ομάδων και κοινοτήτων, όχι μόνο ειδικών, για την κληρονομιά τους, υλική και άυλη, με στόχο τη διαφύλαξή της και τη μετάδοση στις επόμενες γενιές. Σήμερα κυριαρχεί η θεώρηση της ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς, που βασίζεται στη σύνδεση της κάθε κοινωνίας με την κληρονομιά της, υλική και άυλη, άρρηκτα δεμένη με τους ανθρώπους της, με την κοινότητα να την αναδημιουργεί, να την αναπτύσσει και να έχει την ευθύνη της διαχείρισής της καθημερινά (Πούλιος, 2015: 10-11 & 15).

Η αλήθεια είναι ότι για χρόνια επικράτησε το στερεότυπο του «άψυχου» υλικού κόσμου, υποβιβάζοντας τα υλικά αντικείμενα, μέχρι η επιστήμη της ανθρωπολογίας να εντοπίσει άλλες ενδιαφέρουσες διαστάσεις τους και συνδέσεις, γεννώντας έναν διαρκή προβληματισμό για τα

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

όρια και τις κατηγορίες του υλικού και του άυλου (Γιαλούρη, 2012: 11-12). Ακόμη και η επιστήμη της Λαογραφίας άργησε να στρέψει το ενδιαφέρον της στον υλικό πολιτισμό με όλες τις όψεις του και τα παραγόμενα προϊόντα τους, ασχολούμενη αποκλειστικά και κατά προτεραιότητα με τον «πνευματικό πολιτισμό» (δημοτικά τραγούδια, θρύλοι, παραδόσεις), γιατί λειτουργούσε με βάση την αρχή της πολιτιστικής επιβίωσης, αναζητώντας ομοιότητες με την αρχαιότητα για να υπηρετηθεί το αφήγημα της εθνικής ενότητας (Μερακλής, 200: 75). Ως το 1970 η υλική πολιτιστική κληρονομιά αντιμετωπίστηκε ως αξιοθέατο, εξωτικό αντικείμενο με τη λογική της αποικιοκρατίας, κατόπιν ως απόδειξη πολιτισμού περασμένων εποχών που η εξέλιξή της μαρτυρεί και την εξελικτική πορεία της κοινωνίας μέσα από την πολιτισμική διάχυση, αντιμετωπίστηκε, επίσης, ως μέσο ανάπλασης και κατανόησης του παρελθόντος και των τότε κοινωνικών σχέσεων, για να γίνει το πέρασμα μετά τη δεκαετία του '60 σε μια πρόδρομη ανθρωπολογική προσέγγιση των αντικειμένων που πλέον δεν εξετάζεται μόνο η χρήση τους, αλλά προσφέρονται κυρίως για σκέψη κατά τον Levi Strauss, αναζητώντας τα κρυμμένα νοήματά τους στις κοινωνικές εφαρμογές και χρήσεις τους. Από τη δεκαετία του 1990 και εξής ως σήμερα, η υλική πολιτιστική κληρονομιά αποκτά μια νέα δυναμική, αφού τονίζεται η σημασία της υλικότητας στην προσφορά βιωμένης εμπειρίας, με το σώμα και τις αισθήσεις, και το υλικό στοιχείο πορεύεται απελευθερωμένο από γλωσσικές και κοινωνικές συμβάσεις (Γιαλούρη, 2012: 14-15 & 20-22).

Η υλική, πάντως, πολιτιστική κληρονομιά απαντάται με πολλά ονόματα στις επιστήμες της εθνολογίας και της ανθρωπολογίας: υλικός πολιτισμός, υλικός βίος, φυσικός βίος, τεχνικός και τεχνολογικός πολιτισμός, τεχνικές, τεχνολογία, πολιτισμική τεχνολογία, ανθρωπολογία των αντικειμένων /πραγμάτων, υλική ανθρωπολογία, λαϊκή τέχνη, χειροτεχνία...), η προσπάθεια ορισμού του υλικού αντικειμένου (τέχνηργο, χειροτέχνημα, τεχνική...), η τοποθέτησή του στο χρόνο (παραδοσιακός, προβιομηχανικός, βιομηχανικός...), όλο αυτό το πλήθος των περίπου συνώνυμων ονομάτων, μαρτυρεί το διαφορετικό εννοιολογικό φορτίο που προσδίδουν οι ερευνητές στο υλικό στοιχείο του πολιτισμού, τη διαφορετική αντίληψη που έχουν γι' αυτόν σε διαφορετικό χρόνο, αλλά και τη σπουδαιότητα της μελέτης του διεπιστημονικά (Οικονόμου, 2014: 21-22).

Όταν αναφέρεται κανείς στο υλικό σαν έννοια (fabric/material), εντάσσει σ' αυτήν τα υλικά, απτά τεκμήρια της πολιτισμικής κληρονομιάς, δηλαδή: α) την κατηγορία του υλικού και τη μέθοδο κατασκευής του, το ρυθμό του, τη διακοσμητική του επεξεργασία β) κάθε έργο του

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

ανθρώπου που ακουμπά στη γη, αλλά και κάτω από ένα μνημείο, γ) τη διαρρύθμιση του χώρου εντός και εκτός του μνημείου και τον ευρύτερο χώρο που το περιβάλλει. Από την άλλη, το άυλο (intangible / less tangible immaterial) αναφέρεται σε αυτά που δεν έχουν υλική φύση, τα μη απτά στοιχεία της πολιτισμικής κληρονομιάς. Τέτοια είναι όσα εντάσσονται στην προφορική παράδοση (θρύλοι, παροιμίες, τραγούδια), κοινωνικές αντιλήψεις, παραδόσεις από το χώρο της θρησκευτικής πίστης, λατρευτικές επιτελέσεις και δρώμενα, όχι άσχετα με την υλική κληρονομιά. Εκτός από αυτές τις βασικές έννοιες επηρεάζεται και η έννοια της αξίας ως κατοχυρωμένο δικαίωμα να μεριμνά μια ομάδα ανθρώπων, (ομάδα ενδιαφέροντος) για την πολιτισμική της κληρονομιά (Πούλιος, 2015: 2).

Σχετικά με τα υλικά αντικείμενα που συνθέτουν την υλική πολιτιστική κληρονομιά, έχουν κι αυτά κοινωνική ζωή, κατά τον Appadurai, που φανερώνεται με την πολιτισμική τους βιογράφηση στο χωροχρόνο, επισημαίνοντας τις κάθε είδους ιδιότητές τους, οικονομικές, κοινωνικές, τεχνικές, συμβολικές, οι οποίες αλλάζουν στο διάβα του χρόνου συμβαδίζοντας με τις πολιτισμικές αλλαγές και μαρτυρώντας και τις στενά συνυφασμένες άυλες διαστάσεις τους (Σκιαδά, 1991: 85-86).

Η έννοια τώρα της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ΑΠΚ) απαντάται ξεκάθαρα στη Σύμβαση για την Προστασία της ΑΠΚ που υπογράφηκε στο Παρίσι το 2003, και στο άρθρο 2 δίνεται αναλυτικά ο ορισμός με τα περιεχόμενά της: εντάσσονται σ' αυτήν κάθε είδους πρακτικές, αναπαραστατικά δρώμενα, διάφορες εκφράσεις, γνώσεις, τεχνικές, καθώς και αντικείμενα που συνδέονται με τα παραπάνω, εργαλεία, δημιουργήματα των χεριών, αλλά και οι τόποι κατασκευής και χρήσης τους που θεωρούνται πολιτιστικοί χώροι και ψηφίδες οικείας πολιτιστικής κληρονομιάς από τη σχετική κοινότητα, ομάδα ή μεμονωμένα άτομα. Πιο αναλυτικά, αυτή η ΑΠΚ εντοπίζεται στη κάθε είδους προφορική λαϊκή παράδοση και αφήγηση με όχημα τη γλώσσα, σε ό,τι προσφέρεται προς θέαση, σε κοινωνικές πρακτικές, δρώμενα και ιεροτελεστίες με εορταστικό χαρακτήρα, σε γνώσεις και πρακτικές για τον κόσμο που μας περιβάλλει, σε εμπειρικές τεχνικές γνώσεις που συνδέονται με την παραδοσιακή χειροτεχνία. Όλα αυτά συναποτελούν την ΑΠΚ, μεταβιβάζονται διαγενεακά, αναζωογονούνται και αναμορφώνονται διαρκώς από τις κοινότητες ή ομάδες, σε διάδραση με τη φύση και την ιστορία τους, προσφέροντας ένα αίσθημα διακριτής ταυτότητας και συνέχειας και συντελώντας στην καλλιέργεια του σεβασμού και της αποδοχής κάθε μορφής πολιτισμού και ανθρώπινης δημιουργίας. Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι ΑΠΚ χαρακτηρίζεται ό,τι

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

από τα παραπάνω αποδεδειγμένα σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως έχουν διακηρυχθεί σε διεθνείς συμβάσεις και υπηρετεί το στόχο της βιώσιμης ανάπτυξης. Η Σύμβαση δεσμεύεται στη λήψη μέτρων διαφύλαξης αυτής της κληρονομιάς με συγκεκριμένα βήματα (προσδιορισμός, τεκμηρίωση, έρευνα, συντήρηση, προστασία, προώθηση, αξιοποίηση, μεταβίβαση με κάθε εκπαιδευτική διαδικασία, αναζωογόνηση) με στόχο την εξασφάλιση της βιωσιμότητάς της, έχοντας ως κύριο στόχο τη διαμόρφωση μιας παγκόσμιας πολιτιστικής πολιτικής όλων των κρατών για τη διαφύλαξη του ζωντανού λαϊκού πολιτισμού στην εποχή μας (<https://ayla.culture.gr/unesco/i-symvasi-gia-ti-diafylaxi-tis-aylis-politistikis-klironomias/> & Αλιβιζάτου, 2010: 32 & Κακάμπουρα, 2022 :123-124). Έχουν, βέβαια, προταθεί και άλλοι ορισμοί για την ΑΠΚ, π.χ. του William Logan (2007) που θεωρεί ως πολιτιστική κληρονομιά ό,τι είναι εγγεγραμμένο ως περιεχόμενο στους ανθρώπους πιο πολύ παρά στα υλικά αντικείμενα.

Ο όρος «άυλη πολιτιστική κληρονομιά» υιοθετήθηκε από την UNESCO και τον ακαδημαϊκό κόσμο ως κριτική αμφισβήτηση στη δυτικοκεντρική σκέψη που εστίαζε στην αυθεντικότητα και στην μνημειακότητα, με την πρόθεση της απομάκρυνσης αρνητικών συνειρμών που συνδέονταν με την αποικιοκρατία, τον εθνοκεντρισμό και το φολκλόρ και της καθιέρωσης μιας παγκόσμιας κοινής ορολογίας για την περιγραφή αυτής της κληρονομιάς σε όλες τις γλώσσες. Όμως, οι εθνοκεντρικές προσεγγίσεις δεν αποφεύγονται ως σήμερα και επιτάχθηκε η διάκριση υλικού- άυλου παρά τις αρχικές προθέσεις (Δρίνης, 2022: 26-28).

Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά είναι μια δυναμική πραγματικότητα που μεταβάλλεται, αναπτύσσεται, διευρύνεται και εναρμονίζεται με τις κοινωνικές διεργασίες που επιφέρουν αλλαγές στις κοινότητες των ανθρώπων. Αυτές οι κοινότητες είναι κυρίως οι φορείς πολιτισμικών επιτελέσεων και αυτό αποτελεί στοιχείο της συλλογικής κοινωνικής τους ταυτότητας. Κι αν κάτι διαφοροποιεί τον όρο ΑΠΚ από παρόμοιου περιεχομένου όρους, όπως είναι ο λαϊκός πολιτισμός, η λαογραφία κ.α., είναι το γεγονός ότι προσεγγίζεται με τη ματιά του συμμετέχοντος σ' αυτήν, του φορέα και μεταδότη της, και όχι τη ματιά του μελετητή που ερευνά στις άλλες περιπτώσεις. Είναι ακόμη άξιο τονισμού ότι κάθε στοιχείο της ΑΠΚ απαντάται σε πολλά πεδία της, έχει πολλές όψεις (Φωτοπούλου, 2016:13-14 & 19 & 21).

Προσεγγίζοντας, βέβαια, τον πολιτισμό ως θεωρητικό πεδίο, ως τρόπο σκέψης και θέασης του κόσμου, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι το σύνολο της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι άυλο, ερχόμενος σε αντίφαση με τον ορισμό που υλικού πολιτισμού που μελετά και

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

ερμηνεύει απτά και ορατά υλικά αντικείμενα. Ωστόσο, η πολλαπλή ανάγνωση της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από την διεπιστημονικότητα, ανοίγει νέους δρόμους, με έναν ορισμό του υλικού πολιτισμού στον οποίο η έρευνα και η μελέτη, στη συγχρονία και διαχρονία, επεκτείνεται από τα αντικείμενα στη γνώση και ερμηνεία των τρόπων κατασκευής και χρήσης τους, των αντιλήψεων, δοξασιών και στάσεων που συνδέονται μ' αυτά (Οικονόμου, 2014: 26). Έτσι, οι ανθρωπολογικές επιστήμες προσεγγίζουν τον όρο «υλικότητα» (materiality, tangibility, Miller 2005), με την ευχέρεια πιο διευρυμένων ερμηνευτικών σχημάτων για τα απομεινάρια του υλικού πολιτισμού είτε είναι παλαιότερα είτε είναι νεότερα και τωρινά τεχνουργήματα. Από την άλλη, ο όρος «αύλικότητα» (immateriality, intangibility) στοχεύει στην πρόταξη της σχέσης των υλικών πραγμάτων με τη μνήμη και τα συναισθήματα που εγείρονται, στην υιοθέτηση και αποδοχή πεποιθήσεων, στάσεων και αξιακών κωδίκων, καθώς και στην με βάση αυτά πρόσληψη του περιβάλλοντος χώρου, του τοπίου και στο σχηματισμό και στην εκδήλωση συλλογικών ταυτοτήτων από τα μέλη της κοινότητας ή της ομάδας (Οικονόμου, 2014: 81-82). Αυτή η «αύλικότητα» περιλαμβάνει πρακτικές επιτελέσεις, γνώσεις, εκφραστικούς τρόπους και ικανότητες σε κάποια τέχνη που αναγνωρίζονται από την κοινότητα ή κάποια μέλη της ως μέρος της οικείας πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι όροι, βέβαια, μεταφρασμένοι από την αγγλική γλώσσα δημιουργούν μια αμηχανία στους μελετητές, ιδιαίτερα δε η αύλικότητα που συνδέεται περισσότερο με τον κόσμο των ιδεών και της θρησκευτικής πίστης (Ruggles & Silverman, 2009: 1 όπ. αναφ. Οικονόμου, 2017- 2018: 11-12).

Συμπερασματικά, η διάκριση του υλικού από το άυλο (πνευματικό, συμβολικό, διανοητικό), είναι αβάσιμη και παραπέμπει στις ιδεαλιστικές και ρομαντικές προσεγγίσεις του 19^{ου} αι. Ο φυσικός κόσμος, η ύλη που μας περιβάλλει, δεν είναι ένας αναλλοίωτος κόσμος, ανεξάρτητος από την κοινωνία και τον πολιτισμό, αλλά διαμορφώνεται μέσα από τις ποικίλες κοινωνικές σχέσεις που νοηματοδοτούν τη ζωή στην καθημερινότητα. Η νοηματοδότηση αυτή είναι ορατή παντού και στις υλικές όψεις κάθε οντότητας, δημιουργώντας συστήματα συμβόλων διαμέσου των οποίων τα μέλη μιας κοινότητας οικειοποιούνται το περιβάλλον τους. Άρα αίρονται οι διακρίσεις ανάμεσα στο υλικό και άυλο, στη φύση και στον πολιτισμό, και το περιβάλλον γίνεται κατανοητό ως παραλλαγμένη φύση νοητικά και πρακτικά. Ο διαχωρισμός, λοιπόν, του υλικού από το άυλο γίνεται μόνο για μεθοδολογικούς λόγους, ώστε να βοηθηθούν οι ερευνητές με την κατάταξη σε κατηγορίες (Νιτσιάκος, 2022: 74-75).

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

1.1.4 Τα τοπωνύμια ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς με υλικές και άυλες προεκτάσεις

1.1.4.1 Φυσικό περιβάλλον και κοινωνία: μία σχέση αλληλεπίδρασης και οικειοποίησης

Μετά τη διασαφήνιση των βασικών εννοιών του τίτλου της εργασίας και την παράθεση του θεωρητικού προβληματισμού γύρω από αυτές, είναι απαραίτητο να διαφανεί η σύνδεσή τους, η λειτουργία των τοπωνυμίων ως ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς με υλικές και άυλες προεκτάσεις. Και για να γίνει αυτή κατανοητή, είναι ανάγκη να διερευνηθούν οι σχέσεις της κοινωνίας με το φυσικό περιβάλλον, τον τόπο που κατοικούν και δρουν οι άνθρωποι και η διαδικασία οικειοποίησης και ιστορικοποίησής του, όπως προκύπτει από την απόδοση ονόματος σ' αυτόν.

Ο τρόπος με τον οποίο εξοικειώνεται μια κοινωνία με το περιβάλλον της είναι η διαρκής συνομιλία της με τη φύση μέσα από τις παραγωγικές δραστηριότητες των μελών της (Νιτσιάκος, 2003: 49). Άλλωστε, το φυσικό περιβάλλον ενός τόπου σε συνάφεια με την ιστορική του πορεία και τις αλλαγές που υφίσταται σε όλα τα επίπεδα, καθορίζει τις παραγωγικές δραστηριότητες των κατοίκων του. Η ενεργή και διαρκής παρουσία των κοινοτήτων εξαρτάται σε μέγιστο βαθμό από τους τρόπους διαχείρισης των φυσικών τους πόρων. Κάθε τοπική κοινωνία συντάσσεται και συγκροτείται υλικά και συμβολικά στο έδαφος που της ανήκει και χρησιμοποιεί. Άρα οι καλλιεργημένες εκτάσεις είναι καρπός της ανθρώπινης παρέμβασης, με κοινωνικοοικονομική και πολιτισμική διάσταση. Είναι καρπός της συνομιλίας ανάμεσα στον πολιτισμό και στην οικολογία (Οικονόμου, 2007: 27 & 40). Κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα πάνω στη γη είναι μια ζώσα ενέργεια, παράλληλη με την πορεία της κοινωνίας και η εξέλιξή της αποτυπώνεται διαπαντός με τα τοπωνύμια, που εύστοχα έχουν χαρακτηριστεί «ανάγλυφες επιγραφές στο έδαφος». Αυτά τα τοπωνύμια συντηρούνται στη συλλογική μνήμη και μέσω της προφορικής παράδοσης διασώζονται και μεταβιβάζονται διαγενεακά κι ας έχει ξεχαστεί η προέλευσή τους. Πολλές οι πηγές πλουτισμού του φαντασιακού και της λαϊκής γλώσσας που συνέταξε τα τοπωνύμια: το γεωγραφικό στίγμα της κοινότητας με το ανάγλυφό της και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, ο βαθμός οικείωσης του φυσικού περιβάλλοντος, η παραγωγική διαχείριση των φυσικών της πόρων, όλα δημιούργησαν έναν τεράστιο λεκτικό πλούτο τοπωνυμίων (Οικονόμου, 2007: 42).

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Τα τοπωνύμια, εύστοχα χαρακτηρίζονται από τον Αν. Μηλιαράκη, «αι επί του εδάφους γεγλυμμένοι επιγραφαί», αφού φανερώνουν πώς συγκροτείται πολιτισμικά και πώς γίνεται αντιληπτό το περιβάλλον στον συγκεκριμένο μοναδικό τόπο. Αυτός ο τόπος, κατά τον Tom Ingold, στο έργο του «Η αντίληψη του περιβάλλοντος» δεν είναι ένας συγκεκριμένος χώρος που υφίσταται ως σταθερό σκηνικό, αλλά βρίσκεται σε διαρκή εξέλιξη, με απρόβλεπτα καμιά φορά αποτελέσματα, σαν απόρροια μιας συνεχούς αλληλεπίδρασης έμβιων και μη που υπάρχουν σ' αυτόν (Μπακαλάκη, 2016, όπ. αναφ. στην Οικονόμου, 2023: 61). Μια τέτοια θεώρηση που αντιμετωπίζει τον τόπο και το όνομά του ως ζώσα κληρονομιά σε διαρκή αλληλόδραση με τους ανθρώπους του, απορρίπτει το γενεαλογικό πρότυπο που βασίζεται στην κοινή καταγωγή με την αδιαμφισβήτητη κληρονομιά των προγόνων και οδηγεί τους ανθρώπους να βιώνουν το παρόν ως παρελθόν, ως κληρονομημένη παραδοσιακή γνώση που δεν αναγεννάται και απλώς εφαρμόζεται. Αντίθετα, ο Ingold υιοθετεί το σχεσιακό πρότυπο, κατά το οποίο το πέρασμα των ανθρώπων από έναν τόπο αφήνει διαρκώς ένα χνάρι, όχι για να το κληρονομήσουν οι επόμενοι, αλλά για να συμβάλλει λίγο ή πολύ με τη δράση του στη διαμόρφωση του περιβάλλοντος που ζουν οι άνθρωποι. Αυτό δε σημαίνει ότι αγνοούνται οι πρόγονοι και οι συγγενικοί δεσμοί. Ίσα ίσα με τις ασχολίες τους, τις επιλογές τους, τις πρακτικές τους, την ανατροφή που παρέχουν, προσφέρουν συνεχείς εμπειρίες ζωής μέσα από τις σχέσεις, από το μοίρασμα και έτσι η ζωή συνεχίζεται και η πολιτισμική γνώση είναι παρούσα σ' αυτήν και όχι στο νου των ανθρώπων. Σε αυτήν τη συνάντηση και αλληλεπίδραση των γενεών, τα κυριότερα ονόματα τόπων γίνονται δρόμοι που δρουν ενωτικά για διαφορετικά σημεία του χώρου, πάντα ανοιχτοί και διαθέσιμοι για τις εμπειρίες των ανθρώπων, αφού διακλαδίζονται αλλά και συμπλέκονται όπως οι ρίζες ενός δέντρου (Ingold, 2016: 115 & 119 & 123-124 & 129-133), συμβάλλοντας στην ανάπλαση ενός νοηματοδοτημένου περιβάλλοντος και αυτή η πρακτική απόδοσης νοήματος και ιδιοπροσωπίας στο περιβάλλον αποτελεί ένα ουσιώδες στοιχείο του κοινωνικού βίου (Hirschon, όπ. αναφ. Φιλιππάκη, 1993: 344).

Η κάθε τοπική κοινότητα, λοιπόν, βρίσκεται σε συνεχή σχέση αλληλεπίδρασης και αλληλοδιαμόρφωσης με το περιβάλλον. Η φύση δεν είναι ένα εξωτερικό αμετάβλητο στοιχείο, άσχετο με τους ανθρώπους, αλλά οργανώνεται μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις των μελών της κοινότητας που νοηματοδοτούν την καθημερινότητά τους. Το καθετί, υλικό ή άυλο, φέρει ένα νόημα που γεννά σύμβολα και με βάση αυτά τα μέλη της κοινότητας οικειοποιούνται το

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

περιβάλλον τους (Νιτσιάκος, 2022: 74-75). Αυτοί οι τρόποι οικειοποίησης είναι εκφράσεις πολιτισμού, άρα ιστορικά δεν ευσταθεί η διάκριση περιβάλλοντος και πολιτισμού, εκεί που υπάρχει η δράση της κοινότητας. Με άλλα λόγια, το περιβάλλον είναι η φύση, όπως αέναα διαμορφώνεται και αλλάζει από την συλλογική σκέψη και δράση με ενοποιημένη την υλική και πνευματική της υπόσταση (Νιτσιάκος, 2022: 75). Είναι, επομένως, αναγκαίο, αν θέλει κανείς να κατανοήσει τη λειτουργία μιας κοινότητας σε μια ορισμένη εποχή, να γνωρίζει εκτός τις ιστορικές συνθήκες και το φυσικό περιβάλλον της, τον τρόπο που το οικειοποιείται και τον μετατρέπει σε πολιτισμικό μέσα από τις παραγωγικές δραστηριότητές της (Νιτσιάκος, 2003: 49 όπ. αναφ. στη Οικονόμου, 2007: 27), γιατί αυτό υπαγορεύει τις ασχολίες των κατοίκων της κοινότητας.

Και όσο κι αν η δυτική σκέψη αντιμετώπισε ως τις αρχές του 20^{ου} αι. σε αντιπαράθεση και διάζευξη τη σχέση κοινωνίας- περιβάλλοντος, οι νέες προσεγγίσεις των πολιτισμικών σπουδών αναδεικνύουν διαρκώς μια βαθιά διαλεκτική σχέση με συνεχείς αλληλεπιδράσεις και αναπροσδιορισμούς περιεχομένων. Είναι σήμερα αποδεκτό ότι το φυσικό περιβάλλον γεννά και καθορίζει την πορεία του πολιτισμού, αφού αυτό είναι το πλαίσιο οργάνωσης και δράσης των ανθρώπων με αλλαγές και μετασχηματισμούς στο ίδιο και στην κοινωνία (Οικονόμου, 2023: 55-56). Είναι σημαντικό ότι ξεπεράστηκε η άποψη πως ο χώρος είναι μια αναλλοίωτη θεατρική σκηνή πάνω στην οποία δρουν οι άνθρωποι ανάλογα με τις εκάστοτε κοινωνικές συνθήκες, θεωρώντας τον, όπως και το χρόνο, φυσικές κατηγορίες, ουδέτερες και αμέτοχες στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Η ουδετερότητα αυτή έχει ξεπεραστεί με την ψηλάφηση και αποδοχή της διαλεκτικής σχέσης φύσης και πολιτισμού που τροποποιεί παντοτινά το χώρο και το χρόνο σε πολιτισμικά αγαθά (Δαλκαβούκης, Δρίνης, 2009: 312-313).

Είναι επομένως η παρέμβαση των ανθρώπων που τον καθιστούν βιωμένο και όχι απλά γεωγραφικό χώρο, που εξαιτίας των διαδοχικών εγγραφών επάνω του, εύστοχα χαρακτηρίζεται παλίμψηστο από τον McAlpin (1997), σαν τις περγαμινές που πάνω τους έχουν χαραχθεί πολλά και διαφορετικά κείμενα στο πέρασμα του χρόνου, με διευρυμένη την έννοια του κειμένου και πέρα από το γραπτό λόγο, σε ό,τι υπάρχει και κείται, άρα και στο χώρο. Μια τέτοια θεώρηση συνδέει το χώρο με το χρόνο και αίρει απόψεις για την ομοιομορφία των πολιτισμικών εγγραφών, αφού αναδεικνύονται διαφορές και αντιθέσεις με τον διαφορετικό τρόπο βίωσης του τόπου διαφορετικών ανθρώπων σε διαφορετικές εποχές, αλλά και στην ίδια,

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

εισάγοντας την έννοια της πολυτοπικότητας (multilocality), (Rodman, 1992, όπ. αναφ. Δαλκαβούκης, Δρίνης, 2009: 313-314).

Οι επιστήμες της Λαογραφίας και της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας προτάσσουν την κοινωνική κατασκευή του περιβάλλοντος, την κοινωνική και ιστορική παραγωγή του. Φύση και πολιτισμός είναι αζεδιάλυτα μέρη ενός συνόλου με τον άνθρωπο να οικειοποιείται τη φύση ανάλογα με τις ιστορικές, κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές- συμβολικές συνθήκες. Έτσι μεταμορφώνει το χώρο από φυσικό σε πολιτισμικό, ανάλογα με τα προηγούμενα δεδομένα του και τη δράση της ομάδας που ανήκει (Σέργης, 2003: 102).

Η μελέτη των τρόπων οικειοποίησης των φυσικών πόρων από τις ανθρωπολογικές επιστήμες αποκαλύπτει τη διαδικασία κοινωνικοποίησής τους και τη γένεση της συμβολικής τους διάστασης με πολιτισμικό νόημα, όπως αποτυπώνεται γλωσσικά με τα τοπωνύμια, αλλά και πολιτισμικά μέσα από τελετουργίες που συμπλέκουν το άυλο με το υλικό (Οικονόμου, 2023: 57-58). Κατά δε τη μαρξιστική οπτική, η οικειοποίηση του φυσικού περιβάλλοντος και των πόρων του από το κοινωνικό σώμα επιτυγχάνεται μέσα από την τεχνογνωσία, τις τεχνικές, τα μηχανήματα και τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται (Οικονόμου, 2023: 58-59). Οι διαθέσιμοι φυσικοί πόροι (νερό, υπέδαφος, χλωρίδα, πανίδα) ορίζουν το χαρακτήρα κάθε κοινωνίας και επαναπροσδιορίζουν τον πολιτισμό της, ανάλογα με τις αλλαγές στις χρήσεις της γης, όπως συμβαίνει σήμερα, καθώς παρατηρείται εγκατάλειψη του πρωτογενούς τομέα και στροφή σε εναλλακτικές μορφές κυρίως τουρισμού. Γι' αυτό είναι σημαντικές οι αφηγήσεις των ανθρώπων ενός τόπου, η *emic* (ημική) υποκειμενική προσέγγιση, και όχι μόνο η *etic* (ητική), αντικειμενική προσέγγιση, για να κατανοηθεί ο τρόπος αναπαραγωγής και αναδιαμόρφωσης της βιωμένης εμπειρίας, και μάλιστα των ανθρώπων που ζουν σε μικρούς τόπους και είναι οι δημιουργοί της τοπικής ιστορίας, γιατί έτσι ίσως να κατανοηθούν και να ερμηνευτούν και να λυθούν πολλά ζητήματα (Οικονόμου, 2023: 60 & 66).

1.1.4.2 Τόπος- Τοπίο- Τοπωνύμιο: Η νοηματοδότησή τους

Ο τόπος, το τοπίο και το τοπωνύμιο είναι αντικείμενα της ανθρωπολογίας και της εθνολογίας γιατί ακριβώς είναι εγγεγραμμένα στην ατομική και συλλογική μνήμη και γίνονται αντιληπτά μόνο μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις και πρακτικές. Ο χώρος (*space*) δεν έχει ανεξάρτητη υπόσταση αλλά βρίσκεται πάντα σε σχέση με όσα συμβαίνουν σ' αυτόν, με τις πράξεις και τις

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

παραγωγικές δραστηριότητες των ανθρώπων που ζουν εκεί και έτσι μετατρέπεται σε οικείο τόπο (place), εξελίσσεται διαρκώς σε μια κοινωνική και πολιτισμική κατασκευή με φαντασιακή δομή, αισθητική πρόσληψη, λεκτική και εικονική αναπαράσταση. Γίνεται, δηλαδή, ο τόπος μας, όπου ο καθένας και η καθεμιά βρίσκει συστατικά της ταυτότητάς του, της κοινωνικής και πολιτισμικής του υπόστασης. Οπότε η μελέτη και η έρευνα του τόπου είναι πολυεπίπεδη: Αφορά στην αλληλόδραση και αλληλοδιαμόρφωση του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, στην αποτύπωση του κοινωνικού γίνεσθαι στον τόπο ως ένα παλίμψηστο με απανωτές εγγραφές, αλλά και στη φαντασιακή συγκρότησή του με νοήματα και σύμβολα, τις πιθανές αναπαραστάσεις του και τις πρακτικές διαχείρισής του στο παρόν. Όλα αυτά είναι αντικείμενο μελέτης της εθνο-ανθρωπολογίας, που στη σχέση των τόπων και των ανθρώπων τους τονίζει τη σπουδαιότητα της ονοματοδοσίας ενός τόπου, ως αναγνωριστικό στοιχείο της ταυτότητάς τους. Παρόμοια, υπογραμμίζει ο Tilley ότι το όνομα κάθε περιοχής και η ταύτισή του μ' αυτήν συμβάλλουν στην παγίωση της ταυτότητάς της. Έτσι ο τόπος με το όνομά του και την εκτεινόμενη στο χρόνο δράση των ανθρώπων στη μυθολογία και την ιστορία προβάλλεται με το δικό του σημασιολογικό και εννοιολογικό φορτίο. (Οικονόμου, 2013: 92).

Οι έννοιες του τόπου, του τοπίου και του τοπωνυμίου, χωρίς να ταυτίζονται απόλυτα, έχουν ετυμολογική συγγένεια και μια βαθύτερη σχέση, βοηθητική στη χρήση τους ως ερμηνευτικά εργαλεία. Ο τόπος είναι ο καρπός της κοινωνικής και πολιτισμικής δράσης των κοινωνικών υποκειμένων στο χώρο και το τοπίο η αντίληψη του τόπου, ο τρόπος κατανόησής του από αυτά τα υποκείμενα. Το πολιτισμικό τοπίο δεν είναι τίποτε άλλο παρά ο φυσικός χώρος, μεταμορφωμένος από την ανθρώπινη δράση, τη δράση μιας πολιτισμικής ομάδας όπως το ορίζει από το 1920 η «Σχολή του τοπίου» των ΗΠΑ και ο πρωτοπόρος της Αμερικανός Γεωγράφος Carl Ortwin Sauer που έστρεψε την έρευνα στον αγροτικό χώρο. Είναι ακόμη αυτό που του έχει προσδώσει ένα νόημα, χωρίς να υπάρχει κάποια σχετική γραπτή ιστορία, μέσα από την προφορική παράδοση, καθιστώντας το με κάποιο τρόπο αποθετήριο της προσωπικής και κοινοτικής ιστορίας. Έτσι ο πολιτισμός είναι η αναγκαία συνθήκη, ο φυσικός χώρος το προσφερόμενο μέσον, και το πολιτισμικό τοπίο το απότοκο. Πρόκειται για έννοια που δύσκολα ορίζεται καθώς προσκρούσει σε μια αισθητηριακή και γνωσιακή αντίληψη του τοπίου από τη δυτική διάνοηση (Hirsch, 1997: 9 & Τερκενλή, 1996: 14, όπ. αναφ. Οικονόμου, 2013: 93) & (Φωτοπούλου, 2016: 17).

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Η αλήθεια είναι ότι οι άνθρωποι που δραστηριοποιούνται και δημιουργούν σ' έναν τόπο, που του δίνουν συμβολικά και φαντασιακά νοήματα, δυσκολεύονται να τον αντιληφθούν ως τοπίο, κάτι που κατόρθωναν παλαιότερα οι περιηγητές και τοπιογράφοι και σήμερα οι τουρίστες που αναζητούν παραδοσιακούς τόπους. Το τοπίο είναι για τους εντός της κοινότητας ο οικείος χώρος των βιωμάτων τους, ο δικός τους τόπος, όπως μαρτυρούν οι τρόποι αναπαράστασής του (Basso, 1998 & Lenclud, 2001). Είναι απόρροια ποικίλων διεργασιών, αφού εγγράφονται σ' αυτό οι κάθε είδους αλλαγές στον τόπο και η εικόνα που έχουν οι άνθρωποι του γι' αυτόν. Το τοπωνύμιο είναι η καταγραφή της ανθρώπινης δράσης στον τόπο, η εστίαση της σχετικής αφήγησης στο χώρο κυρίως, συνομιλώντας και με το χρόνο (Pelen 2002 & Basso 1998 & Chiva 1991, όπ. αναφ. στην Οικονόμου, 2013: 94).

Κατά τον Tilley (1994), το τοπίο είναι μια συνεχής γραμμή τοπικών ονομάτων, ένα άθροισμα τόπων, συνδεδεμένων μεταξύ τους με δρόμους, μετακινήσεις ανθρώπων και ιστορήσεις. Αυτή η πολυτοπικότητα (multilocality) συμβαδίζει με την πολυφωνικότητα (multivocality), (Rodman 1992) τις πολλαπλές αφηγήσεις των κοινωνιών, που διαφαίνονται στα τοπωνύμια και μικροτοπωνύμια (Οικονόμου, 2013: 94). Η ονοματολογία του χώρου απασχόλησε την εθνογραφική έρευνα από τις αρχές του 20^{ου} αι. στο εξωτερικό και στην Ελλάδα, από την ιστορική και ετυμολογική πλευρά. Μόνο στα τέλη του 20^{ου} και στον τωρινό αιώνα, τα τοπωνύμια εξετάζονται εθνολογικά και ανθρωπολογικά ως καίρια συστατικά της κοινωνικής και πολιτισμικής πραγματικότητας ενός τόπου, της αναπαραγωγής και αναπαράστασής του, της οικείας αίσθησης και της αντίληψής του από τους δρώντες σ' αυτόν άνθρωπους (Οικονόμου, 2013: 95). Τα τοπωνυμικά είναι σημαίνοντα στοιχεία του χώρου και σχετίζονται με τον τρόπο δραστηριοποίησης σ' αυτόν σε ορισμένο χρόνο και με τον τρόπο εξοικείωσης και ταυτοποίησης του τόπου και του τοπίου. Αποτελούν πηγή γνώσεων για τις κοινωνικές και συμβολικές πρακτικές των ανθρώπων, μαρτυρούν το χρονικό πλαίσιο στο οποίο ανιχνεύεται η ιστορική πορεία και ο πολιτισμός μιας κοινωνίας (Οικονόμου, 2013: 95).

1.1.4.3 Η αφήγηση ως βιωμένη εμπειρία για τον τόπο

Στον σημερινό χρόνο, η γνωριμία με έναν τόπο γίνεται μέσα από τη διαδικασία της αφήγησης που προβάλλει εμπειρίες και γνώσεις παρελθόντων ετών, καθιστώντας τες κτήμα της νέας γενιάς, κατά τον Tilley. Για τον ίδιο, τα τοπωνύμια «δίνουν τόπο» στην αφήγηση με τη

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

συνεπικουρία του χρόνου και της μνήμης. Κάθε αφήγηση που συνήθως έχει βιωματικό χαρακτήρα, διαδραματίζεται σε κάποιο χώρο με όνομα, κι αυτό είναι πολύ σημαντικό γιατί το όνομα είναι στοιχείο οργάνωσης και κατανόησής του και η αφήγηση τον ζωντανεύει, τον αναπαράγει πολιτισμικά, δεν επιτρέπει να λησμονηθεί, κατά τον M. de Certeau. Η σε βάθος γνώση και ερμηνεία των τοπωνυμίων μπορεί να ακολουθήσει τους δρόμους της επαγωγικής και της παραγωγικής σκέψης. Ο πρώτος οδηγεί από το όνομα στην αφήγηση, ενώ ο δεύτερος από την αφήγηση στο όνομα που σε κάθε περίπτωση είναι το κύριο στοιχείο της ταυτότητάς του και μάρτυρας της αφηγηματικής δεινότητας της κοινότητας. Χρειάζεται επομένως να τονιστεί περισσότερο η σχέση αλληλεξάρτησης ανάμεσα στην αφήγηση και στον τόπο, ως αναγκαία και αμοιβαία συνθήκη ύπαρξης, αφού η αφήγηση προσδίδει οικεία ταυτότητα στον τόπο στους χρήστες του, ενώ ο τόπος με το όνομά του πλουτίζει το φαντασιακό και βοηθά στη διάχυση των παλιών αφηγήσεων και στη γένεση νέων (Οικονόμου, 2013: 96).

Τα τοπωνύμια είναι η έκβαση, το συμπυκνωμένο νόημα των αφηγήσεων κάθε έκτασης, μέσα από τις οποίες οι άνθρωποι του τόπου τον βιώνουν, τον κατασκευάζουν και τον αναδημιουργούν. Η προέλευση κάποιων από αυτά είναι θολή και σκοτεινή, αφήνοντας τη φαντασία να πλάσει ποικίλες ερμηνείες, κουβαλούν ένα ιδεολογικό και συμβολικό φορτίο, έχουν προέλθει από παλιές τοπικές παραδόσεις ή αποτελούν αφορμή να δημιουργηθούν νέες. Ο λαϊκός αφηγηματικός λόγος σε κάθε μορφή του (μύθοι, θρύλοι, γνωμικά, παραμύθια) συμβάλλει στη δημιουργία ενός τόπου με χαρακτηριστικά τοπίου και στην καθιέρωση επιτελέσεων στο χώρο του. Η σχέση λόγου και τόπου είναι, λοιπόν, αμφίδρομη, αφού οι μορφές της λαϊκής αφήγησης γεννούν την οικειότητα και την αίσθηση του ιερού στο συγκεκριμένο χώρο, που με τη σειρά του επιστρέφει στο συλλογικό φαντασιακό αυτό το υλικό της αφήγησης για να το ντύσουν τα δρώντα υποκείμενα με τις πρακτικές τους (Οικονόμου, 2013: 97). Με άλλα λόγια, όπως υποστηρίζουν οι Κακάμπουρα & Τσιώλης, δεν πρόκειται για αφηγήσεις λαϊκών ανθρώπων για τα τοπωνύμια, αλλά αφηγήσεις για τη σχέση τους μ' αυτά, διηγήσεις της ζωής τους, βιοϊστορίες που μαρτυρούν την πολυδιάστατη σχέση του τόπου με τους ανθρώπους του. (Σέργης, 2016: 42 & 44).

Συνδυάζοντας την *emic* προσέγγιση στην καταγραφή της αφήγησης με την *etic* στην επιτόπια έρευνα σε ικανό χρόνο, είναι δυνατή η ανθρωπολογική σύλληψη και ερμηνεία του τόπου και του τοπίου που φωτίζει τον τρόπο με τον οποίο οι τοπικές κοινωνίες συγκροτούν και αναδημιουργούν τις βιωμένες εμπειρίες και τις πρακτικές τους. Όλες οι αφηγήσεις και οι

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

ερμηνείες τους έρχονται στο προσκήνιο γιατί αυτές δείχνουν πώς δομείται πολιτισμικά και κατανοείται κάθε τόπος και τοπίο που με τη σειρά τους τις νοηματοδοτεί (Οικονόμου, 2013: 97). Η αφήγηση είναι ο συνεκτικός δεσμός μέσα από τον οποίο περιγράφεται και συλλαμβάνεται νοητικά η σχέση με το τελικό αποτέλεσμα. Η περιγραφή αυτή δεν είναι μια τυπική παρουσίαση συμβάντων, αλλά είναι καρπός του τοπικού πολιτισμού που με οργανωτική ισχύ μεταβάλλει έναν αόριστο, αδιάφορο τόπο σε πολύ συγκεκριμένο με ενοποιητικούς όρους. Κι αν με την πρώτη ματιά φαίνεται ότι η αφήγηση συνδέει άσχετα γεγονότα, η αλήθεια είναι ότι αναθερμαίνει τις σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους και στο τοπίο με μια διαρκή συνομιλία μεταξύ τους, κατευθύνοντας σε ζωογόνες δράσεις και πρακτικές (Οικονόμου, 2013: 97).

Το κάθε τοπωνύμιο ακολουθείται από μια μικρή ή μεγάλη ιστορία που έχει πεδίο πραγμάτωσής της έναν ή περισσότερους χώρους με όνομα και χρόνο, με ακρίβεια ορισμένο ή αόριστο. Η αλληλοδιαδοχή και η συνύπαρξη αφηγήσεων σ' έναν τόπο συνιστούν το παλίμψηστό του με απανωτές εγγραφές στη συλλογική μνήμη μέσα από την αφήγηση και την ονοματοδοσία, καθιστώντας τον τόπο και τον χρόνο στοιχεία του τοπικού πολιτισμού. Τα τοπωνύμια είναι η έκβαση μιας εξιστόρησης, είναι όμως και αυτά που δίνουν υπόσταση στο χώρο μέσω της αφηγηματικής πράξης (Οικονόμου, 2013: 97-98).

Κι αυτό γιατί η γη είναι η γεννήτρα του πολιτισμού και η γλώσσα το όχημα μετάδοσής του. Η ρίζα των κοινοτήτων είναι βαθιά αγκιστρωμένη στο χώμα τους, στον τόπο τους. Γι' αυτό και η γη τους νοηματοδοτεί συλλογικά την κοινότητα μεταγγίζοντας πνοή ζωής σ' αυτήν. Είναι ο οίκος των προγόνων με την ευρύτερη σημασία που περιλαμβάνει τους καταγωγικούς μύθους και την ιστορική πορεία της κοινότητας. Αυτά τα τοπόσημα, οι κάθε λογής πρακτικές που λαμβάνουν χώρα σ' αυτά, τα υλικά δημιουργήματα των ανθρώπων είναι τα μέσα για να εκφραστούν όλες οι πτυχές της κοινότητας: η γνώση, το αξιακό της σύστημα, τα ερμηνευτικά της σχήματα, οι διαπροσωπικές σχέσεις των μελών της, η καλλιτεχνική έκφραση κ.α. Όλες οι μνήμες που σχετίζονται με τον τόπο, ζωντανεύουν στο παρόν μέσα από τις ατομικές μνήμες και αφηγήσεις των ανθρώπων της κοινότητας. Ο Carlos Andrade, μάλιστα, από το Πανεπιστήμιο Χαβάης διατύπωσε τη γνώμη ότι οι τόποι λειτουργούν ως δάσκαλοι παραδίδοντας μαθήματα μέσα από τις ιστορίες τους και ζωντανά παραδείγματα στάσεων από τους προγόνους. Τα τοπωνυμικά είναι απευθείας μηνύματα των παλαιότερων γενεών στις τωρινές, καθώς επισημαίνουν τις σημαντικές πλευρές του κοινοτικού βίου στον τόπο,

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

επιδιώκοντας την προσοχή μας στην περπατησιά των προγόνων που μας δείχνει το δρόμο της ζωής (Herman, 2021: 374 & 378 & 381 & 388-389). Γι' αυτό άλλωστε τα τοπωνύμια είναι και μνήμη των οικείων που έχουν φύγει από τη ζωή, η ιστορία τους είναι ο τόπος που περπάτησαν, δούλεψαν, πόνεσαν, γέλασαν, και η κάθε σχετική αφήγηση τους ζωντανεύει, ενώνοντας το νήμα της οικογενειακής ιστορίας (Σέργης, 2016: 45).

Και επειδή τα τοπωνύμια συνδέονται με έναν συγκεκριμένο τόπο, επόμενο είναι να κινητοποιούν συνειρμικά σκέψεις και συναισθήματα, αφού, όπως εύστοχα διατύπωσε η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος είναι «σημάδια του τόπου» του χώρου και του χρόνου που έχει βιωθεί συλλογικά, της ιστορικής πορείας, της προσωπικής και συλλογικής δράσης. Τα τοπωνύμια ενσωματώνουν ό,τι έχει συμβεί στον συγκεκριμένο χώρο, διασώζοντας το χρόνο των γεγονότων ή τυλίγοντάς τον στην αχλύ του μύθου μέσα από την ανάμειξη πολλών και διαφορετικών αφηγήσεων. Πρόκειται για αφηγήσεις στις οποίες συναντώνται ανάκατα, μυθολογικά και ιστορικά πρόσωπα και συμβάντα, πλάσματα της φαντασίας (νεράιδες, δράκοι), ιερά πρόσωπα που συνδέονται με την ορθόδοξη πίστη, και παρατηρούνται παραλλαγές σε πολλές με αναπλάσεις αρχαιοελληνικών μύθων (Οικονόμου, 2013: 98).

Η ρωμαλεότητα της λαϊκής αφήγησης είναι αυτή που μορφοποιεί το παλίμψηστο ενός τόπου, αποτυπώνοντας σ' αυτόν με τα τοπωνύμια, ποικίλες και παρόμοιες διηγήσεις που απαντώνται πανελλαδικά. Η συνηθέστερη αφηγηματική μορφή είναι οι παραδόσεις που εκλαμβάνονται ως πραγματικές αφού συμβαίνουν σε ορισμένο τόπο, σχετίζονται με γνωστά μέλη της κοινότητας που έχουν δεσμούς με φανταστικά πλάσματα, τα οποία όλοι οικειώνονται λόγω αυτής της σχέσης και εγγράφουν στον κατοικημένο χώρο. Ωστόσο, εξακολουθούν να έχουν τον δικό τους χώρο έξω από την κατοικήσιμη περιοχή της κοινότητας, εκεί όπου βρίσκονται οι αναγκαίοι χώροι για τη διατήρηση και συνέχισή της (πηγές, ποτάμια) ή σε απροσπέλαστους σχεδόν τόπους με αμφισβητούμενο καθεστώς διαχείρισης και οικειοποίησης. Αυτούς τους τόπους των φανταστικών πλάσμάτων προσπαθούν να οικειοποιηθούν εξανθρωπίζοντας τους τα κοινωνικά υποκείμενα (Οικονόμου, 2013: 99). Γιατί ο χώρος της κοινότητας οργανώνεται με δύο κατηγορίες συνόρων: με τα σύνορα της γης που ανήκει στους κατοίκους και οριοθετούν τον οικιστικό ιστό του χωριού και τα όρια της ευρύτερης κοινότητας που συνήθως ορίζονται με φυσικά ή τεχνητά σημάδια π.χ. ένα δέντρο, ένα αυλάκι, μια βρύση, ένα προσκυνητάρι ή ξωκλήσι συνδεδεμένα κάποιες φορές με παράδοξες λαϊκές αφηγήσεις. Σ' αυτόν εγγράφονται τα πάντα: Οι παραγωγικές δραστηριότητες των ανθρώπων, οι κοινωνικές

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

τους σχέσεις και οικονομικές συναλλαγές, οι σχέσεις τους με το φυσικό περιβάλλον, η αντίληψη του εαυτού τους, η σχέση τους με το Θεό και το υπερφυσικό στοιχείο, τα πάντα αποτυπώνονται ανεξίτηλα στο χώρο και στο χρόνο. Κάθε ασχολία της οικογένειας ή της κοινότητας είναι ορατή, π.χ. στο Σουφλί τα παλιά κουκουλόσπιτα μιλούν για τη σηροτροφία, τα επαγγέλματα είναι εγγεγραμμένα στο χώρο π.χ. διαδρομές κτηνοτρόφων, μαντριά, η επικοινωνία στα πλαίσια της παραδοσιακής κοινωνίας, π.χ. πηγάδι ή βρύση για τις γυναίκες, καφενέδες και αυλόγυρος εκκλησίας για τους άνδρες, ξωκλήσια, εκκλησιές και μοναστήρια για όλους ως τόποι σύναξης για την κοινότητα και τους περίξ αυτής (Κυριακίδου – Νέστορος, 1968: 51- 53).

Το όνομα του τόπου είναι η ταυτότητα του χώρου, το εχέγγυο της εντοπιότητας, αυτό που δυναμώνει την αίσθηση του συνανήκειν σε μια ομάδα ή κοινότητα. Σήμερα, βέβαια, τα τοπωνύμια σώζονται και διαιωνίζονται όχι μόνο με τον προφορικό μα και με το γραπτό λόγο (συμβολαιογραφικές πράξεις, χάρτες κ.λπ.). Παρόλο που κυρίως στο γραπτό λόγο, αλλά και στον προφορικό δεν επισημαίνεται το συμβολικό και φαντασιακό φορτίο τους, εξακολουθούν να αποτελούν καίριο περιεχόμενο της συλλογικής μνήμης των ανθρώπων ενός τόπου και συνεχίζουν να υπάρχουν χάρη στη ζωντάνια των σχετικών αφηγήσεων που αναβαπτίζονται και εμπλουτίζονται διαρκώς από τις νέες αφηγήσεις, ατομικές ή συλλογικές και τη βιωμένη εμπειρία που προστίθεται. Κι όσο κι αν απομακρυνθούν από τις πρώτες τους σημασίες, πάντα θα έχουν μια θέση στη συλλογική μνήμη των ανθρώπων κάθε τόπου και θα διαιωνίζονται χάρη στις αφηγήσεις με τη δυναμική σφραγίδα κάθε νέας γενιάς (Οικονόμου, 2013: 99-100).

Δε λείπουν έτσι και οι περιπτώσεις που μετά από μια μαζική μετανάστευση της κοινότητας, μεταφέρεται και εγγράφεται η υπόσταση και το όνομά της στον νέο χώρο εγκατάστασης, κυρίως κατά τη δεκαετία του 1960, όπως συνέβη με την ορεινή κοινότητα του Γαρδικίου Τρικάλων, που ονομάζεται με το υποκοριστικό Γαρδικάκι σε ορισμένη και διακριτή θέση του αστικού ιστού (Σπύρος, 1999: 92 & 98 & 100). Το ίδιο έχει συμβεί με το Περιβόλι, βλάχικη ορεινή κοινότητα στο νομό Γρεβενών, που οι εποχιακές μετακινήσεις της έγιναν μόνιμες εγκαταστάσεις και κάποιες ονομάστηκαν από το αρχικό τοπωνύμιο, Νέο Περιβόλι στη Λάρισα και Μικρό Περιβολάκι στη Μαγνησία (Σαββανάκης, 2020: 115 & 122).

Το όνομα ως στοιχείο ταυτότητας καθιστά οικείο σε μας τον τόπο και ο τρόπος γίνεται ουσιώδες μέρος του, ευρισκόμενα σε μια διαρκή αλληλόδραση όπου το ένα δημιουργεί το άλλο. Ένας τόπος χωρίς όνομα, είναι απλή φύση, ένα σκέτο σημείο στο χάρτη, ένα κενό, αφού

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

τα ονόματα δημιουργούν τους τόπους των ανθρώπων κατά τον Tilley. Με την άυλη διάστασή του ως ιδέα το τοπωνύμιο συνεχίζει τη διαδρομή του στο χρόνο δίνοντας την ευκαιρία οικειοποίησης και αναπαραγωγής του τόπου στα δρώντα υποκείμενα (Chiva, 1991: 24, όπ. αναφ. Οικονόμου, 2013: 100). Η γνώση και η χρήση των τοπωνυμίων και μικροτοπωνυμίων από μια ομάδα σ' έναν συγκεκριμένο χώρο φανερώνει σχέσεις κυριαρχίας και υποταγής, παραγωγικές δραστηριότητες, μετακινήσεις, μόνιμες κατοικήσεις. Η πληθώρα και η ποικιλία των τοπωνυμίων μαρτυρούν τη σημασία τους στις μικρές κοινωνίες. Από όλα αυτά, βέβαια, κάποια σβήνουν στη μνήμη των ανθρώπων, άλλα διασώζονται και άλλα διαφοροποιούνται (Οικονόμου, 2013: 100).

1.1.4.4 Ο τουρισμός ως τρόπος οικειοποίησης του τόπου και των τοπωνυμίων

Ο τόπος όμως, με τα τοπωνύμιά του είναι στην εποχή μας ανοιχτός και επισκέψιμος και από πολλούς άλλους ανθρώπους εκτός κοινότητας που τον επισκέπτονται για περιήγηση ανάλογα με τα ενδιαφέροντά τους. Από αυτήν την άποψη, αξίζει να σταθεί κανείς στην εργασία του Light για τον τουρισμό και τα τοπωνύμια, στην οποία τα εξετάζει ως αξιόλογα τουριστικά τοπόσημα, ανιχνεύει, επίσης, τους τρόπους οικειοποίησης και χρήσης τους μέσα από τις πολιτικές των τουριστικών πρακτορείων και των φορέων τουρισμού, το ρόλο των δημοσιογράφων που διαμεσολαβούν πολιτισμικά με τα ρεπορτάζ τους ανάμεσα στους καταναλωτές και στους τόπους, καθιστώντας τους αναλώσιμα είδη με εμπορικό κέρδος, αλλά και τις παραστάσεις των τουριστών, τις εικόνες και απόψεις που αυτοί σχηματίζουν για πρωτοκλασάτους λόγω ονόματος τόπους (Σέργης, 2016: 79). Μιλώντας σήμερα για τον τουρισμό, ο καθένας αντιλαμβάνεται ότι έχει στηθεί μια τεράστια πολιτισμική βιομηχανία που βασίζεται σε τόπους με μυθικές διαστάσεις στη σκέψη των ανθρώπων, τόπους που η βάση τους είναι τα ονομαστά τοπωνύμιά τους. Ένα όνομα δηλ. μιας περιοχής, αποτελεί τον πολιτισμικό της πλούτο με έναν μάλιστα ιδιαίτερο συμβολισμό, που μπορεί να τη συνδέσει και με εναλλακτικές μορφές τουρισμού (θρησκευτικός, καταδυτικός, αγροδιατροφικός...). Επιπλέον, συχνά, σε τόπους που συναντιέται η φυσική ομορφιά με μια ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητα, οι επισκέπτες θεωρούν ότι ζουν σε μια άλλη διάσταση, εξωτική και αποδραστική από τη ρουτίνα της καθημερινότητάς τους. Και η τουριστική βιομηχανία έχει φροντίσει μέσα από έναν πλήθος αναμνηστικών που δε φημίζονται τα περισσότερα για την αισθητική τους, να

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

κρατήσουν το ταξίδι μέσα τους και να οικειοποιηθούν τα τοπόσημά του (Σέργης, 2016: 79-81).

1.1.4.5 Τα τοπωνύμια, φορείς τοπικής ιστορίας και πολιτισμικής κληρονομιάς

Τα τοπωνύμια ως «άγραφα μνημεία της ιστορίας», την εγγράφουν στο χώρο με όλα της τα γεγονότα, τα ειρηνικά και μη, κατά τη συνάντηση διάφορων εθνοπολιτισμικών ομάδων, και με τη συμμετοχή όχι μόνο των επωνύμων, γνωστών άρα προσώπων της, αλλά και των άσημων καθημερινών ανθρώπων, λειτουργώντας ως κοινός κώδικας επικοινωνίας για όσους τα γνωρίζουν βιωματικά. Ο κάθε ερευνητής (εθνολόγος, λαογράφος, ανθρωπολόγος) μελετά και ερμηνεύει μέσα από την ποσοτική (αρχεία, κτηματολόγια, χάρτες) και ποιοτική έρευνα (παραμύθια, παραδόσεις, ιστορίες ζωής, διηγήσεις, μύθοι), είναι δηλαδή αναγκαία και η αντικειμενική οπτική του μελετητή όσο και η εκ των έσω, υποκειμενική οπτική των δρώντων υποκειμένων στον συγκεκριμένο τόπο. Είναι επομένως ανάγκη να διερευνηθεί το πώς και γιατί ονομάζουν έναν τόπο οι άνθρωποι του αλλά και ποια είναι η επιστημονικά αποδεκτή ετυμολογία του και πώς αυτή καθορίζει τη δημιουργία νέων αφηγήσεων (Οικονόμου, 2013: 101). Πολλές φορές η ετυμολογία αλλά και η παρετυμολογία των τοπωνυμίων από τους χρήστες του τόπου μαρτυρεί την αδιατάρακτη σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και στην ονομασία που κυοφορεί νέες αφηγήσεις. Η προέλευση της ονοματοδοσίας ενός τόπου από τους γηγενείς αφηγητές (ατομικά και συλλογικά) προβάλλεται ως πιθανή από το γεγονός ότι έχουν μια ουσιαστική βιωματική γνωριμία με τον τόπο τους τον οποίο συντηρούν και αναπαράγουν όχι μόνο πραγματικά αλλά και σε συμβολικό και φαντασιακό επίπεδο (Οικονόμου, 2013: 101-102).

Αποτελούν λοιπόν τα τοπωνύμια μια αναντίρρητη πηγή για τη σπουδή και ερμηνεία της τοπικής ιστορίας μιας κοινωνίας, σχετικά με το πέρασμα ή την παραμονή και τη δράση άλλων λαών και πολιτισμικών ομάδων, για την ιστορική της πορεία, την κοινωνική και συμβολική σύστασή της, όπως αποτυπώνεται στο χώρο της και μεταβιβάζεται δια του αφηγηματικού λόγου. Άλλωστε, τα τοπωνύμια και τα μικροτοπωνύμια αποτελούν μέσο προσανατολισμού και αναγνώρισης ενός χώρου και τελικά οικείωσής του. Ειδικά τα «τοπωνύμια των ορίων», πέρα από την αίσθηση του ανήκειν, οριοθετούν το χώρο διακρίνοντας την ετερότητα από την ταυτότητα και τη μεταξύ τους σχέση (Οικονόμου, 2013: 100). Έχουν εγγραφεί σ' αυτά οι κάθε

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

είδους ιδιαιτερότητες -κοινωνικές, γλωσσικές, επαγγελματικές, πολιτισμικές- αλλά και το πέρασμα λαών, φυλών και ομάδων που έχουν αφήσει το αποτύπωμά τους ως σήμερα, ακόμη κι αν η παρουσία τους αποσιωπάται. Δίνουν έτσι τη δυνατότητα στον ιστορικό ερευνητή και κάθε καλοπροαίρετο μελετητή να κατανοήσει τη φυσιογνωμία της περιοχής, τη στρωματογραφία των εγκαταστάσεων και των πολιτισμικών αλληλεπιδράσεων στο συγκεκριμένο χώρο.

Με βάση αυτά, αντιλαμβάνεται κανείς ότι η διαίρεση και η κατάταξη των τοπωνυμίων με μοναδικό κριτήριο το χρόνο προέλευσης και καθιέρωσής τους (αρχαιότητα, Βυζάντιο, νεότεροι χρόνοι) δεν αποτελεί από μόνο του ασφαλές κριτήριο έρευνας. Κι αυτό γιατί η πορεία μιας κοινωνίας στο χρόνο δεν είναι απρόσκοπτη, ευθύγραμμη και διάφανη πάντοτε, καθώς παρατηρούνται κενά και ασαφή, δυσερμήνευτα σημεία. Και δεν λείπουν οι περιπτώσεις που η ιστορική αλήθεια θυσιάζεται, γίνονται αβάσιμα χρονικά άλματα, για να υπηρετηθεί το αφήγημα της εθνικής συνέχειας και ομοιογένειας. Ωστόσο, είναι σημαντική η καταγραφή των τοπωνυμίων στην εποχή μας μέσα από τις προφορικές αφηγήσεις των γηγενών που μαρτυρούν μια βιωμένη τοπική γνώση, και με την επικουρία καταγραφών σε γραπτές πηγές, λειτουργούν ως πηγές γνώσης, αλλά και αμφισβήτησης επιβεβλημένων απόψεων γι' αυτά. Θετική συγκυρία στην ιδιαίτερα πυκνή σήμανση του τόπου στη χώρα μας αποτελούν η σε βάθος χρόνου διαρκής κατοίκηση, η ποικιλομορφία του εδάφους και οι σχέσεις και τα είδη ιδιοκτησίας της γης. Η συνεχής χωρίς αλλαγές παρουσία ενός τοπωνυμίου ή το πέρασμά του στη λήθη και η αντικατάστασή του, δύναται να είναι μαρτυρία γλωσσικού και εθνικού- πολιτισμικού συνεχούς, ένταξης ξενικών επιδράσεων στη λεκτική επικοινωνία των ανθρώπων του τόπου, συντήρησης και συνέχισης δραστηριοτήτων της πρωτογενούς οικονομίας ή παραίτησης από αυτές, απόδειξη ακόμη αλλαγών στις χρήσεις της γης, αλλά και προβολής της μακρινής ιστορίας της κοινότητας που ίσως παραμένει θολή στο υποσυνείδητό τους, χωρίς επαρκή αιτιολόγηση. Και δεν είναι λίγες οι φορές που είναι δύσκολη η ανάδειξη της σχέσης σύγχρονων και παλαιότερων τοπωνυμίων, επειδή λείπει το πολύτιμο γραπτό αρχειακό υλικό (Δημητρόπουλος, 2003: 51-53).

Τα τοπωνύμια, όπως και τα προσωνύμια, δεν αποτελούν μια αδιάφορη, κλειστή γλωσσική ύλη, αλλά, αντίθετα, φωλιάζουν μέσα τους ένα πλούσιο πληροφοριακό υλικό για την ιστορία, την κοινωνία, τη θρησκεία, την τοπογραφία και γεωγραφία, την εθνογραφία και λαογραφία που σχετίζεται με τον κάθε τόπο (Θωμόπουλος, 1958: 21-30, όπ. αναφ. στο Βουδούρης,

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

2023:13). Είναι χαρακτηριστικές ονοματοδοσίες για στεριανούς και θαλασσινούς τόπους, για ό,τι υπάρχει σ' αυτούς (βουνά, κάμποι, λίμνες, ποτάμια, οικισμοί...) και προσφέρονται για ετυμολόγηση ή αναζήτηση ενός νοήματος. Δεν υπάρχει στα ονόματα αυτά κάτι που να μην αποκαλύπτεται: πολιτισμικές ωσμώνσεις, γεωμορφολογικά γνωρίσματα και μεταβολές, μεταναστευτικά ρεύματα, προσωρινές ή μόνιμες εγκαταστάσεις, ενδεχόμενη θέση παλαιότερων οικισμών που δεν υπάρχουν σήμερα, κοινωνικές θέσεις, σχέσεις και πρακτικές στην κοινωνική πυραμίδα. Οπότε μέσα από την ονοματοδοσία σώζονται γλωσσικά θραύσματα και τύποι που είναι άγνωστοι στις σύγχρονες πηγές ή παραπέμπουν σε ασυνήθιστες λέξεις (Βουδούρης, 2023: 13).

Το όνομα που φέρει κάθε περιοχή μιας κοινότητας, το τοπωνύμιό της, είναι ζωτικό στοιχείο της ταυτότητάς της. Αυτό το όνομα, χαρακτηρίζεται ως «άυλο, αλλά εξαιρετικά ανθεκτικό φαινόμενο» (Chiva, 1991: 24), είναι το μέσο με το οποίο οι μικρές κοινωνίες δένονται με σχέσεις οικείωσης με το χώρο τους. Είναι το όνομα που κάνει γνωστό κάθε σημείο της κοινότητας με την πολιτισμική του ιδιαιτερότητα, συγκεκριμένο στη συλλογική συνείδηση, αφού η ανωνυμία το καθιστά «ακατέργαστο κενό, ένα φυσικό περιβάλλον, μια λευκή κουκίδα στο χάρτη», καθώς «τα ονόματα δημιουργούν τοπία» και «τόπους ανθρώπινης εισαγωγής» (Tilley, 1994: 18-19). Έτσι, τα τοπωνύμια συνιστούν μια αναντίρρητη δεξαμενή για τη σπουδή της τοπικής ιστορίας, σχετικά με την ενεργή παρουσία των κατοίκων, γηγενών και αλλοεθνών, ανθρώπων με διαφορετικές πολιτισμικές καταβολές, για την ιστορική διαδρομή της τοπικής κοινωνίας, όπως διασώζεται με απτό και μη τρόπο στο έδαφός της και μεταδίδεται με τον προφορικό κυρίως λόγο από γενιά σε γενιά. Η χρήση τοπωνυμίων και μικροτοπωνυμίων είναι καθημερινή από τους ανθρώπους που ζουν και δραστηριοποιούνται επαγγελματικά σ' έναν τόπο, καθώς είναι γι' αυτούς μια πυξίδα προσανατολισμού στο χώρο και μια ευκαιρία συνεχούς εξοικείωσης με το περιβάλλον. Η αναγκαιότητα ύπαρξής τους για τον ακριβή προσδιορισμό του χώρου αποτυπώνεται όχι μόνο στον προφορικό λόγο, αλλά και στον γραπτό, σε χάρτες, συμβολαιογραφικές πράξεις, τοπογραφικά διαγράμματα. Και για πολλά από αυτά, παραμένει επτασφράγιστο το μυστικό της προέλευσής τους, ανοίγοντας πεδίο δόξης λαμπρό για τη διατύπωση πολλών ερμηνειών και την αναζήτηση συμβολικών νοημάτων με ιδεολογική φόρτιση, ενώ άλλα είναι γεννήματα της τοπικής λαϊκής παράδοσης ή δίνουν το έναυσμα για να επινοηθούν νέες παραδόσεις. Κάποια πάλι, έχουν παραμείνει μόνο ως ένα όνομα, κενό περιεχομένου, που κανείς δεν ξέρει τη σημασία του (Οικονόμου, 2007: 44).

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Αυτά, τα «άγραφα μνημεία της ιστορίας» εγγράφουν με το δικό τους τρόπο στο χώρο τα σημαντικά και λιγότερο κραυγαλέα ιστορικά γεγονότα που καταδεικνύουν συναντήσεις και ωσμώσεις, ειρηνικές ή μη, διαφορετικών εθνοπολιτισμικών ομάδων, αλλά και την δράση απλών ανθρώπων, λειτουργώντας ως ένας κοινός κώδικας επικοινωνίας μεταξύ όλων αυτών. Ειδικά η χρήση μικροτοπωνυμίων σε μια περιοχή από μια συγκεκριμένη, κυρίως, επαγγελματική ομάδα, φανερώνει τον έλεγχο του χώρου και τη δραστηριοποίησή της σ' αυτόν (μελισσοκόμοι, υλοτόμοι...). Η δε πληθώρα των τοπωνυμίων και η ποικιλία τους τονίζουν περισσότερο τη σημασία τους στην τοπική κοινωνία. Φυσικά, ανάλογα με την έκταση που καταλαμβάνει κάθε κοινότητα, έχει και ανάλογο αριθμό τοπωνυμίων, σταθερών στο χρόνο, μεταβαλλόμενων ή ξεχασμένων. Ποικίλη είναι και η θεματική προέλευσή τους. Τροφοδότες τους είναι η τοπική ιστορία, η χλωρίδα και η πανίδα της περιοχής, το γεωμορφολογικό της ανάγλυφο, η εκκλησιαστική ζωή με τις εκκλησίες, τα μοναστήρια, τα ξωκλήσια, τα κτήματά τους, τα έργα των ανθρώπων, οι δουλειές τους στην ύπαιθρο, οι ίδιοι οι άνθρωποι που με κάποιο τρόπο ξεχωρίζουν. Και σαφώς υπάρχουν διαφορές στα τοπωνύμια που συναντώνται σε ορεινές, πεδινές και παραθαλάσσιες περιοχές. Τα τοπωνύμια που χρησιμοποιούν οι γεωργοί στον κάμπο δηλώνουν την ποιότητα του καλλιεργήσιμου χώματος, καθώς είχαν την ευχέρεια να τη διακρίνουν, για να προχωρούν και στις αντίστοιχες καλλιέργειες ώστε αυτές να είναι αποδοτικές. Σε ορεινά εδάφη, πιο απρόσιτα από τη φύση τους, εμπλέκεται η φαντασία στη δημιουργία των τοπωνυμίων που σχεδόν πάντα σχετίζονται με θρύλους και παραδόσεις με υπερφυσικά πλάσματα. Αυτό, βέβαια, δε σημαίνει ότι το φαντασιακό λείπει από τα τοπωνύμια του κάμπου. Όπως, ειπώθηκε, στο έδαφος και στην ονοματοδοσία του αποτυπώνονται οι ιδιοκτησίες και κάθε είδους εργασίες των ανθρώπων του τόπου. Γεννήματα της λαϊκής προφορικής παράδοσης, τα τοπωνύμια κινδυνεύουν κάποιες φορές, όταν η επίσημη ιστορία επιβάλλει τον εξελληνισμό τους για λόγους κρατικής ιδεολογίας, αλλά και από τη λησμονιά καθώς οι χρήσεις γης που τα δημιούργησαν εγκαταλείπονται. Είναι, ίσως, σε καλύτερη μοίρα από άλλες μορφές της προφορικής παράδοσης, γιατί ακόμη τα κατέχει ικανός αριθμός χρηστών και είναι και επίσημα και ανεπίσημα μέσα προσδιορισμού ενός τόπου και οικείωσης με αυτόν, συγκροτώντας και με άλλα στοιχεία την τοπική ταυτότητα. Είναι δε, σημαντικό ότι μέσα από τα τοπωνύμια συντίθεται η ιστορία και ο πολιτισμός ενός τόπου, με ρεαλιστικά στοιχεία ή και με υποθετικούς συλλογισμούς (Οικονόμου, 2007: 45-47).

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

1.1.4.6 Τόπος και Γλώσσα: μια αμφίδρομη σχέση

Και η γλώσσα, όμως, παίζει σημαντικό ρόλο στη δημιουργία ενός τόπου, γιατί ό,τι εκφράζεται με αυτήν γίνεται πράξη και δράση, και δεν είναι μόνο οι οικονομικές και υλικές συνθήκες που καθορίζουν την πορεία του. Άλλωστε, οι λέξεις δίνουν υπόσταση στα πράγματα, όταν αποδίδουν κάποιο γνώρισμα σ' αυτά. Μελετώντας, λοιπόν, διαφορετικές πολιτισμικά κοινωνίες, διαπιστώνει κανείς τους τρόπους που η γλώσσα δημιουργεί τόπους, παρόλο που μέχρι στιγμής είναι ένα πεδίο που δεν έχει ερευνηθεί πλήρως. Αυτό οφείλεται στο επικεντρωμένο βλέμμα τους στις υλικές μεταβολές που προκαλούν οι άνθρωποι στη φύση, χωρίς να έχουν ακούσει τις συνομιλίες που έχουν προηγηθεί, πριν αποφασιστεί οποιαδήποτε ενέργεια ή δράση, ενώ είναι αναγκαίο, για να κατανοηθεί η παραγωγή και αναπαραγωγή του τόπου (Tuan, 2016: 1). Ο λόγος είναι αυτός που οργανώνει, συνθέτει, μορφοποιεί, δίνει υπόσταση και η ομιλία αποτελεί τμήμα της γενικότερης μεταμορφωτικής δύναμης που μεταλλάσσει τη φύση σε ανθρωπογενή τόπο. Εν συντομία, τρεις είναι οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις αυτής της θεωρίας: Η γλωσσολογική, που πρεσβεύει ότι η γραμματική δηλώνει και εξαίρει κάποια χαρακτηριστικά του τόπου με τη χρήση της κυριολεξίας αλλά και της μεταφοράς. Η κοινωνιογλωσσολογική, κατόπιν, στην οποία για τη δημιουργία των τόπων βαρύτητα έχουν οι συνομιλίες, οι κοινωνικές πράξεις σε όλα τα στάδια κάθε διαδικασίας, σε κάθε πολιτισμικό περιβάλλον και με τη σύμπραξη χειρονομιών, τη σχεδίαση χαρτών και την επικουρία εικόνας. Τέλος, η αφηγηματική - περιγραφική προσέγγιση, που θεωρεί ότι πάντα υπάρχει μια εξήγηση και ερμηνεία εντός της γλώσσας, ωστόσο δεν αναπτύσσει μια θεωρία που αποκλείει άλλες, αφού και η ανθρώπινη εμπειρία πλούσια και πολυσχιδής (Tuan, 2016: 2-3).

Ο τόπος, γενικά, είναι ατομική και δημόσια δημιουργία και η γλώσσα είναι αυτή που κάνει το χώρο τόπο και το περιβάλλον κόσμο, ενώ η αφήγηση δίνει υπόσταση και στα μη έμψυχα. Γι' αυτό οι μύθοι έχουν δύναμη, ζωοποιούν τα άψυχα, ενισχύουν τους δεσμούς, στηρίζουν την κοινωνία. Ο μύθος δίνει νέα πνοή σε υλικά στοιχεία, γίνεται τραγούδι της ύπαρξης, ειδικά σε μη εγγράμματες κοινωνίες. Τελετουργίες συμβολικές πράξεις, νοήματα, έχουν όλα τη σημασία τους, όμως η ονοματοδοσία είναι η ληξιαρχική πράξη γέννησης ενός τόπου, σημείο αναγνώρισης, οικειοποίησης, γνωστοποίησης, αναφοράς, διάδοσης. Το όνομα βοηθά στον προσανατολισμό, γίνεται όμως και ιδέα, έχει νόημα. Ειδικά τα κύρια ονόματα έχουν δύναμη.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Προκαλούν πολλά, θετικά ή αρνητικά συναισθήματα με αντίκρουσμα στην πραγματικότητα. Η ονοματοδοσία, επίσης, έχει ενοποιητική, αλλά και διαφοροποιητική δύναμη (Ευρώπη- Ασία) και είναι αναγκαία για την διοικητική οργάνωση (Tuan, 2016: 4-6).

Το όνομα, ακόμη, φέρνει στο διεθνές προσκήνιο τον τόπο και η γλώσσα τον χτίζει στην καθημερινότητα. Ο φροντισμένος γραπτός λόγος, η λογοτεχνία προβάλλει την ταυτότητα ενός τόπου και τον κάνει γνωστό παντού. Με τη λογοτεχνική και αφηγηματική γραφή ο τόπος γίνεται πολιτισμικός και φαντασιακός. Το τοπίο καρπός αλληλόδρασης φύσης, θέασης-σκέψης και πολιτισμικής έκφρασης μέσω της ποίησης που αναζητά την ουσία, τη φωνή του τόπου. Συνομιλεί όμως και τις τέχνες, ειδικά τη ζωγραφική, προσφέροντας μαζί, όχι μόνο αναπαράσταση αλλά και ολοκλήρωση, μετατρέποντας τον τόπο σε εμπειρία που βιώνεται με τη νόηση, το βλέμμα και τη γλώσσα, σε ένα τοπικό σύμπαν. Άρα ο τόπος είναι φύση, πολιτισμός, καρπός δράσης, γέννημα της γλώσσας και της φαντασίας (Tuan, 2016: 7-8). Η δύναμη του ονόματος ενός τόπου είναι τέτοια που κάποιες φορές απαντάται ως βαπτιστικό όνομα (Βενετία, Ευρώπη, Μόσχα), αλλά και ως οικογενειακό επώνυμο (Κρητικός, Τρικαλιώτης) (Τριανταφυλλίδης: 1996: 201 & 204).

Τα τοπωνύμια, γνήσια παιδιά της λαϊκής προφορικής παράδοσης, διατρέχουν τον κίνδυνο της φθοράς, της αλλοίωσης, της εξαφάνισης, εξαιτίας των κοσμογονικών αλλαγών, κοινωνικών και πολιτισμικών που συντελούνται στην παγκοσμιοποιημένη κοινωνία μας. Έχουν, βέβαια, το πλεονέκτημα έναντι άλλων ειδών του προφορικού λόγου, να επιζούν συνειδητά στο στόμα των ανθρώπων και στις ζωές τους αφού συνδέονται με αυτά, καθώς αποτελούν ταυτοτικά στοιχεία του οικείου τους χώρου. Είναι θετικό ότι σήμερα αποτελούν αντικείμενο διεπιστημονικής προσέγγισης με ποικιλία μεθόδων και εργαλείων και είναι διαθέσιμα για διαφορετικές αναγνώσεις και ερμηνείες, αντικατοπτρίζοντας όψεις της κοινωνίας μέσα από την ιστορική της πορεία και την συγκρότηση σε σώμα με πολιτισμό. Τα νέα ερευνητικά πεδία, λοιπόν, για τον τόπο, το τοπίο, τα τοπωνύμια, ανοίγουν και νέους δρόμους στην οργάνωση, παραγωγή, αναπαραγωγή και πρόσληψη του χώρου (Οικονόμου, 2013: 102).

Γενικά, η προσεκτική σπουδή πάνω στα τοπωνύμια και μικρο-τοπωνύμια διευκολύνει την προσέγγιση της Λαογραφίας με συναφείς ανθρωπιστικές επιστήμες (Ιστορία, Αρχαιολογία, Γλωσσολογία, Εθνογραφία, Κοινωνιολογία, Πολιτισμική Γεωγραφία, Κοινωνική

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Ανθρωπολογία...), προβάλλοντας την ανάγκη διεπιστημονικής συνεργασίας (Σέργης, 2016: 76).

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

2. Η μελέτη περίπτωσης: Μουσθένη Παγγαίου (Νομός Καβάλας)

Όσα έχουν ειπωθεί παραπάνω για τα τοπωνύμια ως φορείς τοπικής ιστορίας και άυλης και υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς, εξετάζονται στην παρούσα ενότητα στην περίπτωση της Μουσθένης Παγγαίου, στο νομό Καβάλας, που είναι ο τόπος καταγωγής μου και διαμονής κατά την περίοδο θερινών διακοπών και εορτών, αφού προηγηθεί μία περιεκτική παρουσίαση της ιστορικής της διαδρομής, από την αρχαιότητα ως σήμερα.

2.1 Η Μουσθένη στην αρχαιότητα

Η Μουσθένη με αυτό το όνομα δεν απαντάται στην αρχαία ελληνική Γραμματεία ούτε εντοπίζεται οικισμός στον κύριο οικιστικό ιστό του σημερινού χωριού. Στο ανατολικό του όμως μέρος, που βρίσκεται κάτω από την παλιά εθνική οδό Θεσσαλονίκης -Καβάλας και στη θέση Κουλές- Αλωνάκι, για την οποία θα γίνει αναφορά στο επόμενο κεφάλαιο, βρίσκονται τα ερείπια της αρχαίας Περγάμου, την οποία μνημονεύει ο Ηρόδοτος στο 7^ο βιβλίο των Ιστοριών του, καθώς αφηγείται την πορεία του Ξέρξη κατά την εκστρατεία του 480: [7.112.1] Παραμεινόμενος δὲ ὁ Ξέρξης τὴν εἰρημένην δεύτερα τούτων παραμείβετο τείχεα τὰ Πιέρων, τῶν ἐνὶ Φάγρης ἐστὶ οὖνομα καὶ ἐτέρω Πέργαμος. ταύτη μὲν δὴ παρ' αὐτὰ τὰ τείχεα τὴν ὁδὸν ἐποίεετο, ἐκ δεξιῆς χειρὸς τὸ Πάγγαιον ὄρος ἀπέργων, ἐὼν μέγα τε καὶ ὑψηλόν, ἐν τῷ χρύσεά τε καὶ ἀργύρεα ἔνι μέταλλα, τὰ νέμονται Πιέρεις τε καὶ Ὀδόμαντοι καὶ μάλιστα Σάτραι. Απόδοση στη ΝΕΓ: [7.112.1] Ο Ξέρξης λοιπόν αφού προσπέρασε την περιοχή που έγινε λόγος, προσπέρασε κατόπιν τα φρούρια των Πιέρων, που το ένα από αυτά λέγεται Φάγρης και το άλλο Πέργαμος. Και βάδιζε το δρόμο δίπλα από αυτά τα φρούρια, αφήνοντας στο δεξί του χέρι το όρος Παγγαίο, μεγάλο και ψηλό, στο οποίο υπάρχουν μεταλλεία χρυσού και ασημιού που τα εκμεταλλεύονται οι Πιέρεις και οι Οδόμαντοι και κυρίως οι Σάτρες. Ο Ηρόδοτος στο 5.53.1 χαρακτηρίζει βασιλική οδό «οδός η βασιλίκη», το δρόμο από τα Σούσα στις Σάρδεις και με το πέρασμά του στην Ευρώπη γίνεται τμήμα της και ο δρόμος που περνά από την αρχαία Πέργαμο και διασχίζει την Πιερία Κοιλιάδα (Πίκουλας, 2001: 190) (εικ.1).

Στο χώρο της αρχαίας Περγάμου σώζεται τμήμα του τείχους (εικ.2) από την κλασική εποχή και με νεότερες προσθήκες στους ρωμαϊκούς και βυζαντινούς χρόνους ως την Τουρκοκρατία. Η κατασκευή είναι εντυπωσιακή με σωζόμενη λιθοδομή ύψους 10-15 λίθων και δύο εισόδους που προστάτευε το πόλισμα, το άστυ. Στο χώρο βρέθηκαν πολλά δείγματα κεραμικής από την

ΚωνσταντίνΑ Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

αρχαιότητα κυρίως, κιούγκια, κεραμικοί σωλήνες ύδρευσης που μάλλον ξεκινούσαν απ' τον Αη Γιάννη μια χαραγμένη επιτύμβια στήλη και άλλες επιγραφές (Πίκουλας, 2001: 65 & 178 & 187).

Τα τείχη των Πιέρων, παραπέμπουν στους Πιέρες, που έδωσαν το όνομά τους στην κοιλάδα μεταξύ Παγγαίου και Συμβόλου και εγκαταστάθηκαν στην περιοχή στα μέσα του 7^{ου} π.Χ., ερχόμενοι από τη σημερινή Πιερία, μετά την κάθοδο των Μακεδόνων εκεί (Πίκουλας, 2001: 40). Μάλιστα με το ΦΕΚ 244Α - 04/12/1997, σύμφωνα με το Σχέδιο συνένωσης κοινοτήτων και μικρών δήμων «Καποδίστριας», συγκροτήθηκε στην περιοχή ο Δήμος Πιερέων με έδρα τη Μουσθένη, που συγχωνεύτηκε τελικά με τους γειτονικούς Δήμους Ορφανού, Ελευθερουπόλεως, Ελευθερών και Παγγαίου με το Πρόγραμμα «Καλλικράτης» (Ν. 3852/2010) και αποτελούν μέχρι σήμερα έναν Δήμο, τον Δήμο Παγγαίου. Βέβαια, επισημάνθηκε από ντόπιο επιστήμονα ότι ο τύπος Πιερέων είναι λανθασμένος αφού η ονομαστική είναι Πιέρες, άρα η γενική των Πιέρων, και όχι Πιερείς - Πιερέων, αλλά δεν εισακούστηκε από τους αυτοδιοικητικούς. Τα στοιχεία αυτά αναφέρονται εδώ, και όχι στο επόμενο κεφάλαιο για τα τοπωνυμικά του χωριού, γιατί κανένας από τους ανθρώπους που μοιράζονται τον κάμπο δε χρησιμοποιεί τον όρο Πιερία Κοιλάδα.

Γενικά, η Πιερία Κοιλάδα (εικ.3) μεταξύ των δύο ορέων Παγγαίου και Συμβόλου, λειτούργησε πιο πολύ ως πέρασμα παρά ως ορμητήριο και κατάληξη πορείας, αφού βρέθηκε στο ενδιάμεσο Αμφιπόλεως και Φιλίππων που ήταν σπουδαία κέντρα και πολλοί επιθυμούσαν τον έλεγχό τους. Ωστόσο, ήταν καίριο τμήμα της κάθε φορά κυρίαρχης εξουσίας με πρωτογενή οικονομική δραστηριότητα και εκμετάλλευση των μεταλλευμάτων του Παγγαίου, έχοντας ως συμπλήρωμα την υλοτομία και το κυνήγι (Πίκουλας, 2001: 19 & 202).

2.1.2 Η Μουσθένη στους βυζαντινούς χρόνους

Για τα βυζαντινά χρόνια έχουμε μετρημένα έγκυρα στοιχεία και ό,τι έχει φτάσει στις μέρες μας σχετίζεται με την προφορική παράδοση. Ο γεωργικός χαρακτήρας της κοινότητας είναι δεδομένος και τεκμαίρεται πώς είναι εκμεταλλεύσιμα τα μεταλλεία του Παγγαίου (Μήτσου, 1990: 11). Φαίνεται πως αναπτύσσεται ένας οχυρωμένος οικισμός στο κάστρο Τσάλι που κατοικήθηκε από τον 4^ο ή 5ο αι. μ.Χ., για να προφυλαχθούν οι άνθρωποι από εχθρικές επιδρομές και διατηρήθηκε ως και τον 6^ο μ.Χ. αι., με υδραγωγείο όπως μαρτυρούν τα

Κωνσταντίνου Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

υπολείμματα και τα κιούγκια που αναφέρουν κάτοικοι στην περιοχή (Πίκουλας, 2001: 196). Στη διάρκεια αυτών των χρόνων σχεδόν όλα τα χωριά της Πιερίας Κοιλιάδας ήταν αυτοκρατορική ή μοναστηριακή ιδιοκτησία. Η δημοσίευση των Αρχείων του Αγίου Όρους (Archives de l'Athos) έφερε στο φως πλήθος πληροφορίες για τον τόπο και τα τοπωνυμικά, την κοινωνία και οικονομία, τους ανθρώπους, τις σχέσεις τους με τις Μονές. Έτσι το 1101 ο Αλέξιος ο Α΄ ο Κομνηνός με ένα έγγραφο διαβεβαίωσε τον σεβαστό Ιωάννη Κομνηνό για το δικαίωμα εδαφικών ιδιοκτησιών της μονής Ιβήρων στην Πιερία Κοιλιάδα και μάλιστα μνημονεύεται το χωριό Δοβροβίκεια, η σημερινή εγκαταλειμμένη Φτέρη. Το σημαντικό είναι ότι σ' αυτό μνημονεύεται ένας κάτοικος ως «Μιχαήλ ο Μουστινιανίτης έχει γυναίκαν Άννα, ονικάτος» που προφανώς ήταν από την Μουσθένη, η οποία τότε πιθανόν ονομαζόταν Μουστινιανή. Αυτή ίσως είναι η πρώτη αναφορά του χωριού με αυτό το όνομα. Στον ίδιο αι., στα 1165, στο Τυπικό της Μονής Παντοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως μνημονεύεται η Μουστώνιανη και άλλα χωριά της περιοχής (Λυμπεράκης, 2023). Αργότερα επικράτησε από τους ντόπιους η ονομασία Μουστένια και έτσι την έλεγε και η γιαγιά μου.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η υπόθεση για την παρουσία Αρμενίων μεταλλωρύχων στο Παγγαίο κατά τον 11^ο αι., καθώς επιχειρήθηκε από την πλευρά του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου μία βυζαντινοαρμενική προσέγγιση με στόχο την απάλειψη των δογματικών διαφορών τους, με την πρόσκληση του επισκόπου Πέτρου του Καθολικού στην περιοχή. Ίσως κατάλοιπα αυτών των εγκαταστάσεων Αρμενίων και Ιβήρων να είναι οι ονομασίες των χωριών Μεσορόπη (Mesrob) και Μουσθένη (Μουστονιάνη - Mashdots), όπως και του Ρούπελ (Rupeli) (Παπαθανασίου, 2013: 358-360). Σε προσωπική αναζήτηση της σημασίας αυτών των λέξεων διαπίστωσα ότι πρόκειται για το ονοματεπώνυμο ενός λόγιου Αγίου των Αρμενίων που εφηύρε το αρμενικό αλφάβητο στις αρχές του 5^{ου} αι. (<https://armenianprelacy.gr/i-armeniki-ekklisia/>).

2.1.3 Η Μουσθένη στα νεότερα χρόνια

Η Καβάλα και οι γύρω περιοχές έπεσαν στα χέρια των Οθωμανών στα τέλη του 14^{ου} αι. και ως το 1533 παγιώθηκε η κυριαρχία τους. Τότε πολλοί Τούρκοι εγκαταστάθηκαν στη Μουσθένη, όπως και σε όλη τη Μακεδονία. Το καλό κλίμα της περιοχής σε συνδυασμό με τα άφθονα υγιεινά νερά την κατέστησαν θελκτικό πόλο έλξης για τους εύπορους Οθωμανούς.

ΚωνσταντίνΑ Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Φυσικά δημιούργησαν τους δικούς τους μαχαλάδες και είχαν τους δικούς τους χώρους λατρείας (τζαμιά) και σχολείο (Λυμπεράκης & Μπομπλιανιώτης, 2013: 9). Σώζεται μέχρι σήμερα η επιγραφή στα αραβικά, ενσωματωμένη στο παλιό ανώτερο τουρκικό γραμματοδιδασκαλείο, που στο χώρο του λειτουργεί με απόλυτο σεβασμό στην αρχιτεκτονική του ένας καλαίσθητος ξενώνας με το όνομα «Νύσα» (εικ.4).

Η κοινοτική οργάνωση, κατά την οθωμανοκρατία, εξασφάλισε μία σχετική αυτονομία στην κοινότητα, δίνοντας στους κατοίκους και την ελευθερία της διατήρησης της γλώσσας και της θρησκείας, την ευκαιρία να διαχειρίζονται και να χρησιμοποιούν όπως έκαναν και πριν τους φυσικούς της πόρους. Όλα αυτά συνετέλεσαν στην άνθηση του κοινοτισμού και της αλληλεγγύης στα πλαίσιά του, όπως και στην καλλιέργεια της συλλογικής ευθύνης. Η γεωργία και η κτηνοτροφία ήταν κύριες δραστηριότητες που υποστήριζαν η μία την άλλη. Ο κλήρος μπορεί να ήταν μικρός, αλλά κάθε οικογένεια είχε το σιτάρι της, ένα μικρός αμπέλι, λίγα δέντρα, το μπαξέ της με τα ζαρζαβατικά κάθε εποχής και οικόσιτα ζώα για την κάλυψη αναγκών διατροφής και ένδυσης. Με τον τρόπο αυτό εξασφαλιζόταν η αυτάρκεια και ο βιοπορισμός. Το Παγγαίο με τα δάση του πρόσφερε, επίσης, τα κλαδερά του, τα κλαδιά με τα φύλλα που αποθηκεύονταν και αποτελούσαν την τροφή των ζώων το χειμώνα. Η δε κοπριά των ζώων, αγελάδων και αιγοπροβάτων κυρίως, ήταν ένα φυσικό λίπασμα για τα χωράφια, στα οποία βοσκούσαν μετά τη συγκομιδή (Νιτσιάκος, 2002: 49 & 52-53 & Ζαϊμάκης, 2011: 61).

Στην Επανάσταση του 1821 η περιοχή δεν ξεγέρθηκε γιατί υπερτερούσαν πληθυσμιακά οι Οθωμανοί, αλλά ξέσπασαν οι κατακτητές σε βίαια επεισόδια εναντίον των Ελλήνων κατοίκων (Χιόνης, 2000: 10).

Ενδιαφέρουσες πληροφορίες δίνει για το χωριό ο δημοδιδάσκαλος και τυπογράφος Αστέριος Γούσιος (1862-1920), ο οποίος γράφει: Η Μουσθένη βρίσκεται ΝΔ του χωριού Δωμάτια, σε μια εξαιρετική τοποθεσία. Στα τέλη του 19^{ου} αι., ο πληθυσμός της αριθμεί περί τους 450 Έλληνες και 1.000 Οθωμανούς. Ο ενοριακός ναός είναι αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου και διαθέτει Δημοτική Σχολή και Νηπιαγωγείο. Οι Οθωμανοί έχουν στο χωριό δύο τζαμιά, και τρία γραμματοδιδασκαλεία, από τα οποία το ένα είναι ανώτερο. Οι κάτοικοι του χωριού είναι φιλόξενοι και αγαπούν τις τέχνες και τα γράμματα. Το χωριό χωρίζεται στα δυο από έναν λάκκο και 4 γεφύρια διευκολύνουν την επικοινωνία με την άλλη μεριά. Ανατολικά του χωριού απαντάται ένα τείχος πιθανόν της βυζαντινής εποχής που στον ευρύτερο χώρο του ανασκάφθηκαν 20 αρχαίοι τάφοι με επιγραφές, επιτύμβιες πλάκες, πήλινα αγγεία,

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

νομίσματα. Οι κάτοικοι της Μουσθένης και του Παγγαίου γενικά, με τον πρωτογενή τομέα παράγοντας σιτηρά, σουσάμι, βαμβάκι, καπνό, όσπρια, κρασιά και λίγο μετάξι, τα οποία και εμπορεύονται με τις κοντινές τους πόλεις, Καβάλα, Σέρρες και Δράμα. Δραστηριοποιούνται ακόμη στην υλοτομία, υποδηματοποιία, τη βυρσοδεψία, την υφαντική και τη συναφή βαφική τέχνη, την σακκοποιία και ψαθοποιία (Γούσιος, 1894: 6 & 21).

Σε πολλά κείμενα περιηγητών, στρατιωτικών ή διοικητικών του 19^{ου} αι. (Galt, Clarke, Νικολαΐδης...) εντοπίζονται αναφορές στην εύφορη με σπουδαίες καλλιέργειες πεδιάδα της Μουστένιας ή Μεστάνιας (Λυμπεράκης, 2014).

Στις αρχές του 20^{ου} αι. οργανώνεται στο Παγγαίο ο Μακεδονικός Αγώνας ενάντια στη βουλγαρική προπαγάνδα με πρωτεργάτη στα 1907 τον καπετάν Τσάρα που ήταν πολύ λαοφιλής στα γύρω χωριά. Η Μουσθένη, όπως και όλη η περιοχή καταλαμβάνεται το 1912 από τους Βούλγαρους και απελευθερώνεται στα πλαίσια των Βαλκανικών Πολέμων στα τέλη Ιουνίου 1913, για να γευτεί τη Β' Βουλγαρική Κατοχή κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου (Χιόνης, 2000: 10 & 21-24).

Στα χρόνια των βουλγαρικών κατοχών 1912-1913 & 1916-1918 η περιοχή υπέφερε τα πάνδεινα με πολλούς άνδρες να αποστέλλονται ως όμηροι στη Βουλγαρία (ντουρντουβάκια)¹ και οι περισσότεροι να χάνουν τη ζωή τους από τις κακουχίες. Καταγράφονται επίσης καταστροφές σε μνημεία και δημόσια κτίρια, χριστιανών και Μουσουλμάνων (Μήτσου, 1990: 14).

Το 1922 με τη Μικρασιατική Καταστροφή, και λίγο πιο ύστερα το 1923, με τη συνθήκη της Ανταλλαγής των πληθυσμών, κατέφθασαν και εγκαταστάθηκαν στη Μουσθένη, όπως και στα άλλα χωριά του Παγγαίου, πρόσφυγες από την Ανατολική Θράκη και την Ανατολική Ρωμυλία, από τη Μικρά Ασία, κυρίως Καραμανλήδες, Προυσαλήδες και από το Ελμαλίκ Γιάλοβας, λιγοστοί Πόντιοι, αλλά και 2-3 Αρμένιοι που αργότερα έφυγαν οριστικά από το χωριό. Στην αρχή, οι ντόπιοι αντιμετώπισαν με προκατάληψη και επιφύλαξη τους πρόσφυγες και για χρόνια στο χωριό υπήρχαν δύο συνεταιρισμοί, ένας ντόπιος κι ένας προσφυγικός, που συνενώθηκαν λίγο αργότερα, όταν άρχισαν και οι μικτοί γάμοι (Μποπλιανιώτης, 2013: 10).

¹ Η λέξη ντουρντουβάκι αποτελεί ελληνοποιημένη παραφθορά της βουλγαρικής λέξης τρούντοβι βόιτσκι (τάγματα εργασίας) ή του τρούντοβ βόινικ (φαντάρος αγγαρείας). Πηγή: <https://eliमितhthessaloniki.wordpress.com/tag/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%87%CE%AE/>

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Μετά από δύο περίπου δεκαετίες, ακολούθησε ο ελληνοϊταλικός πόλεμος του 1940, η εισβολή των Γερμανών και η παράδοση της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης στους Βούλγαρους στις 18 Απριλίου 1941 μέχρι τα τέλη του Οκτωβρίου 1944. Αυτή ήταν μία δύσκολη περίοδος για τη Μουσθένη, γιατί οι Βούλγαροι είχαν στόχο την αφομοίωση του πληθυσμού και την οριστική του προσάρτηση στη Βουλγαρία, με το όνομα Διοίκηση του Αιγαίου. Γι' αυτό χρησιμοποίησαν όλα τα βίαια μέσα, (απειλές, πρόστιμα, ξυλοδαρμοί, βιασμοί), για να εκβουλαγίσουν την εκπαίδευση, την εκκλησία φέρνοντας εποίκους από τη χώρα τους και συγκεντρώνοντας τις σοδειές των κατοίκων, αφήνοντάς τους ελάχιστα για το βιοπορισμό τους. Η γιαγιά μου, μάλιστα, συχνά μας μιλούσε για την πείνα που τους βασάνιζε, αφού ήρθε μέρα που η μητέρα της, η προγιαγιά μου, μοίρασε βουρκωμένη τη μοναδική φέτα ψωμιού που είχε απομείνει στα έξι παιδιά της. Παράλληλα οι κατακτητές εφάρμοσαν τις αγγαρείες και την υποχρεωτική στράτευση των νέων της κλάσης 1921-1922 σε καταναγκαστικά έργα στη Βουλγαρία, όπου πολλοί πέθαναν από την πείνα και τις κακουχίες και έμειναν στην ιστορία με το όνομα «ντουρντουβάκια» (Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη, 2007: 9-14 & 61-64 & 85-86). Ανάμεσα σ' αυτούς που στρατεύτηκαν και μεταφέρθηκαν στη Βουλγαρία ήταν και ο παππούς μου (1922-1985), που γύρισε ζωντανός και σκελετωμένος στο χωριό, όπως έλεγε η γιαγιά μου Κ.Α. (1925-2020) (εικ.5).

Μετά το τέλος της ταραγμένης δεκαετίας του 1940, που έκλεισε με τον αδελφοκτόνο Εμφύλιο, η Μουσθένη προσπάθησε να βρει τους ρυθμούς της, όπως όλα τα χωριά. Σύμφωνα με την ανθρωπολογική προσέγγιση, αποτελούσε ως τη δεκαετία 1960 (εικ.6 & εικ.7) μια κοινότητα που στηριζόταν στις πρωτογενείς ασχολίες με συμπληρωματικά επαγγέλματα, διακρινόταν για τις οικείες διαπροσωπικές σχέσεις που προέκυπταν από τους συγγενικούς δεσμούς και την καθημερινή συναναστροφή και είχε μία συλλογική νοοτροπία, ορατή εντός και εκτός των ορίων της. Μια τέτοια παραγωγική και κοινωνική μονάδα αποτελεί συνάμα ένα πολιτισμικό γεγονός, που συνιστά και στοιχείο της πολιτισμικής ταυτότητας του κάθε μέλους χωριστά και όλων μαζί, καθώς ταυτίζονται με την κοινότητα (Νιτσιάκος, 2022: 136). Έτσι ο κοινός αξιακός κώδικας, η αίσθηση του συνανήκειν, της κοινής, λίγο πολύ, πορείας, εναρμονιζόταν με το μύθο της καταγωγής και της συνέχειας, καλλιεργώντας την ενότητα και την αλληλεγγύη μέσα από τις εορταστικές τελετουργίες και τα έθιμα της κοινότητας. Αυτό το παρελθόν με το κοινοτικό πνεύμα, προβάλλεται ως διέξοδος στις πολλαπλές κρίσεις και στους

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

επινοημένους αόρατους εχθρούς, που δεν είναι άλλη από τη συλλογική συνείδηση και την αλληλοβοήθεια που απορρέει από αυτήν (Νιτσιάκος, 2022: 137 & 139).

Ιδιαίτερη εντύπωση προξενεί η ποικιλία των επαγγελμάτων και το πλήθος των επαγγελματιών από τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Η πλειοψηφία των κατοίκων ήταν γεωργοί που καλλιεργούσαν καπνό και σιτηρά, και υπήρχαν και 7 κτηνοτρόφοι με κοπάδια αιγοπροβάτων και λιγότερες αγελάδες για τις οποίες υπήρχε αγελαδάρης στο χωριό. Αυτός ήταν μια γραφική φιγούρα και φώναζε την κάθε αγελάδα με το επώνυμο ή το παρατσούκλι του νοικοκύρη της. Κι επειδή θέλαν όλοι να προστατέψουν το βιος τους, πλήρωναν δυο δραγάτες, αγροφύλακες θα λέγαμε, που έμεναν σε ψηλά σημεία σε καλύβες, για να ελέγχουν τον τόπο και να αποφεύγονται οι παραβιάσεις συνόρων στα κτήματα και οι μικροκλοπές. Υπήρχαν, επίσης, 11 παντοπωλεία, μικρά και μεγάλα, που είχαν τα πάντα, από κουμπιά, κλωστές, λάμπες, μέχρι και τρίχες από ουρά αλόγου για χορδές βιολιού, κι ένας φούρνος μ' έναν πολυτεχνίτη Μικρασιάτη που έκανε ψωμιά, κουλούρια, ρεβανί, σαλέπι, μέχρι και παγωτό με χιόνι που μάζευε από το Παγγαίο και τον κληρονόμησαν οι απόγονοί του. Καταγράφονται, ακόμη, 4 κρεοπωλεία, 4 κουρεία, 5 τσαγκάρηδες, που οι μεγαλύτεροι από αυτούς έκαναν στην αρχή λαστιχένια παπούτσια, αργότερα όμως έμαθαν όλοι την τέχνη του σκαρπινιού. Επιπλέον, 4 ραφτάδες που μεταποίησαν πολλά ρούχα από την UNRRA και έμαθαν την τέχνη τους στα τσιράκια τους, ντύνοντας με κομψότητα τους άνδρες του χωριού, αλλά και γυναίκες μοδίστρες που μάθαιναν την τέχνη τους στα νέα κορίτσια και ήταν τόσο καλές που έρχονταν και από τα γύρω χωριά γυναίκες να ραφτούν στη Μουσθένη. Δεν έλειψαν οι σιδεράδες, 3 στον αριθμό, αναγκαίοι για την κατασκευή των γεωργικών εργαλείων, 2 πεταλωτήδες που η δουλειά τους ήταν θέαμα για τα παιδιά του σχολείου, 2 ξυλουργοί και 3 σαμαράδες -με το επώνυμο Σαμαράς και οι τρεις - που με τέχνη γρονθοκοπούσαν το σαμάρι, για να κάτσει καλά το χόρτο και να μην πληγώσει τα υποζύγια (εικ.8). Ακόμη υπήρχαν στο χωριό 6 νερόμυλοι από τους οποίους κανένας δε σώζεται, και ένας σύγχρονος αλευρόμυλος με γεννήτρια που έδινε ρεύμα στο χωριό κάθε βράδυ σε καιρούς που τα διπλανά χωριά δεν είχαν. Για την ψυχαγωγία των κατοίκων, κυρίως των ανδρών, είχε 8 καφενέδες που δυο λειτουργούσαν και σαν μαγέρικα, ένα ονομαστό εξοχικό κέντρο και μια ντόπια λαϊκή ορχήστρα με κλαρίνο, ούτι, βιολί και τσαμπούνα που διασκεδάζε το χωριό σε γάμους και πανηγύρια (Μποπλιανιώτης, 2013: 4-7).

Όπως φαίνεται, η κοινότητα είχε ορατά τα χαρακτηριστικά της διακρίτοτητας, της ομοιογένειας, και κυρίως της αυτάρκειας καθώς τα μέλη της με την ποικιλία των

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

επαγγελματικών δραστηριοτήτων τους, παρήγαγαν τα αναγκαία προϊόντα για την κάλυψη των αναγκών τους (Νιτσιάκος, 1995: 21). Αυτή η αυτάρκεια έλειψε στα επόμενα χρόνια με τη μετανάστευση, εσωτερική (Καβάλα, Θεσσαλονίκη, Αθήνα) και εξωτερική (Γερμανία, Ελβετία, Ολλανδία, Αμερική). Υπάρχει, βέβαια, και η άποψη ότι η πλήρης αυτάρκεια δεν ήταν εφικτή κυρίως τον 19^ο αι. Ίσως μόνο οι προύχοντες του χωριού, οι λεγόμενοι τσιορμπατζήδες, να είχαν επάρκεια και πληθώρα αγαθών. Οι παραγωγές της κάθε οικογένειας ήταν ένα μέρος των εισοδημάτων της σε είδος και περισσότερο υπονοεί τη νοσταλγία της παλιάς εποχής ως πολιτισμικό κεφάλαιο. Για τους απλούς χωρικούς που ήταν κυρίως φτωχοί πολιτισμικό κεφάλαιο αποτελούσε η εμπειρική γνώση που κατείχαν ατομικά και συλλογικά για τη ζωή και τις ασχολίες τους (Πιζάνιας, 1993: 129-131).

2.2 Η Μουσθένη σήμερα. Ο τόπος και οι άνθρωποι

2.2.1 Γεωγραφική θέση – Πληθυσμός - Ο οικιστικός ιστός

Η Μουσθένη είναι χαρακτηρισμένος παραδοσιακός οικισμός με το Π.Δ. 19.10 ΦΕΚ.594 της 13-11-1978, χτισμένος στους πρόποδες του Παγγαίου, σε υψόμετρο 220 μ., και έχει πληθυσμό 569 μόνιμους κατοίκους σύμφωνα με την απογραφή του 2021. Το χωριό αναπτύσσεται κυρίως στο πάνω μέρος της παλιάς εθνικής οδού Καβάλας- Θεσσαλονίκης, απέχοντας από την πρώτη 36 χλμ. και από τη δεύτερη 122, ενώ έχει έξοδο στην Εγνατία οδό, στον ονομαζόμενο κόμβο Μουσθένης (εικ.9). Τα όρια του κατοικημένου χώρου ξεκινούν βόρεια από το Μποστάνι και αναπτύσσονται νότια, προς τα κάτω, ως το Αλωνάκι και την αρχή του Καλντεριμιού, ανατολικά ως την πλαγιά του Παγγαίου που βρίσκεται ο βράχος Περιστέρα και δυτικά ως το γήπεδο (εικ.10). Διαρρέεται από ένα δίκτυο χειμάρρων και ρεμάτων που διασχίζουν και μερικά άλλα ορεινά χωριά, γι' αυτό άλλωστε υπάρχουν και γεφύρια από τους τελευταίους αιώνες της οθωμανοκρατίας. Τα νερά αυτά καταλήγουν στον ποταμό Μαρμαρά που διαρρέει την Πιερία κοιλάδα και συγκεντρώνει τα νερά των πηγών από το Παγγαίο και των βροχών ως σήμερα. (Πίκουλας, 2001: 31). Το χωριό παλιά ήταν κεφαλοχώρι, ο πληθυσμός τους όμως μειώνεται αισθητά σε κάθε νέα απογραφή (εικ.11).

ΚωνσταντίνΑ Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

2.2.2 Η αρχιτεκτονική της Μουσθένης

Αξίζει να γίνει μια ιδιαίτερη αναφορά στην αρχιτεκτονική φυσιογνωμία της Μουσθένης που, παρά τις φθορές και αλλοιώσεις, διασώζεται σε τέτοιο βαθμό ώστε να μπορεί κανείς να την κατανοήσει και να την εκτιμήσει μέσα από τα σωζόμενα δείγματά της. Γιατί σ' αυτήν, όπως και σε άλλους ορεινούς οικισμούς του Παγγαίου, συναντά κανείς μια αρχιτεκτονική που διαμορφώθηκε από τη συνοίκηση με τους Μουσουλμάνους και φέρει τη σφραγίδα των Ηπειρωτών μαστόρων, από τα τέλη του 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αι., και κατόπιν, ως νομάδες κτηνοτρόφοι, όπως μαρτυρούν ως σήμερα εντοιχισμένες μαρμάρινες επιγραφές σε οικήματα που έχουν χτίσει (εικ.12). Κύριο οικοδομικό υλικό ήταν η πέτρα που αφθονεί ακόμη στο Παγγαίο, για τους τοίχους των σπιτιών, το μαντρότοιχο της αυλής και τους βοηθητικούς χώρους (στάβλοι, αποθήκες, φούρνοι (Μήτσου, 1990: 10-12 & 18). Ευρέως χρησιμοποιούνταν και το ξύλο από τη διαθέσιμη ξυλεία του Παγγαίου (κυπαρίσσια, έλατα, πεύκα) για τα πατώματα, τα κουφώματα, τις οροφές, τους εξώστες και τις στέγες, κάποιες φορές με διακοσμητικά σκαλίσματα (Μήτσου, 1990: 25-26). Η πρόσοψη των σπιτιών βλέπει συνήθως προς νότο και είναι σχεδόν οχυρωμένα μ' έναν ψηλό μαντρότοιχο ώστε να μην εκτίθεται η οικογενειακή ζωή. Πρόκειται για μια φρουριακού τύπου αρχιτεκτονική με χαγιάτια, σαχνισιά, τσατμάδες και εσωτερική αυλή (Μήτσου, 1990: 14) (εικ.13). Κυρίαρχος αρχιτεκτονικός τύπος ως και τη δεκαετία του '60 ήταν το αγροτικό σπίτι, κυρίως καπνόσπιτο, με την οικογένεια στον πρώτο όροφο και το χαγιάτι, το στάβλο για τα ζώα και τις αποθήκες για τις σοδειές στο ισόγειο. Ειδικά το χαγιάτι ήταν ο χώρος πασταλιάσματος του καπνού, των κοινωνικών συναντήσεων και της ζωής του σπιτιού το καλοκαίρι. Βέβαια, δε λείπουν και τα αρχοντικά, μεγάλα και ψηλά με περίτεχνη διακόσμηση, γιατί η Μουσθένη ήταν κεφαλοχώρι και το ανταγωνιστικό στοιχείο ήταν έντονο ανάμεσα στους εύπορους κατοίκους της, Έλληνες και Τούρκους (Μήτσου, 1990: 30 & 35) (εικ.14 & 15). Οι δρόμοι, που παλιά ήταν πλακόστρωτα καλντερίμια, είναι στενοί και ασφαλτοστρωμένοι, με εξαίρεση τον κεντρικό δρόμο που μπαίνει κανείς στο χωριό από την παλιά εθνική οδό Θεσσαλονίκης -Καβάλας, που κι αυτός στενεύει ανεβαίνοντας, αλλά το 2008-2009 η δημοτική αρχή προχώρησε σε έργα ανάπλασης των πλακόστρωτων σε ένα τμήμα του κεντρικού δρόμου ως την πλατεία, στο δρόμο που οδηγεί στην εκκλησία, σε κάποιους παράδρομους και στα δύο πρώτα γεφύρια, τα οποία επίσης αναπλάστηκαν και διασώθηκαν από τη φθορά του χρόνου.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Σχετικά με την αισθητική του τοπίου, αυτή διασώζεται σε κάποιες περιπτώσεις, γενικά όμως μετά τη δεκαετία του 60, παρατηρείται μια αλλαγή που οφείλεται στα νέα δεδομένα: εμβάσματα ξενιτεμένων, επιστροφή και ανέγερση κατοικιών, επιδίωξη ευμάρειας και ευκολίας με πιο χαμηλό κόστος κατασκευής και σύγχρονα υλικά, διαφορετική αντίληψη του χρόνου, σε τεχνίτες και αγρότες ακόμη, των οποίων η νοικοκυροσύνη και η αισθητική αντίληψη του τόπου φαινόταν σε κάθε τους κίνηση (Σέργγης, 2003: 108-109). Όσον αφορά στη στάση τους απέναντι στην πολιτισμική κληρονομιά του χωριού, είναι ενδεικτικό ότι τα πετρόκτιστα γεφύρια από άγνοια είχαν τιμιεντωθεί για να διευκολύνουν τους κατοίκους με τα υποζύγια τους, μέχρι να αναπλαστούν με την τεχνική της λιθοδομής. Ανάλογη τύχη είχαν και οι νερόμυλοι του χωριού, με αυτόν που βρίσκεται πίσω απ' τον Αη Γιάννη να έχει γκρεμιστεί κι έναν άλλο στην Κρύα Βρύση να έχει γίνει μικρή κατοικία. Στα ξωκλήσια δυστυχώς οι αυθαίρετες επεμβάσεις των ιερέων χωρίς τη συμβουλή των ειδικών, έγιναν αιτία να απωλέσουν την αρχική τους όψη που τη χαρακτήριζε η απλότητα. Μια παλιά καπναποθήκη, χώρος επεξεργασίας καπνών, κατέρρεε σταδιακά και ισοπεδώθηκε το 2018 λόγω επικινδυνότητας, καθώς ο Δήμος δεν μπόρεσε να έρθει σε συμφωνία πώλησης με τους πολλούς κληρονόμους της, κι ένα αρχοντικό με ζωγραφισμένους τους εξωτερικούς του τοίχους επίσης γκρεμίστηκε από την αδυναμία των ιδιοκτητών να το συντηρήσουν και τη μη έγκαιρη παρέμβαση των αρμοδίων (εικ.16).

2.2.3 Ο κάμπος της Μουσθένης

Σύμφωνα με τα στοιχεία από το ΤΟΕΒ Πιερίας Κοιλιάδας που εδρεύει στη Μουσθένη, ο κάμπος της, το τμήμα της Πιερίας Κοιλιάδας που εντάσσεται στην κοινότητα, αποτελείται από 3.850 στρέμματα, από τα οποία 1.648 είναι αρδευτικά και 2.202 ξερικά (εικ.17). Σήμερα στο χωριό ασχολούνται ενεργά με την καλλιέργεια της γης 27 μόνιμοι κάτοικοι. Πιο ειδικά καλλιεργούν καλαμπόκι, σιτηρά, τριφύλλια, ηλίανθο, ελαιοκράμβη, ελαιόδεντρα, καρυδιές και λίγα αμπέλια. Πολλές εκτάσεις μένουν ακαλλιέργητες καθώς αποτελούν πατρική περιουσία, αλλά οι κληρονόμοι δεν ζουν στο χωριό, σε άλλα υπάρχουν πολλοί και τα έχουν εγκαταλείψει, μερικά είναι σε αγρανάπαυση και κάποια βρίσκονται σε πετρώδη εδάφη. Υπάρχουν όμως και εκτάσεις που έχουν αγοραστεί ή ενοικιαστεί από κατοίκους γειτονικών χωριών.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Η εγκατάλειψη του πρωτογενούς τομέα αποτυπώνεται πια και στο αγροτικό τοπίο της Μουσθένης και περισσότερο στο Παγγαίο με τη συρρίκνωση της κτηνοτροφίας. Για αιώνες γεωργοί και κτηνοτρόφοι, γνωρίζοντας τα όρια της φύσης, κινούνταν με σοφία και μέτρο ώστε να μην διαχειριστούν σπάταλα τους φυσικούς πόρους και τους στερήσουν από τις επόμενες γενιές, αφού ήξεραν ότι απ' αυτούς εξαρτάται η αναπαραγωγή της κοινότητας σε υλικό και συμβολικό επίπεδο (Νιτσιάκος, 2022: 165). Ειδικά στο βουνό με την ελάχιστη πια κτηνοτροφία τα μονοπάτια έκλεισαν, τα αλώνια χορτάριασαν και δε φαίνονται πια, χάθηκαν οι καλύβες των βοσκών μες στους θάμνους και τα δέντρα και ο τόπος έγινε ορμάνι, όπως λένε οι παλιοί. Όλα αυτά μαρτυρούν την ερήμωση του τόπου, τη μείωση του πληθυσμού, την οικονομική δυσπραγία και τη διάρρηξη του κοινωνικού ιστού (Νιτσιάκος, 2022: 167-168).

2.2.4 Το παρόν της Μουσθένης

Σήμερα η Μουσθένη προβάλλεται ως προορισμός για εναλλακτικό τουρισμό (περίπατοι στα πλακόστρωτα και τα γεφύρια του χωριού, γνωριμία με την αρχιτεκτονική της, πεζοπορίες και αναβάσεις στο Παγγαίο, παρατήρηση και συλλογή βοτάνων, γαστρονομικές απολαύσεις) καθώς διαθέτει αρκετά καταλύματα και καταστήματα εστίασης υψηλής αισθητικής. Μάλιστα, δεν είναι λίγες οι φορές που διάφοροι Σύλλογοι και ΚΑΠΗ έρχονται στο χωριό στη διάρκεια μιας ημερήσιας εκδρομής, αλλά και μεμονωμένοι επισκέπτες και οικογένειες που διαμένουν στους ξενώνες της επειδή αγαπούν την ησυχία, για να απολαύσουν τα μπάνια τους στις κοντινές παραλίες της παραλίας Οφρυνίου, της Νέας Περάμου και της Νέας Ηρακλείτσας, οικισμών με ιδιαίτερο θόρυβο και ηχορύπανση τους θερινούς μήνες.

Οι επιλογές αυτές είναι σύμφωνες με τις εναλλακτικές όψεις του τουρισμού στις μέρες μας, που θεωρείται πως σέβονται τον τόπο και τους ανθρώπους του, τις αποφάσεις και τις δράσεις τους για την βιώσιμη ανάπτυξή του, χωρίς πίεση. Πρόκειται για έναν οικότουρισμό, εντοπισμένο κυρίως σε ορεινές περιοχές, σε «παραδοσιακά χωριά»- όπως χαρακτηρίζεται και η Μουσθένη- που περιορίζει την αλλοτρίωση και τα φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας, προβάλλει το φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον του τόπου, συγχρόνως όμως τον μορφοποιεί, αφού πλάθει και προβάλλει εικόνες του, σύμφωνες με τις απόψεις των επισκεπτών του για τη φύση και την παράδοση που ανήκουν στο παρελθόν και το εξιδανικεύουν (Δέλτσου, 2008: 232-233 & 236-238). Αποδίδονται ακόμη σ' αυτό εξωτικά χαρακτηριστικά, τέτοια που η

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

επίσκεψη και παραμονή στο χωριό μοιάζει με μια διαβατήρια εμπειρία, ένα πέρασμα από την καθημερινότητα σε κάτι ξεχωριστό, στην πεμπτουσία του τουρισμού (Σέργης, 2016: 80-81).

Εκείνο, όμως, που είναι λυπηρό είναι ότι το έτος 1998-1999 ήταν το τελευταίο που λειτούργησε το Δημοτικό Σχολείο Μουσθένης, ένα ευρύχωρο πέτρινο οικοδόμημα που άλλοτε έσφυζε από ζωή και τα 22 παιδιά του χωριού φοιτούν στο πολυδύναμο Δημοτικό Σχολείο του Μελισσοκομείου, στον ίδιο Δήμο. Το κλείσιμο του σχολείου, που είναι ο κατεξοχήν αναπαραγωγικός δείκτης της κοινότητας είναι ανησυχητικό και μαρτυρεί τη δημογραφική αποψύλωσή της (Δαμιανάκος κ.α., 1997: 300), χωρίς αυτό να σημαίνει ότι έχει χάσει άλλα στοιχεία της όπως είναι το νοιάξιμο και η αλληλεγγύη στις διαπροσωπικές σχέσεις, το συλλογικό πνεύμα και η αγάπη για τον τόπο και τη ζώσα πολιτιστική κληρονομιά του (Νιτσιάκος, 2022: 136).

2.3 Τα (μικρο)τοπωνυμικά της Μουσθένης

Όπως σ' ένα ψηφιδωτό συνταιριάζονται πολλές ψηφίδες, διαφορετικού σχήματος και χρώματος ώστε να δημιουργήσουν στο τέλος μια ωραία εικόνα που πληροί τους κανόνες της αισθητικής, έτσι και σε κάθε τόπο υπάρχουν μικρότεροι σε έκταση και διαφορετικοί ενωμένοι, όμως σ' ένα σύνολο. Κι όπως αυτός ο ενιαίος χώρος, ο τόπος του καθενός έχει ένα όνομα, έτσι και όσοι τόποι υπάγονται σ' αυτόν έχουν το δικό τους όνομα, που μπορεί να έρχεται από το μακρινό παρελθόν και αποτελεί γι' αυτόν την ταυτότητά του, το μέσο αναγνώρισής του (Σέργης, 2016: 9).

Για τους ανθρώπους, λοιπόν, ο χώρος που ζουν και κινούνται δεν είναι απλώς ένα γεωγραφικό δεδομένο με υλική και αντικειμενική υπόσταση, μα περισσότερο είναι μια βιωμένη εμπειρία (Narotzky, 2007: 30).

Γι' αυτό κι εδώ επιχειρείται μια περιδιάβαση στα τοπωνυμικά του τόπου καταγωγής μου, της Μουσθένης Δήμου Παγγαίου, μέσα από συνεντεύξεις εννέα συγχωριανών, ανδρών και γυναικών, 64-95 ετών, που καταθέτουν τα βιώματα, τις μνήμες τους και τα ακούσματά τους για όσα από αυτά έχουν κάτι να πουν, ενώ ενισχύεται η παρουσίασή τους μέσα από επιστημονική βιβλιογραφία. Πρέπει δε, να ειπωθεί εξ αρχής ότι η εργασία δεν καλύπτει το σύνολο των τοπωνυμικών, αλλά εστιάζει στα πιο γνωστά όσα σχετίζονται με την ιστορία του

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

χωριού, και την κοινωνική ζωή των κατοίκων, στα αγιωνυμικά, σε όσα σχετίζονται με την παρουσία του νερού και της ποιότητας του εδάφους στον κάμπο.

Το χωριό, όπως προειπώθηκε, βρίσκεται στους νότιους πρόποδες του Παγγαίου, του ιερού βουνού της αρχαιότητας που συνδέθηκε με τη λατρεία και το ιερό του θεού Διόνυσου, τα Ορφικά Μυστήρια και την ευωδία των ονομαστών εκατόφυλλων ρόδων. Οι πλαγιές του παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία: άλλοτε κοφτές και απότομες κι άλλοτε μαλακές ήπιες σχηματίζουν κοιλάδες με πλούσια σε δέντρα χλωρίδα και άφθονα νερά, στις οποίες έχουν χτιστεί τα ορεινά χωριά (Μήτσου, 1990: 10 & Βουδούρης, 2023: 52).

Ξεκινώντας από το όνομα του χωριού, πρέπει να ειπωθεί εξαρχής ότι δεν υπάρχει καταγεγραμμένη κάποια επιστημονικά αποδεκτή εκδοχή προέλευσης. Παρατέθηκε, βέβαια, στην προηγούμενη ενότητα μια υποθετική ερμηνεία από την παρουσία Αρμενίων μεταλλορύχων στην περιοχή τον 11 αι. μ.Χ. (Μουστονιάνη - Mashdots) (Παπαθανασίου, 2013: 358-360). Όταν, όμως, στις ιστορικές πηγές δεν μαρτυρείται ξεκάθαρα η προέλευση, τότε ανθούν κάθε είδους παρετυμολογίες (Σέργης, 2016: 190). Στο χωριό η κυρίαρχη εκδοχή που κυκλοφορεί προφορικά, με καύχηση μάλιστα, είναι ότι πρόκειται για σύνθετη λέξη που τα συνθετικά της μέρη είναι, το μεν πρώτο, το ουσιαστικό μούσα, μιας και το Παγγαίο ήταν ιερό βουνό, συνδεδεμένο με τη λατρεία των Μουσών (Κακριδής, 1986: 200-202 & 264), το δε δεύτερο, το ουσιαστικό σθένος που σημαίνει δύναμη. Στον τόπο δηλαδή εγγράφεται η δύναμη των Μουσών. Μια δεύτερη προφορική εκδοχή, λιγότερο διαδεδομένη, υποστηριζόμενη και από τον συνταξιούχο δάσκαλο πληροφορητή μου, Γ.Κ. (1946) που επίσης επιδιώκει να τον αναδείξει, υποστηρίζει πως προέρχεται από το αριθμητικό ήμισυ- μισό και το ουσιαστικό σθένος, παραπέμποντας στη θέση του χωριού ανάμεσα σε δύο ισχυρές πόλεις της αρχαιότητας, την Αμφίπολη και τους Φιλίππους που ένωνε η Εγνατία Οδός. Η πληροφορήτρια Μ.Κ.Κ. (1952) μετέφερε την αφήγηση ενός δασκάλου της για μια βασιλοπούλα με το όνομα Μουσθενίτσα που ζούσε πάνω στο Τσάλι(η), αρρώστησε κάποτε και πέθανε, οπότε έδωσαν το όνομά της στο χωριό. Επαληθεύεται έτσι η άποψη ότι συχνά η ετυμολογία αλλά και η παρετυμολογία των τοπωνυμίων από τους χρήστες του τόπου μαρτυρεί την αδιατάρακτη σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και στην ονομασία που κυοφορεί νέες αφηγήσεις. Η προέλευση, μάλιστα, της ονοματοδοσίας ενός τόπου από τους γηγενείς αφηγητές (ατομικά και συλλογικά) προβάλλεται ως πιθανή από το γεγονός ότι έχουν μια ουσιαστική βιωματική γνωριμία με τον τόπο τους τον οποίο συντηρούν και αναπαράγουν όχι μόνο πραγματικά αλλά και σε συμβολικό

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

και φανταστικό επίπεδο (Οικονόμου, 2013: 101- 102). Αξίζει να σημειωθεί ότι η Μουσθένη είναι από τα επτά χωριά του Παγγαίου που δεν άλλαξαν το όνομά τους μετά το 1926 ως το 1928, σε μία προσπάθεια να αποκαθαρθεί η Ελλάδα από σλαβικές και οθωμανικές επιδράσεις στα τοπωνύμια στους αιώνες της Οθωμανοκρατίας, ώστε να ενισχυθεί σε η εθνική ιδεολογία στο νεοελληνικό κράτος και ιδιαίτερα η Μακεδονία. Πρόεδρος της Επιτροπής αυτής που ξεκίνησε το έργο της από το 1909 υπήρξε ο πατέρας της ελληνικής λαογραφίας, Νικόλαος Πολίτης (Βουδούρης, 2023: 17 & Λυκουρίνος, 2016).

2.3.1 Τοπωνυμικά του κατοικημένου χώρου

Το Τζαμί

Ακολουθεί το πέρασμα στην κεντρική πλατεία της Μουσθένης, το Τζαμί. Είναι ο χώρος στον οποίο υπάρχει από το 1928 το Ηρώο του χωριού και υπήρχε νωρίτερα το κεντρικό, μεγάλο τζαμί, ο λατρευτικός χώρος των Μουσουλμάνων που ζούσαν στο χωριό μέχρι την Ανταλλαγή των πληθυσμών (εικ.18). Το τζαμί αυτό κατεδαφίστηκε, έμεινε όμως ως τοπωνυμικό. Παραμένει ως μαρτυρία μιας κοινής πορείας των Βαλκανίων στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας. Είναι ένα χνάρι της συνάντησης και συνοίκησης διαφορετικών λαών και πολιτισμών σε εποχές με μεγάλη κινητικότητα και ρευστά σύνορα. Άλλωστε, όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά σε όλα τα Βαλκάνια υπάρχει ένα κοινό οθωμανικό παρελθόν και αντίστοιχο πολιτισμικό υπόστρωμα, που με το βυζαντινό που προηγήθηκε στον ίδιο βαλκανικό χώρο, προσέδωσαν μια ιδιαίτερη φυσιογνωμία στα Βαλκάνια, η οποία απέχει από αυτήν της Δυτικής Ευρώπης. Έτσι τα τοπωνύμια ξενικής προέλευσης δεν είναι απλά ονόματα, αλλά ενδείξεις ενός αξιακού κώδικα, ενός ιδιόμορφου πολιτισμικού ήθους, που δομήθηκε μέσα από το συναπάντημα λαών και ομάδων στα ρευστά, χρονικά και τοπικά όρια μεγάλων αυτοκρατοριών. Είναι κλειδιά με τα οποία ανοίγουν οι κλειστές πόρτες της ιστορίας και αποκαλύπτονται κρυμμένα ως τότε πολιτισμικά μορφώματα (Νιτσιάκος, 2022: 86-88).

Το Τζαμί, επίσης, καθώς αποτελεί την κεντρική, μεγαλύτερη πλατεία του χωριού, έχει έντονα κοινωνικό χαρακτήρα, αφού είναι ο κύριος χώρος συνάντησης και διασκέδασης των συγχωριανών, με ζωντανή μουσική πολλές φορές το καλοκαίρι, αφού μοιράζονται το χώρο του δύο καταστήματα εστίασης και αναψυχής (εικ.19). Η παραστασιακή διάστασή του είναι

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

περιορισμένη (Σέργης, 2016: 186-187) γιατί οι πολιτιστικές εκδηλώσεις στη διάρκεια του Θερινού Φεστιβάλ Πιερίας Κοιλιάδας (χορευτικές, θεατρικές παραστάσεις, συναυλίες, αφιερώματα, πανηγύρι) γίνονται στον αύλειο χώρο του Δημοτικού Σχολείου (εικ.20).

Οι πληροφορητές μας Γ.Τ., (1931) & ΧΡ.Μ. (1932) θυμούνται ότι μικρά παιδιά έπαιζαν στο τζαμί που γκρεμίστηκε στα χρόνια της βουλγαρικής Κατοχής (1941-1944), ισοπεδώθηκε όμως αργότερα με το τέλος του Εμφυλίου στα 1949. Μέχρι τότε σωζόταν ο μιναρές του που ήταν ψηλός και είχαν πρόσβαση σ' αυτό από την κάτω μεριά με μαρμάρινες φαρδιές σκάλες. Ο Γ.Τ. αναφέρει πως στο χώρο υπήρχαν 5-6 κυπαρίσσια και γινόταν εκεί οι γιορτές της κοινότητας. Ακόμη μνημονεύει κάποιον χωριανό που έστησε εκεί μια κούνια και κουνιόνταν τα παιδιά με αμοιβή ένα αβγό. Την παρουσία των σκαλοπατιών και των δέντρων θυμάται και η σύζυγός του Μ.Τ. (1939), όχι όμως και το τζαμί. Χαρακτηριστικά, η Ε.Β. (1942), θυμάται ότι την ημέρα της ισοπέδωσης την είχαν στείλει στο μπακάλικο για ψώνια και βλέποντας όλοι τις μπουλντόξες φώναζαν: «Το πήραν το τζαμί, το πήραν το τζαμί!». Αλλά και ο πληροφορητής μας Γ.Κ. (1946) επικαλείται τη μαρτυρία που είχε καταθέσει σ' αυτόν ο γραμματέας της Κοινότητας, Στέλιος Α. (1924-2018) ότι γκρεμίστηκε την περίοδο 1941-1944. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αφήγηση του Δ.Κ. (1962), όπως τη διέσωσε από τον παππού του, που περιγράφει με τον ίδιο τρόπο το τζαμί και τοποθετεί ακριβώς στα 1944 το γκρέμισμά του από τους Βουλγάρους. Μάλιστα, από το Τζαμί ως πάνω στο ιεροδιδασκαλείο, που έγινε μετά ταπητουργική Σχολή και τώρα ο ξενώνας Νύσα, ήταν το παλιό μουσουλμανικό νεκροταφείο. Ήταν τότε μια μεγάλη ανοιχτωσιά και με τον ερχομό των προσφύγων και τη φυγή των Μουσουλμάνων, χαράχτηκαν οικόπεδα που μοιράστηκαν στους πρόσφυγες.

Πλατεία Νικολάου Μάρτη

Πρόκειται για ένα σχετικά νέο τοπωνυμικό που προέκυψε το 2007 και βρίσκεται στο κέντρο σχεδόν της Μουσθένης. Ονομάζεται έτσι γιατί ήταν το οικόπεδο με το πατρικό σπίτι όπου γεννήθηκε και μεγάλωσε ο παλιός πολιτικός Νικόλαος Μάρτης (1915-2013), ο οποίος το δώρισε στο χωριό με τον όρο να γίνει πλατεία. Πρόκειται για έναν πλακοστρωμένο κυρίως χώρο με παγκάκια που είναι στέκι εφήβων 12-15 ετών (εικ.21).

ΚωνσταντίνΑ Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Αράπ Μαχαλάς

Εκτός όμως από αυτό το τζαμί, μαρτυρούνται και άλλα δύο, ένα εκ των οποίων στον Αράπ Μαχαλά, που αποτελεί μάλιστα κατοικία του ζεύγους των πληροφορητών Γ.Τ. και Μ.Τ. Όσοι αναφέρθηκαν σ' αυτήν τη γειτονιά, συμφωνούν ότι ήταν η γειτονιά των Τούρκων στην ανατολική πλευρά του χωριού, ενώ οι χριστιανοί είχαν τα σπίτια τους στη δυτική. Ο Δ.Κ. μίλησε για έναν μαύρο που εκτελούσε χρέη κλητήρα και επιστάτη καθώς μάζεψε Έλληνες με τη βία να δουλέψουν στα χωράφια των Τούρκων. Ο Γ.Κ. και η ΧΡ.Μ. λένε πως όλοι ήταν σκουρόχρωμοι στο μαχαλά γι' αυτό ονομάστηκε έτσι. Η ΧΡ.Μ. μάλιστα κάνει αναφορά στις σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων, που ήταν ειρηνικές μέχρι τον ερχομό των Βουλγάρων στην πρώτη κατοχή, μεταφέροντας αφηγήσεις του πατέρα της. Σύμφωνα μ' αυτές Βούλγαροι κι Τούρκοι μάλωναν πολύ, οι πρώτοι φυλάκιζαν τους δεύτερους και πολλές φορές οι Τουρκάλες πήγαιναν με λίρες ή με την υπόσχεση δοσίματος ενός χωραφιού στο θείο της, που ήταν πρόεδρος, ζητώντας του να απελευθερώσει τους δικούς τους, αλλά ποτέ αυτός δε δέχτηκε χρηματισμό. Το ζεύγος Γ.Τ. και Μ.Τ. μιλούν για τη γειτονιά τους ως τόπο που έμεναν πλούσιοι αγάδες και η κ. Μ. με συγκίνηση αναφέρεται στους Τούρκους που τα τελευταία χρόνια επισκέπτονται το χωριό και το μαχαλά, καθώς κάποιοι είναι απόγονοι ανταλλαξίμων με ρίζες στη Μουσθένη και βγάζουν πολλές φωτογραφίες και μαζί τους, μιας και το σπίτι που μένουν ήταν τζαμί και σχολείο για τα τουρκάκια. Ο κ. Γ. έκανε κάποιες παρεμβάσεις, όμως το σχήμα και κάποιοι εσωτερικοί χώροι παραμένουν αμετάβλητοι και θυμίζουν το χώρο λατρείας (εικ. 22 & 23).

Κρύα Βρύση

Γειτονιά στα βόρεια του χωριού που έχει απέναντι της το Παγγαίο και μια βρύση με δροσερό νερό που τρέχει συνεχώς απ' όπου πήρε και το όνομά της. Η γιαγιά μου Κ.Α. μας έλεγε πως παλιά όταν δεν είχαν βρύσες στα σπίτια και έπαιρναν νερό από τις εξωτερικές, υπήρχε ένας γαμπρός στο χωριό που ερχόταν από την Καβάλα και ήθελε να του φέρνουν νερό να πει μόνο απ' την Κρύα Βρύση (εικ. 24).

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Το γεφύρι του Βλάχου

Κοντά στον ενοριακό ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου και το παλιό Αναγνωστήριο που ονομάζεται σήμερα Μουσείο, φανερώνοντας την ανεκπλήρωτη πρόθεση να δημιουργηθεί ένα Λαογραφικό Μουσείο στη Μουσθένη, βρίσκεται ένα από τα τέσσερα πέτρινα τοξωτά γεφύρια του χωριού, το πιο γνωστό και πολυφωτογραφημένο με το όνομα το Γεφύρι του Βλάχου, διάσημο και από τη διαφήμιση της Φέτας Βαλμά. Πρόκειται για ένα πέτρινο γεφύρι, έργο Ηπειρωτών μαστόρων που διέτρεχαν τον 19^ο και τις αρχές του 20^{ου} με τα μπουλούκια τους την Ανατολική Μακεδονία χτίζοντας γεφύρια, εκκλησίες και αρχοντικά.

Το προαναφερόμενο γεφύρι πήρε το όνομά του (εικ.25), όπως όλοι οι πληροφορητές συμφωνούν, από τους ιδιοκτήτες του απέναντι σπιτιού με την ιδιαίτερη μακεδονίτικη αρχιτεκτονική, από την πολυμελή ντόπια οικογένεια Βλάχου που ασχολούνταν με το εμπόριο και είναι δηλωτικό της βλάχικης καταγωγής τους από την Ήπειρο (Μποπλιανιώτης, 2013:16). Είναι ένα επώνυμο που απαντάται σε πολλές περιοχές της Ελλάδας και συνδέεται με την ομάδα αυτή που είχε αρχική κοιτίδα τη Νότια Βαλκανική Χερσόνησο, με παρουσία από τον 10 ο αι. στην αρχαία Πελαγονία, μεταξύ Καστοριάς και Πρεσπών. Σε δημοσιευμένα πρακτικά της Μονής Ιβήρων απαντάται ο προσδιορισμός «Βλάχου» από τα μέσα του 11^{ου} αι. στο απόσπασμα «Διά Πέτρου μισωτέρου του Βλάχου», στο χωριό Δωβρωβίικια, στο Καπετανίκι Βολερου και Στρυμώνας (Βουδούρης, 2023: 76-77 & 109).

Το σπίτι της οικογένειας Βλάχου που συνοδεύει πάντα το Γεφύρι στις φωτογραφικές και καλλιτεχνικές απεικονίσεις (εικ.26), πουλήθηκε από τους κληρονόμους του και σήμερα λειτουργεί ως παραδοσιακός ξενώνας υψηλής αισθητικής με το όνομα «Μπλε Σπίτι», χάρη στο σεβασμό που επέδειξαν οι νέοι ιδιοκτήτες στο κτίσμα και στον γύρω χώρο, καθιστώντας τον ως ένα πολιτισμικό τοπίο. Εκείνο που παρατηρείται, βέβαια, τελευταία λόγω του θανάτου των ενοίκων του σπιτιού είναι η αντικατάσταση του μικροτοπωνυμίου, κυρίως από τα νεότερα μέλη της κοινότητας, που το ονομάζουν το «Γεφύρι της εκκλησίας». Αυτό μαρτυρεί ότι η λαϊκή πολιτιστική κληρονομιά-όπως εκφράζεται και με τα τοπωνύμια- δεν είναι στατική και παθητική, αλλά δυναμική καθώς προσαρμόζεται σε νέες συνθήκες στα πλαίσια μιας διαρκούς συνομιλίας με την κοινότητα, δημιουργώντας μια νέα πολιτισμική έκφραση (Δαμιανάκος, 2003: 30-31).

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Τα Γιάργια

Το τέταρτο γεφύρι του χωριού βρίσκεται στα Γιάργια (εικ.27), στο ΒΔ του τμήμα, που έχει μια βαθιά ρεματιά σαν γκρεμό και όπως άκουσε η ΧΡ.Μ. παλιά ένας μεθυσμένος άνοιξε τα χέρια του να πετάξει κι έπεσε και σκοτώθηκε. Ο Γ.Μ. μεταφέρει αφηγήσεις των παππούδων του λέγοντας πως εκεί είχε την πιο δροσερή πηγή που έπαιρναν νερό Τούρκοι και Έλληνες. Μάλιστα πρόλαβε κι ο ίδιος αυτό το νερό να τρέχει από μια σιδερένια σωλήνα. Επειδή σχηματίζεται ένα βαθούλωμα υπάρχουν δύο δρόμοι ένας προς το χωριό κι ο άλλος προς τα χωράφια. Σ' αυτούς υπήρχαν περίτεχνα σκαλιά με κάθετες πέτρες, τοποθετημένες ελικοειδώς σαν καλντερίμι. Μάλιστα είχαν και τοιχία σε κάθε στροφή. Η αριστερή οδηγούσε στο Κιόϊμπασι εκεί που είχαν χωραφάκια άγονα με πέτρες οι Έλληνες, οι οποίοι κατασκεύαζαν και τα σκαλιά σαν αγγαρεία.

Όλα τα γεφύρια στο χωριό είναι μονότοξα, με άνοιγμα από 5 έως 9 μ. και ύψος από 4 έως 7 μ. και όπως και στα γειτονικά χωριά, φτιάχτηκαν σε περιόδους που συνοικούσαν στον ίδιο τόπο Έλληνες και Τούρκοι, οπότε έπαιξαν κατά κάποιο τρόπο το ρόλο συνόρων ανάμεσα στους μαχαλάδες τους (εικ.28). Μετά δε το 1922, με τον ερχομό των προσφύγων έγιναν σταδιακά σημεία επικοινωνίας γιατί στην αρχή υπήρχε προκατάληψη και μάλιστα μεταφέρονταν στα παιδιά των ντόπιων, που με τις πέτρες στα χέρια, κρυμμένα στα πετροντούβαρα περίμεναν τα προσφυγάκια για να τις πετάξουν. Κατά το 1965 έγινε μία προσπάθεια συντήρησης και αποκατάστασης από τους μαθητές μιας οικοδομικής σχολής που λειτουργούσε στη Μουσθένη. Αργότερα όμως τσιμεντώθηκαν και το 2008-2009 αναπλάστηκαν και αποδόθηκαν στην παραδοσιακή τους μορφή, όπως προαναφέρθηκε (Μυτιληνός, 2007: 116-119). Αξίζει να σημειωθεί ότι όλα είναι κατασκευασμένα από πέτρα που αφθονεί στο Παγγαίο και ως συνδετικό υλικό χρησιμοποιήθηκε το κουρασάνι. Η παράδοση διασώζει ότι οι Τούρκοι έσφαζαν ένα μοσχάρι στα θεμέλια ενώ οι Έλληνες έναν κόκορα. Και οι δύο όμως, αφού έχυναν το αίμα των θυσιαζομένων, τα έψηναν και γλεντούσαν μαζί (Μυτιληνός, 2007: 116).

Αλώνια ή Γαλατάς

Στα δυτικά, επίσης, του χωριού, κοντά στο γήπεδο, βρίσκεται άλλη μια περιοχή με καταγεγραμμένο το όνομα Αλώνια γιατί και κει αλώνιζαν, είναι όμως γνωστή με το όνομα

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Γαλατάς, γιατί κατά την Μ.Τ., περνούσε ένα ρέμα που ερχόταν από το Παγγαίο, με άσπρο κάτασπρο νερό σα γάλα. Ο σύζυγός της Γ.Τ. ονομάζει Γαλατάδες την περιοχή.

2.3.2 Αγιωνυμικά τοπωνύμια της Μουσθένης

Ξεχωριστή θέση στην τοπική παράδοση έχουν και τα αγιωνυμικά τοπωνύμια του χωριού μου, της Παναγιάς οι Τρύπες, ο Άη Γιώργης, ο Άη Γιάννης με το Μποστάνι και η Αγία Παρασκευή.

Της Παναγιάς οι Τρύπες

Λίγα μέτρα πιο πάνω από τον παλαιό εθνικό δρόμο Καβάλας-Θεσσαλονίκης, στην είσοδο του χωριού και στις ανατολικές παρυφές του Παγγαίου, κάτω από την Περιστερά, βρίσκεται ένα σπήλαιο με τρεις εισόδους, με την ονομασία «Της Παναγιάς οι Τρύπες». Μετωπικά ανοίγεται μια στοά στο κέντρο που έχει 10μ. βάθος και 2 μ. περίπου άνοιγμα με δύο μικρότερες απ' τη μια και την άλλη μεριά. Αυτά τα ανοίγματα μάλλον ήταν μεταλλευτικές στοές κατά την αρχαιότητα, καθώς υπάρχουν σημάδια μεταλλευτικής δραστηριότητας περίξ του χωριού (Πίκουλας, 2001: 66) (εικ.29). Ο ιστορικός ερευνητής Θ. Δ. Λυμπεράκης υποστηρίζει ότι η σημερινή λατρευτική χρήση του σπηλαίου απηχεί μια αρχαία λατρεία από τους Θράκες που διέμεναν στο πόλισμα Πέργαμον, η οποία έφθασε ως τις μέρες μας στα πλαίσια του θρησκευτικού συγκρητισμού (Λυμπεράκης, 2023).

Η ηλικιωμένη ΧΡ.Μ. θυμάται ότι μια φορά μαζεύτηκαν πολλά παιδιά και μπήκαν μέσα έχοντας και κεριά για να φέγγουν, προχωρώντας όμως αγριεύτηκαν και βγήκαν τροχάδην έξω. Από τότε πήγαιναν ως εκεί που έχει εικονίσματα και μπαίνει φως.

Ο πληροφορητής Δ.Κ. χαρακτήρισε το σπήλαιο ανθρώπινο έργο, όχι δημιούργημα της φύσης, αφού ήταν λατομείο με τις δύο στοές να ενώνονται στο βάθος και την κεντρική να προχωράει ως ένα σημείο (εικ.30). Απέδωσε τον θρησκευτικό του χαρακτήρα στην παράδοση ότι όταν έγινε η Επανάσταση του 1821 και ήταν σε αναβρασμό η ελληνική κοινότητα, μια Τουρκάλα, η γυναίκα του Μαχμούνταγα πήγε κι έκαψε τη μοναδική εκκλησία του χωριού, τον Άη Γιώργη, για να φοβίσει τους χριστιανούς απαγορεύοντάς τους να χτίσουν άλλη εκκλησιά. Έτσι άρχισαν να πηγαίνουν στο σπήλαιο με εικόνες και να προσεύχονται εκεί, ενώ οι Τούρκοι του χωριού έκαναν τα στραβά μάτια.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Έχουν ενδιαφέρον και όσα αφηγήθηκε ο Γ.Μ., ο οποίος μίλησε για δοξασίες σχετικά με τη φανέρωση της Παναγίας στο σπήλαιο με την τελευταία να γίνεται κατά την απελευθέρωση των ετών 1912-13 από τους Τούρκους. Καθώς λοιπόν, αυτοί αποχωρούσαν από τα Σιδηροχώρια (Ντερμιλί)- χωριά στους πρόποδες του Συμβόλου- ήρθαν στη Μουσθένη που ήταν κεφαλοχώρι, για να σφάξουν τους κατοίκους της, όμως μόλις έφτασαν στο χωριό εμφανίστηκε ρωμαλέα και φωτεινή η Παναγία και έφυγαν φοβισμένοι. Οι παλιοί μιλούσαν και για άλλες εμφανίσεις γι' αυτό έβαλαν μέσα εικονίσματα. Μάλιστα, στη λιτανεία που γινόταν τη δεύτερη μέρα του Πάσχα, σταματούσαν πάντα να ψάλλουν τους αναστάσιμους ύμνους μπρος στο σπήλαιο.

Η πληροφορήτρια Μ.Κ.Κ. θυμάται ότι όταν ήταν μικρή πήγαινε με τη μητέρα της να ανάψουν κεριά και να προσευχηθούν στην Παναγούδα, όπως την έλεγαν, την παραμονή της γέννησης της Θεοτόκου, στις 7 Σεπτεμβρίου. Όταν μεγάλωσε, κράτησε την ανάμνηση, ξενιτεύτηκε, γύρισε και πήγαινε στην αρχή μόνη της να διαβάζει τη μέρα αυτή την παράκληση. Πριν 30 χρόνια περίπου κοινοποίησε τη σκέψη της σε γειτόνισσες και έτσι διευρύνθηκε ο κύκλος ώστε να πηγαίνουν όλες οι γυναίκες του χωριού και να ακολουθούν μετά την παράκληση πλούσια κεράσματα. Μάλιστα τα τελευταία χρόνια κατασκευάστηκε μέσα στο σπήλαιο ένα πέτρινο προσκυνητάρι με την εικόνα της Παναγίας και πηγαίνει και ο ιερέας κάνοντας αρτοκλασία. Η Μ.Κ.Κ. αισθάνεται ιδιαίτερη χαρά θεωρώντας ότι ικανοποιεί έτσι και τους προγόνους της, αλλά μεταφέρει και μια παράδοση στη νέα γενιά (εικ.31).

Όπως φαίνεται από την αφήγηση της Μ.Κ.Κ., έχουμε εδώ μια επινοημένη παράδοση που η ίδια έχει εισάγει στο χωριό, στον εορτασμό της Παναγίας τις Τρύπες. Μπορεί να φαίνεται παλιά, αλλά με αυτήν τη μορφή καθιερώθηκε στην τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αι. Πρόκειται, δηλαδή, για μια συστάδα επαναλαμβανόμενων πρακτικών με κανόνες αποδεκτούς από την κοινότητα, με τελετουργικό ή συμβολικό χαρακτήρα με σκοπό την αφομοίωση και αποδοχή αξιών και στάσεων, που διασφαλίζουν τη σύνδεση με το παρελθόν και τη συνέχισή του, αλλά και την καλλιέργεια ισχυρών συνεκτικών δεσμών στην κοινότητα. Εκείνο δε που χαρακτηρίζει την επινοημένη παράδοση η σταθερή της μορφή χωρίς αλλαγές, που βασίζεται στην τυποποιημένη επανάληψη, και διαφοροποιείται από τα έθιμα, στα οποία μπορεί να υπάρχει και το στοιχείο της πρωτοτυπίας από τους συμμετέχοντες (Hobsbawm, 2004: 9-10 & 22).

Οι πληροφορητές αναφέρθηκαν όλοι στην τοπική παράδοση που θέλει μια γάτα να μπαίνει από το σπήλαιο και να βγαίνει στο μοναστήρι της Εικοσιφοίνισσας από την άλλη μεριά του

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Παγγαίου με τον Γ.Μ. να τονίζει ότι κάτι τέτοιο δεν ευσταθεί, αφού η απόσταση είναι 15 χλμ σε ευθεία γραμμή. Επίσης, ο Δ.Κ. και η Μ.Κ.Κ. ανέφεραν το θρύλο ότι ο διάβολος κυνήγησε την Παναγία, αλλά σφήνωσε τελικά αυτός και έσκασε στο αριστερό μικρό άνοιγμα.

Αη Γιώργης

Λίγο πιο πάνω από της Παναγιάς τις Τρύπες βρίσκεται ο κοιμητηριακός ναός του Αγίου Γεωργίου (εικ.32), πρώτος και παλαιότερος ενοριακός ναός του χωριού, που επίσης έχει δώσει το όνομά του στη γύρω περιοχή και έχει ήδη γίνει λόγος γι' αυτό. Ο Δ.Κ. είπε πως μετά το κάψιμο του κατά την Επανάσταση, ο ναός ξανακάηκε πιθανόν στην α' βουλγαρική Κατοχή, για να ξαναχτιστεί αργότερα ως κοιμητηριακός, αφού στο μεταξύ χτίστηκε ο ενοριακός ναός της Κοίμησης της Θεοτόκου. Ο Δρακοκτόνος Άγιος, που εικονίζεται καβαλάρης και χτυπά το δράκο, ελευθερώνοντας το νερό και σώζοντας τη βασιλοπούλα κατά την παράδοση, τιμάται ιδιαίτερα με λιτανεία της εικόνας του στη γιορτή του, τη δεύτερη μέρα του Πάσχα. Η πομπή με επικεφαλής τον ιερέα, τους ψάλτες, τα εξαπτέρυγα και τους πιστούς, παλαιότερα κατέβαινε ως τον κάμπο, για να δεηθούν ώστε η άνοιξη να έχει ήπιες βροχές, να καρποφορήσει η γη για τους γεωργούς και τα ζωντανά των κτηνοτρόφων. Σήμερα η λιτανεία γίνεται μέσα στο χωριό και προπορεύεται της πομπής η εικόνα του Αγίου κι ένα άλογο με ένα μικρό κορίτσι επάνω.

Η συγκεκριμένη τελετουργία και με την ευλογία της Εκκλησίας δείχνει τη μέγιστη αξία που έχει το νερό ως κοινωνικό και πολιτισμικό αγαθό, όπως μαρτυρούν οι πρακτικές και συμβολικές χρήσεις του, αφού μόνο η φύση το προσφέρει. Η επάρκεια ή η ανεπάρκειά του έπαιξε και παίζει ρόλο στη δημογραφία ενός τόπου και την εξέλιξη των τοπικών κοινωνιών. Η αδήριτη ανάγκη του οδήγησε σε πολλές εθιμικές επιτελέσεις για την προστασία του (Κυριακίδου – Νέστορος 1979 & Νιτσιάκος 1997 & Οικονόμου, 2023:63). Πρώτο και αναγκαίο συστατικό σε ευετηρικά έθιμα, στον κύκλο της ζωής (γέννηση, βάπτισμα) αλλά και στο πότισμα των οικόσιτων ζώων και των σπιτικών κήπων που κάλυπταν τις οικιακές ανάγκες, ήταν πολύτιμο γι' αυτό και καθιερώθηκαν εθιμικές πρακτικές προστασίας του και ανάθεσή του σε Αγίους. Με τον τρόπο αυτό το νερό ιεροποιείται σε κάθε μορφή (λίμνες, πηγές, κεφαλάρια) και με ξωκλήσια και προσκυνήματα με αγίασμα και οικειοποιείται με τεχνικές κατασκευές (νερόμυλοι, νεροτριβές, νεροπρίονα). Κατά τον Godelier, (1984: 54) το περιβάλλον έχει πάντα φαντασιακές διαστάσεις, γι' αυτό το νερό έχει πρωτεύουσα θέση στο

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

συλλογικό φαντασιακό, όπως μαρτυρούν πολλά τοπωνύμια, συνδεδεμένα με τοπικούς θρύλους και παραδόσεις και σωζόμενα από τις λαϊκές τοπικές αφηγήσεις (Οικονόμου 2023: 63-64).

Παλαιότερα, βέβαια, κατά τη μαρτυρία του Στέργιου Αργυριάδη, πρώην γραμματέα της κοινότητας, κάθε φορά που υπήρχε παρατεταμένη ανομβρία, ο ιερέας με τα μέλη της εκκλησιαστικής επιτροπής, καλούσαν με τον ντελάλη τους συγχωριανούς να πάρουν μέρος στη λιτανεία, προσευχόμενοι για την ποθούμενη βροχή. Γινόταν πρώτα η Θεία Λειτουργία στον ενοριακό ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου και πριν την απόλυση έβγαιναν όλοι με τα εξαπτέρυγα και κρατώντας εικόνες στα χέρια τους, σταματώντας και αναπέμποντας δεήσεις εκεί που υπήρχαν νερά. Η πρώτη δέηση γινόταν στο Χάνι, κατόπιν στην Αγία Παρασκευή και τέλος στον Μαρμαρά. Από κει επέστρεφαν στο ναό και γινόταν η απόλυση. Η λιτανεία είχε δεητικό και τοπικό χαρακτήρα και γινόταν με μεγάλη πίστη που έφερνε πολλές φορές τη βροχή, ως τη δεκαετία του 1940. Η Μαρία Κονδυλίδου-Φλώρου καταγράφει ότι στον αυλόγυρο της εκκλησίας χόρευαν σε διπλό και τριπλό κύκλο ένα χορό μ' ένα τραγούδι από την περιοχή των Ελευθερών που χορεύεται ως σήμερα την τρίτη μέρα του Πάσχα (Μαλαμίδης, 2010: 12-13).

Ήρθε, μάνα μ', η άνοιξη, ο Μάης, το καλοκαίρι,
που πρασινίζουν, μάνα μ', τα βουνά και λουλουδίζουν οι κάμποι.

Ήρθε μάνα μ', και το Βαγιώ και η Μεγάλη Πέμπτη,
που κοινωνάν, μάνα μ', οι όμορφες και τ' άξια παλικάρια.

Ήρθε, μάνα μ', κι η Λαμπροκυριακή και ο Καλός ο Λόγος.

Η μάνα αλλάζει τον υιό και η αδελφή τον ζώνει.

Βάζει, μάνα μ', τα ρούχα πράσινα, ζουνάρι μουκαδένιο.

Σαν κίνησαν, μάνα μ', και πήγαιναν, να παν να προσκυνήσουν,

μπροστά μάνα μ', πααίνει η μάνα του και η αδελφή κατόπι,

στη μέσ', μάνα μ', πααίνει ο νιος σαν φύλλο μαραμένο.

Και σαν τους είδαν, μάνα μ', οι εκκλησιές και σαν τους είδαν τ' Άγια

τα κεραμίδια, μάνα μ', ρίχνονταν και τ' Άγια συντρομάζουν

της θύρας, μάνα μ', τα παράστατα τρέμουν για να γκρεμίσουν.

- Σαν τι κακό, υιέ μου, έκανες και ανατρομάζουν τ' Άγια;

- Θυμάσαι, μάνα μ', άλλοτες, σε τούρκικο σεφέρι;

Όλ' έδεσαν, μάνα μ', τους μαύρους τους σε δάφνες, σε μυρσίνες

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

κι εγώ έδεσα, μάνα μ', το μαύρο μου σε νιας μνημόρι επάνω

κι έσκαψε, μάνα μ', με τα πόδια του και βγάζει νιο κοράσι.

Όλοι φιλούσαν, μάνα μ', το Σταυρό και τ' Άγια Ευαγγέλια

κι εγώ έσκυψα, μάνα μ', και φίλησα ματούδια αραχνιασμένα.

Το τραγούδι ερμηνεύεται στίχο στίχο από την κορυφαία του χορού και κατόπιν επαναλαμβάνεται από όλους τους συμμετέχοντες (κυρίως γυναίκες σήμερα) (Κονδυλίδου-Φλώρου, 2007: 50-51). Η λιτανεία αυτή με το χορό και το τραγούδι μετά παραπέμπει σε ευετηρικές τελετουργίες και διαβατήρια έθιμα, γνωστά από την αρχαιότητα στη λεκάνη της Μεσογείου. Η Εκκλησία, λοιπόν, κατανόησε τη σημασία τους και το ρόλο τους στη διαπαιδαγώγηση των κοινωνιών και στην συνέχιση και παγίωση των ταυτοτήτων και τις ενσωμάτωσε στο τελετουργικό της (Ντάτση, 2002: 89). Ο Άγιος αυτός, άλλωστε, έχει εξέχουσα θέση στο ορθόδοξο εορτολόγιο σε όλα τα Βαλκάνια, ακόμη και στον μουσουλμανικό κόσμο. Ξεπερνά, δηλαδή, θρησκείες, και πολιτισμούς, ορίζοντας τον τόπο και το χρόνο, καθώς σηματοδοτεί και καθαγιάζει τα σύνορα του χωριού, όπως και ο Άγιος Δημήτριος, αλλά και τον κύκλο των εργασιών στον πρωτογενή τομέα, στις προβιομηχανικές, αγροτικές κοινωνίες. Ειδικά ο Άγιος Γεώργιος συνδέεται με την εποχή της άνοιξης και το ζωντάνεμα της φύσης, αφού η γιορτή του είναι στις 23 Απριλίου και όταν μετατίθεται είναι πάλι τον Απρίλη ή τον Μάη (Νιτσιάκος, 2022: 205-206).

Αη Γιάννης - Μποστάνι

ΒΔ του χωριού βρίσκεται ο Αη Γιάννης με το Αγίασμα που εντάσσεται στην τοποθεσία Μποστάνι με όσα πλατάνια έχουν απομείνει σήμερα και με το ομώνυμο κατάστημα εστίασης (εικ.33). Το ξωκλήσι πανηγυρίζει στις 29 Αυγούστου, σηματοδοτώντας και το τέλος του καλοκαιριού, με εσπερινό την παραμονή και Θεία Λειτουργία ανήμερα. Και εδώ το Αγίασμα έχει την ίδια λειτουργία, αφού μάλιστα υπάρχουν παλαιότερα πολύ περισσότερα νερά και λειτουργούσε πίσω από το εκκλησάκι νερόμυλος. Το ξωκλήσι, όπως και όλα τα ξωκλήσια αποτελούν οροθέσια της κοινότητας και ως ιεροί χώροι κοντά σε νερομάνα καθαγιάζουν την περιοχή σε ένα θεωρητικά επικίνδυνο συνοριακό σημείο, εξασφαλίζουν τη συλλογική χρήση του νερού, αποτρέποντας την ιδιοποίησή του και συμβάλλουν στην αισθητική του τοπίου (Νιτσιάκος, 2022: 178-179 & Νιτσιάκος, 1998: 477-478).

ΚωνσταντίνΑ Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Οι πληροφορητές Γ.Κ. και Α.Κ. λένε πως το μικρό ασπροβαμμένο εκκλησάκι ήταν αρχικά πιο πάνω, μέσα στο ρέμα, που τροφοδοτούσε νερό το χωριό και επειδή έκαναν καλλιέργειες εκεί, το γκρέμισαν και το κατέβασαν λίγο πιο κάτω. Αποδεδειγμένα δε, το κεφαλάρι στον Αη Γιάννη ύδρευε τον αρχαίο οικισμό του Κουλέ-Περγάμου, με ηλικιωμένους να θυμούνται τα κιούγκια, τους πήλινους υδατοσωλήνες που έφερναν το νερό (Πίκουλας, 2001: 32 & 64). Το Μποστάνι,² σημαίνει τόπος δροσερός που καλλιεργούσαν καρπούζια και πεπόνια. Ο Δ.Κ, όμως, υποστηρίζει πως είχε στάνες, για να έχουν κρύο, μπουζί νερό τα ζώα. Ο Γ.Μ. μεταφέρει πως εκεί γίνονταν γλέντια και γιορτές που συμμετείχαν Τούρκοι και Έλληνες με τους πρώτους να κάνουν και αγώνες πάλης, όπως το συνήθιζαν. Μια φορά μάλιστα κατέβαινε απ' το βουνό με το άλογό του και τα μουλάρια του φορτωμένα ξύλα ένας συγχωριανός, ο Καρακόντυλας, κι ένας Τούρκος αγάς τον προέτρεψε να σταματήσει και να παλέψει μ' έναν Τούρκο. Παρά την αρχική του άρνηση, πάλεψε και νίκησε προκαλώντας το θυμό του Τούρκου με τον οποίο πιάστηκαν στα χέρια, τον έριξε σε κάτι τσαλιά κάτω από τη σημερινή βρύση και χρειάστηκε να επέμβουν οι πιο ψύχραιμοι για να μη γενικευτεί η διένεξη. Αργότερα το Μποστάνι έγινε τόπος κατασκήνωσης των προσκόπων και ως τώρα και σχολείων, αφού και η γράφουσα ως μαθήτρια ήρθε. Η ΧΡ.Μ. θυμάται ότι είχε ο χώρος πολύ περισσότερα πλατάνια και ήταν για τις κοπέλες ο τόπος της κυριακάτικης βόλτας, δυο φορές κιόλας, μια πριν το μεσημέρι και μια το απόγευμα. Σήμερα είναι για όλους μας τόπος αναψυχής, ιδιαίτερα τις ημέρες του καύσωνα.

Αγία Παρασκευή

Στην είσοδο του χωριού από την Εγνατία οδό, στην Πιερία Κοιλάδα, που αποτελεί και την καλλιεργήσιμη γη του χωριού, συναντά κανείς το ξωκλήσι της Αγίας Παρασκευής με το Αγίασμα, ονοματοδοτώντας έτσι την περιοχή (εικ.34 & 35). Δεν είναι τυχαίο ότι μέχρι τη δεκαετία του '50 το μεγάλο πανηγύρι του χωριού ήταν η γιορτή της Αγίας Παρασκευής, γιατί όλοι σχεδόν, δούλευαν στον κάμπο, στα καπνά, όπως το θυμάται η ΧΡ.Μ.. Μάλιστα και οι Τούρκοι σέβονταν ιδιαίτερα το χώρο και την Αγία. Επειδή η περιοχή είχε πολλά πλατάνια και άφθονα νερά μαζεύονταν και από τα γύρω χωριά με τις αναγκαίες προμήθειες: σαρμαδάκια, κεφτεδάκια, πίτες. Κατέφθαναν ακόμη και μικροπωλητές με γλειφιτζούρια, μαλλί της γριάς,

² Μποστάνι: περιβόλι με οπωροκηπευτικά και ιδίως καρπούζια ή πεπόνια. Προέρχεται από την τουρκική λέξη bostan. Πηγή: *Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής Γλώσσας*, τόμ. 5, σ. 249, Ακαδημία Αθηνών.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

παστελάκια για τα παιδιά, που κρατούσαν χαρτζιλίκι για το πανηγύρι ακόμη από τα κάλαντα των Χριστουγέννων. Το γλέντι άρχιζε την παραμονή με ντόπιους μουσικούς και όργανα και τέλειωνε ξημερώματα. Μια εβδομάδα νωρίτερα οι νέοι του χωριού μεριμνούσαν για το κουρμπάνι. Αφού στόλιζαν τα άλογά τους με χάντρες, ανέβαιναν στο Παγγαίο και μάζευαν ξύλα. Το προσφερόμενο κουρμπάνι ήταν κρέας με ρύζι ή πλιγούρι, προσφορά των κτηνοτρόφων στην Αγία (Κονδυλίδου, 2007: 51- 52). Η προσφορά αυτής της τροφής είναι μια τελετουργική, κοινωνική διαδικασία, καθώς η ετοιμασία της γίνεται στον αυλόγυρο του ξωκλήσιου. Καλλιεργεί, επιπλέον, τους δεσμούς των μελών της κοινότητας και την αλληλοβοήθεια, διασφαλίζοντας τη συνοχή της και μαζί με τη μουσική, τα τραγούδια και τους χορούς, συγκροτούν μια ενότητα, δηλωτική της πολιτισμικής ταυτότητας του τόπου (Μπάδα, 2008: 167-168).

Το Αγίασμα στο χώρο μαρτυρεί, πέρα από τη βαθιά πίστη των ανθρώπων, και τη σχέση τους, την τοποθέτησή τους απέναντι στους φυσικούς πόρους, και κυρίως στο νερό, που είναι κοινό αγαθό. Μπορεί η οικολογία ως επιστήμη να μην ήταν γνωστή, ωστόσο είχαν την αίσθηση ότι τα φυσικά αγαθά δεν είναι ανεξάντλητα και μέσα από τον καθαγιασμό τους προσπαθούσαν να τα προστατέψουν από την σπάταλη διαχείριση ή την ιδιοποίηση (Νιτσιάκος, 2022: 131). Τα τελευταία χρόνια γίνεται μία προσπάθεια από τον Πολιτιστικό Σύλλογο του χωριού να ζωντανέψει το πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής με ζωντανή μουσική και κουρμπάνι στον γύρω χώρο. Πρόκειται για μια προσπάθεια αναπαράστασης του παρελθόντος που γεννά αισθήματα νοσταλγίας, προσφέροντας μια αίσθηση ισχυρών συνεκτικών δεσμών στην εποχή μας με τη χαλάρωση των κάθε είδους σχέσεων (Μπενβενίστε, 1995: 23). Μια τοπική πολιτισμική εμπειρία του παρελθόντος αρχίζει να έχει μια δεύτερη ζωή, καθώς βιώνεται σήμερα σαν πολιτιστική κληρονομιά, προερχόμενη από τις παλαιότερες γενιές της Μουσθένης με την υποχρέωση να μεταβιβαστεί στις επερχόμενες (Δρίνης, 2014: 16). Κατά τον Halbwachs, η πραγματική συμμετοχή σε μια τέτοια πολιτισμική μνήμη επιτυγχάνεται με τη μάζωξη σε εορταστικές τελετές και επιτελέσεις και την προσωπική παρουσία κάθε μέλους της κοινότητας ή ομάδας. Ιδιαίτερα σε μη εγγράμματους πληθυσμούς είναι αδύνατη η μετοχή στην πολιτισμική μνήμη, αν δεν υπάρχει προσωπική συμμετοχή. Η συνεχόμενη πραγματοποίηση αυτών των τελετών, εγγυάται τη μετάδοση της βιώματος που ενισχύει την ταυτότητα της ομάδας και συνεπώς παράγει πολιτισμική ταυτότητα. Με άλλα λόγια, η καθιερωμένη τελετουργία τονώνει τη συνοχή της κοινότητας στο χώρο και στο χρόνο και νοηματοδοτεί

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

ολόπλευρα τη ζωή της, τη συντηρεί και την τροφοδοτεί, καθώς απευθύνεται στα εσώτερα της ατομικής και συλλογικής ύπαρξης και τα φωτίζει, αφού τα σκιάζει κάποιες φορές η καθημερινότητα (Assmann, 2021: 66-68).

2.3.3 Τοπωνυμικά στο Παγγαίο

Γλίστρες

Βόρεια του γηπέδου, στα κράσπεδα του Παγγαίου, βρίσκονται οι Γλίστρες, ένας γρανιτένιος βράχος, που ονομάστηκαν έτσι εξαιτίας της σχεδόν λείας επιφάνειας του, η οποία προσφέρεται για γλίστρα, τσουλήθρα (εικ.36). Ο πληροφορητής μας Γ.Μ. μιλά γι' αυτόν τον βράχο που μοιάζει χωρισμένος σε δυο τμήματα με το ένα πιο λείο και πήρε αυτήν την ονομασία ακόμη απ' τον καιρό της Τουρκοκρατίας, αφού μαζεύονταν εκεί ελληνάκια και τουρκάκια και έκαναν τσουλήθρα. Μάλιστα από αφήγηση της μητέρας του, όπως την είχε ακούσει η ίδια παιδί από ηλικιωμένους, τα παιδιά, τουρκάκια και ελληνάκια, μάζευαν άμμο σε τσουβαλάκια από την κοίτη της παρακείμενης ρεματιάς και έτριβαν μ' αυτήν το βράχο για να γίνει γυαλιστερός και πιο λείος. Περισσότερο δε μαζεύονταν τα παιδιά που έμεναν στη δυτική πλευρά του χωριού, κοντά στο γήπεδο, και πολλές φορές ήταν τόσα πολλά που έκαναν ουρά ως κάτω στο ρέμα, για να κάνουν τσουλήθρα. Ο Γ.Μ. παρέθεσε και την προσωπική του εμπειρία, καθώς πολλές φορές μετά από έναν ποδοσφαιρικό αγώνα πήγαιναν για γλίστρα και μαζεύονταν τόσα παιδιά που έφτανε η ουρά στην Αμαλούδα, ένα λίγο ομαλό έδαφος από την πάνω μεριά της βουνοπλαγιάς. Επίσης, επειδή το γήπεδο ήταν συχνός προορισμός των σχολικών περιπάτων, και τότε το σχολείο είχε περί τα 200 παιδιά, πολλές φορές έτρωγαν ξύλο γιατί έκαναν κοπάνα από τον αυστηρά επιβλεπόμενο χώρο και πήγαιναν να κάνουν γλίστρα. Συχνά, ακόμη, πλακώνονταν στο ξύλο για τη σειρά, άλλοτε έπαιρναν φόρα και έπεφταν προς τα κάτω με αποτέλεσμα να τραυματίζονται. Στις Γλίστρες πήγαινα και γω με τ' αδέρφια μου, και εξακολουθούν να πηγαίνουν παιδιά, αλλά όχι με τη συχνότητα που πήγαιναν παλαιότερα. Εμείς πηγαίναμε την Καθαρά Δευτέρα, μετά το πέταγμα του χαρταετού στο γήπεδο και το Μεγάλο Σάββατο, μετά τον ποδοσφαιρικό αγώνα παλαιμάχων και νέων του χωριού που γίνεται κάθε χρόνο (εικ.37).

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Κιόϊμπασι

Κοντά στο πατρικό της ΧΡ.Μ., στα βόρεια του χωριού και στα όρια με τη Μεσορόπη στο βουνό, βρίσκεται το Κιόϊμπασι. Αναφέρεται σ' αυτό ο Γ.Μ. εξηγώντας την τουρκική προέλευση του όρου από το μπασί =κεφαλή και το κιόϊ=χωριό. Σε ψηλό σημείο, στη βόρεια πλευρά, ήταν η άγονη γη, με τσαλιά, πέτρες και πουρνάρια, με τα μη ποτιστικά χωράφια έδωσαν οι Τούρκοι στους Έλληνες, κρατώντας τα νότια τα καλά γι' αυτούς. Ως και τις καστανιές τις είχαν μοιρασμένες κρατώντας αυτές που είναι προς τον καταρράκτη γι' αυτούς και τις άλλες από αριστερά στη σκιώδη περιοχή τις άφησαν στους Έλληνες. Λέγεται όμως πως ένας αγάς αγαπούσε τον τόπο αυτό για τη θέα του έσπειρε ανάμεσα στις καστανιές ένα κυπαρίσσι, λίγα μέτρα βόρεια από κει που είναι η σημερινή γεώτρηση που υδροδοτεί το χωριό. Έστειλε μάλιστα ένα δούλο του με τον ασκό να το ποτίζει για να μεγαλώσει και ήθελε να μείνει και μετά το θάνατό του. Μεταξύ όμως 1930-1940 ξεράθηκε γιατί κανείς δεν το νοιαζόταν.

Περιστερά

Ανατολικά του χωριού, πάνω από της Παναγιάς τις Τρύπες βρίσκεται η Περιστερά (εικ.38), ένας βράχος σε σχήμα περιστεριού που του αποδίδουν ιερότητα οι πληροφορήτριες Ε.Β. και Μ.Κ.Κ. καθώς συνδέεται με αναμνήσεις από τη γιορτή του Ευαγγελισμού, όταν ο δάσκαλος ανέβαζε κάθε χρόνο τα παιδιά της Ε' και ΣΤ' τάξης χαράματα στο βράχο, για να ψάλλουν το απολυτίκιο του Ευαγγελισμού και να τραγουδήσουν πατριωτικά τραγούδια, ξυπνώντας το χωριό που εξέφραζε την ικανοποίησή του με χειροκροτήματα. Θυμούνται μάλιστα τους στίχους:

«Ξυπνήστε όλοι με χαρά, με γέλια σηκωθείτε,

η άγια μέρα που έρχεται με χάρη να δεχτείτε.

Η ευτυχία παντού σκορπίζει

την ελευθερία εμάς χαρίζει.

Όλοι εμπρός, παιδιά, όλοι με μια καρδιά,

ν' αγωνιζόμαστε για την ελευθεριά».

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Η μεν πρώτη ανέβαινε στην εφηβική της ηλικία με χορωδία που είχαν φτιάξει, η δεύτερη όμως δεν το έζησε ως μαθήτρια και το εισήγαγε πάλι στο χωριό τη δεκαετία του 1990 με την επιστροφή της από τη Γερμανία, με ενθουσιώδη αποδοχή στην αρχή αλλά με εγκατάλειψη τα τελευταία χρόνια λόγω του θανάτου πολλών συμμετεχόντων. Η Περιστέρα ήταν γι' αυτές και τόπος κυριακάτικης βόλτας με παρέες μιας και δεν υπήρχαν καφετέριες. Η ΧΡ.Μ. θυμάται ότι με το δάσκαλο για 2-3 χρόνια πήγαιναν στο διάστημα 1941-1944 και φύτευαν δέντρα κάτω από την Περιστέρα που υπάρχουν ως σήμερα (εικ.39).

Τσάλι ή Τσάλη

Πριν γίνει το πέραςμα στον κάμπο της Μουσθένης, ως χώρο εργασίας, είναι η σειρά των τοπόσημων του Παγγαίου που συνδέονται με το χωριό. Και πρώτο από αυτά είναι το Τσάλι(η). Το Τσάλη ή Κάστρο είναι μια βυζαντινή οχύρωση (4^{ος}-5^{ος} αι.μ.Χ.) πάνω σε μια ράχη του Παγγαίου, Α και ΒΑ του χωριού και μπορεί κανείς να το προσεγγίσει από τα Δωμάτια πιο εύκολα μέσω ενός χωματόδρομου. Οι κάτοικοι του χωριού αναφέρουν ότι και κει υπήρχαν κιούγκια για την ύδρευση (Πίκουλας, 2001: 68), καθώς όλοι σχεδόν έχουν ανέβει. Ο πληροφορητής Γ.Κ. απέδωσε την ονομασία στη σκληρότητα που έχουν οι πέτρες σαν ατσάλι και τόνισε πως πρόκειται για χαρακτηρισμένο αρχαιολογικό χώρο υπό την εποπτεία της αρχαιολογικής Υπηρεσίας Καβάλας και πως βρέθηκε εκεί ένα κιονόκρανο με σταυρό, οπότε μάλλον θα υπήρχε εκκλησία στον εντός του Κάστρου χώρο που υδρευόταν από τις πηγές του βουνού. Οι γυναίκες μνημονεύουν την ανάβαση στο Τσάλι κάθε Πρωτομαγιά, κάτι που συνεχίζεται και από εμάς, για να μαζέψουν παιώνιες, τα μαγιολούλουδα του Παγγαίου (εικ.40).

Η Ε.Β. χαρακτηρίζει πετρώδη τον τόπο με πουρνάρια μόνο και πέτρες άσπρες σα μάρμαρο, τόσο που αν βρουν στο χωριό καμιά τέτοια λένε πως είναι τσαλίσια. Η Μ.Κ.Κ. μιλά με ενθουσιασμό γι' αυτήν την ανάβαση, θεωρώντας ζωντανό τόπο τα ερειπωμένα τείχη, τις σκόρπιες πέτρες, το θρύλο πως ο Φίλιππος και ο Μέγας Αλέξανδρος πέρασαν απ' το Κάστρο, τη βασιλοπούλα Μουσθενίτσα που πήρε το όνομά της το χωριό και την πρωτομαγιάτικη εξόρμηση με τσουρέκια και κόκκινα αυγά που σκορπίζουν τα τσόφλια τους, για να διακηρύξουν την Ανάσταση. Ο Δ.Κ. συχνός επισκέπτης στο Τσάλι από τα παιδικά του χρόνια, ιδιαίτερα τα καλοκαίρια που δεν είχαν σχολείο, την Καθαροδευτέρα που πετούσαν τον αϊτό και την Πρωτομαγιά που μαζευαν παιώνιες και έπαιζαν, μιλά για ένα βυζαντινό, μεσαιωνικό

ΚωνσταντίνΑ Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Κάστρο που αντιστάθηκε όταν ήρθαν οι Τούρκοι, αλλά έπεσε στα χέρια τους καθώς τους έκοψαν το νερό. Δίψασε, λέει, το άλογο ενός Τούρκου, σκάλισε με τα πόδια του και βρήκε κάτω απ' το έδαφος τα κιούγκια κι έτσι το απέκοψαν. Είχε δει, μάλιστα, παλαιότερα τέτοια κούγκια. Σήμερα μόνο η ανατολική πλευρά του τείχους σώζεται όρθια και το υπόλοιπο το γκρέμισαν Χριστιανοί και Τούρκοι, για να πάρουν τις πέτρες να χτίσουν τα σπίτια τους. Σε τέτοιες αφηγήσεις συμπορεύονται τα πορίσματα της ιστορικής και αρχαιολογικής έρευνας με τις εκφράσεις της προφορικής παράδοσης και λειτουργούν συμπληρωματικά η λαϊκή μνήμη και η επιστημονική γνώση. Τη σύνθεση αυτή υιοθετούν και οι τοπικές κοινότητες που μετατρέπουν συνειδητά τον κατοικήσιμο χώρο τους σε φορέα της πολιτισμικής τους ιδιοπροσωπίας με αίσθηση ιστορικής συνέχειας (Οικονόμου, 2014: 281).

Το Τσάλι, λοιπόν, όπως κάθε τόπος, είναι ένας κόσμος σε μικροκλίμακα, μια συνειδητή κατασκευή, που βιώνεται ως αφήγηση, ο τόπος γίνεται λόγος και το αντίστροφο, σύμφωνα με την αφηγηματική- περιγραφική προσέγγιση. Η ποιητική γλώσσα με τα ονόματα και τους συμβολισμούς της δεν οδηγεί απλώς στη θέαση και την αντίληψη του χώρου, αλλά προσφέρει μια πολλαπλή εμπειρία (νοητική, συναισθηματική, γλωσσική), δημιουργώντας τον τόπο με τη γλώσσα, τη φαντασία, την ποίηση (Tuan, 2016: 9). Έτσι βίωσε τον συγκεκριμένο τόπο και ο συγχωριανός μας Δ. Κωνσταντινίδης στο ποίημά του «Τρίτο Κάστρο»:

Στο Τρίτο Κάστρο αγριέψαν οι ελιές,
Στων Δερριόπων τους γκρεμισμένους προμαχώνες,
τώρα αετοί φυλάνε στις σκοπιές.
Φαντάσματα περνούν οι Μακεδόνες.

Τα καλντερίμια χάθηκαν. Κι οι στράτες
οι λιθόστρωτες γεμίσανε χορτάρια.
Ποτές δεν ξαναπέρασαν οι στρατηλάτες,
ούτε αρχόντοι ξαναφήσανε αγνάρια.

Στο Τρίτο Κάστρο, οι πόρτες πέσαν μοναχές
Σαπίσανε στα άγρια κοιτάγματα του ήλιου.
Όπως τα τείχη της Ιεριχούς, στις ιαχές

ΚωνσταντίνΑ Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

στ' άγρια σαλπίσματα στη βάση του θεμέλιου.

Οι πολεμίστρες και τα μετερίζια αλώθηκαν,
γίναν ντουβάρια για αγάδες κι ραγιάδες.
Αιχμές δοράτων και σαΐτες στο χώμα χώθηκαν,
το αίμα πέτρωσε. Σωπάσαν οι μανάδες.

Στο Τρίτο Κάστρο θα δεις θολή τη θέα
των γεγονότων που δεν 'γραψαν ιστορία.
Εκεί, ούτ' ο Βοριάς θα σταματήσει για παρέα
στ' άγριο Τσάλι που σταμάτησε η πορεία.

Το φάντασμα τ' αλόγου ίσως δεις, καθώς θα χλιμιντρίζει
με τις ατσάλινες οπλές να τρώσει το χώμα.
Τρεχούμενο κρυφό, κρύο νερό να κελαρύζει
ψάχνοντας για κερκόπορτες το διψασμένο στόμα.

2.3.4 Τα τοπωνυμικά του κάμπου της Μουσθένης, στην Πιερία κοιλάδα

Σχετικά με τα τοπωνυμικά στην Πιερία κοιλάδα, στον κάμπο της Μουσθένης, όπως συνηθίζουμε να λέμε, τα αγροκτήματα είναι ιδιοκτησίες κάποιων συγχωριανών, αλλά το τοπίο γενικότερα είναι κτήμα όλης της κοινότητας. Επομένως ο τρόπος χρήσης της γης ως ατομική ιδιοκτησία προκύπτει από ένα είδος εσωτερικού συμβολαίου ανάμεσα στις ατομικές υλικές επιδιώξεις των ιδιοκτητών και στις αισθητικές απαιτήσεις όλων των μελών της κοινότητας. Όλοι οι φυσικοί πόροι έχουν μια κοινοτική υπόσταση και γεννούν ένα αίσθημα ευθύνης σε όλους, για να εξασφαλιστεί η βιωσιμότητα (Καλαϊτζίδης & Ουζούνης, 2002: 45).

Το αγροτικό τοπίο, το τοπίο της υπαίθρου, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί αποτελεί το χώρο παραγωγικής δραστηριοποίησης της κοινότητας και είναι μέρος του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, στο οποίο ο άνθρωπος παρεμβαίνει και δρα με πραγματικούς και συμβολικούς τρόπους, τα δε τοπωνύμια συνιστούν κυριολεκτικά το κτηματολόγιο της κάθε κοινότητας (Σέργης, 2003: 101).

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Αλωνάκι/Κουλές

Κάτω από τον παλιό δρόμο, νότια βρίσκεται ο Κουλές³/Αλωνάκι που δεν είναι άλλος από τον αρχαίο οχυρωμένο οικισμό Πέργαμο για τον οποίο έγινε λόγος στο προηγούμενο κεφάλαιο, με την εντυπωσιακή τειχοδομή που ενισχύθηκε μέχρι και στα χρόνια της Τουρκοκρατίας- απ' όπου και το όνομα κουλές- και πολλά κεραμικά ευρήματα ως τη βυζαντινή εποχή (Πίκουλας, 2001: 188). Στο χώρο αυτό απαντάται και το Αλωνάκι, ένας κυκλικός πλακοστρωμένος χώρος στον οποίο μετέφεραν τα θερισμένα στάχυα και αλώνιζαν (εικ.41). Ο Γ.Κ. θυμάται πως είχε στο κέντρο έναν πάσσαλο που έδεναν τα ζώα τα οποία χτυπούσαν και αυτά άρχιζαν να γυρίζουν γύρω γύρω και να πατούν τα στάχυα ώστε να φεύγει ο καρπός και να μένει κάτω. Για αυτό και ονομάστηκε Αλωνάκι. Η πρόσβαση είναι εύκολη σήμερα και καλό είναι να καθαριστεί ο χώρος, για να φανεί καλύτερα ο πλακοστρωμένος κύκλος.

Κάτω από την παλιά εθνική οδό Θεσσαλονίκης-Καβάλας, μετά τη μικρή γειτονιά που βρίσκεται εκεί, συναντά κανείς την τοποθεσία **Καλντερίμι** που πήρε το όνομά της επειδή ακριβώς στένευε στο σημείο εκείνο ο δρόμος που έβγαινε από το χωριό και κατηφορίζοντας οδηγούσε στα πρώτα χωράφια απ' τη μια και την άλλη πλευρά του. Ήταν ένα πλακόστρωτο καλντερίμι, ένα στενό πέρασμα που όλοι έπρεπε να περάσουν για να φτάσουν στα κτήματά τους και σε άλλες τοποθεσίες, όπως το θυμούνται ο Α.Κ. και η ΧΡ.Μ.

Σε κάθε τέτοιο πέρασμα και μονοπάτι είναι χαραγμένες ατέλειωτες διαδρομές που έχουν κάνει οι άνθρωποι του τόπου με τα πόδια ή με τα ζωντανά τους, για να φτάσουν στα χωράφια τους, τον τόπο της καθημερινής εργασίας τους. Στα μονοπάτια και στα περάσματα, λοιπόν, καταγράφεται η καθημερινή ενασχόληση της κοινότητας με πλήρη νοητική και σωματική συναίσθηση μέσα από τις μετακινήσεις της (Ingold, 2016: 191).

2.3.4.1 Τοπωνύμια που σχετίζονται με την παρουσία νερού

Τα Γεφύρια

Τα Γεφύρια είναι μια τοποθεσία νότια του χωριού και ανατολικά της νεότερης γέφυρας του Μαρμαρά (εικ.42). Πρόκειται για τρία πέτρινα γεφύρια με μία καμάρα το καθένα που

³ Κουλές ή Κούλες: φρούριο, πύργος, κάστρο, οχυρό, παρατηρητήριο, φυλάκιο. Προέρχεται από την τουρκική λέξη kule *Χρηστικό Λεξικό της νεοελληνικής Γλώσσας*, τόμ.4, σ.489, Ακαδημία Αθηνών.

ΚωνσταντίνΑ Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

τοποθετούνται στον καιρό της Τουρκοκρατίας και συνέδεαν τη Μουσθένη με τα χωριά στους πρόποδες του Συμβόλου, (Πίκουλας, 2001: 69). Ο πληροφορητής μας Α.Κ. μας είπε πως παλιά είχε λάσπες και έλη, γι' αυτό έκαναν τα γεφύρια και πως από κει περνούσε η Εγνατία και πέρασε κι ο Απόστολος Παύλος. Τα γεφύρια ήταν περισσότερα αλλά χαλάστηκαν γιατί χάλασε το ποτάμι και μερικά έχουν χωθεί στα χώματα. Υποστηρίζει μάλιστα ότι τα λιθόστρωτα που σώζονται στον κάμπο είναι τμήματα της Εγνατίας οδού που κατασκευάστηκε στα ρωμαϊκά χρόνια. Η αλήθεια είναι ότι η πορεία της αυτής της οδικής αρτηρίας απασχόλησε τους ερευνητές που μελέτησαν πρωτογενείς πηγές, οδοιπορικά περιηγητών, αρχαιολογικά ευρήματα και κυρίως την Tabula Peutingeriana, καταλήγοντας ότι η Via Egnatia περνούσε από τους βόρειους πρόποδες του Παγγαίου και όχι από την Πιερία Κοιλιάδα, όπως σημειώνει ατεκμηρίωτα ο Hammond σε χάρτη της Μακεδονίας (Καϊμάρης, 2010: 209-210).

Ο ιστορικός ερευνητής Θ. Δ. Λυμπεράκης υποστηρίζει πως τα γεφύρια είναι πέντε στον αριθμό, μονότοξα όλα, με τα τρία να έχουν σχεδόν βυθιστεί στο χώμα και είναι παλαιότερα των οθωμανικών χρόνων, επειδή η κατεύθυνσή τους δε φαίνεται να ακολουθεί το δρόμο των караβανιών της οθωμανικής περιόδου. Θεωρεί λοιπόν ότι αποτελούν μέρος ενός συνόλου μαζί με το δρόμο που περνούσε από τον έναν εκ των δύο παραποτάμων που είχε ο Μαρμαράς πριν εκβάλλει, τουλάχιστον ως τον 11ο αι. μ.Χ. Ο Π. Μπούσας υποθέτει ότι μάλλον έχουν κατασκευαστεί στα ρωμαϊκά χρόνια ως μέρος ενός οδικού δικτύου που περνούσε από το σημερινό Σιδηροχώρι, τόπο πλούσιο σε σιδηρομεταλλεύματα, και κατέληγε στο λιμάνι των Ελευθερών ή στη θάλασσα, μπροστά από τον Πύργο της Απολλωνίας. Η αλήθεια είναι ότι η μεταφορά σιδηρομεταλλευμάτων από την περιοχή προς την Ελευθερούπολη επαληθεύεται για την περίοδο της Οθωμανοκρατίας. Εκείνο που είναι λυπηρό είναι ότι πριν λίγο καιρό κάποιιοι έβγαλαν από ένα σωζόμενο γεφύρι την πέτρα κλειδί ώστε να χαλάσει η λιθοδομή και να βρουν κάποιον υποτιθέμενο θησαυρό (Μυτιληνός, 2007: 111-113).

Καϊνάκι ή Χάνι(α)

Στη θέση αυτή, προς τον κάμπο των Δωματίων, με την ομώνυμη πηγή, μαρτυρούνται δύο χάνια και υπάρχει υποψία παλιού δρόμου γιατί η βλάστηση είναι χαμηλή στην περιοχή (Πίκουλας, 2001: 68-69). Εκεί κατά τον Δ.Κ. υπήρχε χάνι που σταματούσαν οι ταξιδιώτες να διανυκτερεύσουν και να ξεκουραστούν τα άλογά τους ή να τα αλλάξουν. Τα Χάνια μνημονεύει

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

και η Μ.Τ., κάτω απ' τις ελιές του παπά. Ο Θεόδωρος Λυμπεράκης μνημονεύει αυτό το Χάνι με το όνομα Kunagra han ή Kainarji han, όπως σημειώνεται σε οθωμανικούς χάρτες και ονομάζεται από περιηγητές που γράφουν για αμπέλια στη γύρω περιοχή, καλλιέργειες καπνού και βαμβακιού, αλλά και σπασμένους κίονες που μαρτυρούν κοντινό αρχαιολογικό χώρο (εικ.43) (Λυμπεράκης, 2023).

Σάκοβα

Κοντά στα Γεφύρια και νότια από τον Κουλέ προς το χωριό Δωμάτια, βρίσκεται η Σάκοβα, μέρος με υγρασία γιατί είχε νερά και καλαμιές, όπως αφηγείται ο Γ.Τ.- αποδίδοντας τουρκική προέλευση στο όνομα- και η Μ.Τ., που το καλοκαίρι ξημεροβραδιαζόταν στον κάμπο με τ' άλογά του και δεν έβλεπε σπίτι. Μια φορά λοιπόν, έβρεξε προς τα Κηπιά, κατέβασε πολύ νερό και πλημμύρισε ο τόπος, σχεδόν ένα μέτρο νερό και είχε και τα ζώα δεμένα. Η κάπα του έγινε μούσκεμα κι έφυγε προς το βουνό να γλυτώσει.

Τσεσμέ Ντάγ ή Τσεσμένταγα

Τοπωνύμιο της Μουσθένης με υγρασία στο σημείο που συναντιέται με τα εδάφη των κοινοτήτων Μεσορόπης και Ακροποτάμου, είναι γνωστό από αφηγήσεις για λαθρανασκαφές με πλούτο ευρημάτων, αλλά και επιγραφές (Πίκουλας, 2001:69,71). Η Μ.Τ. θυμάται ότι έγκυος 7 μηνών την πήρε ο άντρας της περπατώντας ως εκεί για 3,5 ώρες, για να θερίσουν κριθάρι για το άλογό τους.

2.3.4.2 Τοπωνύμια σχετικά με την ποιότητα του χώματος

Αμμούδα (εξ)

Η γιαγιά μου, Κ.Α. όταν θυμόταν τον παιδεμό τους σ' ένα χωράφι που είχαν εκεί και τσάπιζε με τις αδελφές της, έλεγε χαρακτηριστικά: «Πετρούδα πρέπει να το λένε, όχι Αμμούδα εκείνο το μέρος» κι αυτό γιατί ήταν τόσο σκληρό που τα στυλιάρια από τις τσάπες τους έσπαζαν και οι παλάμες τους γέμιζαν φουσκάλες. Έτσι το τοπωνύμιο αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για μένα αφού συνδέεται με τη μνήμη της αγαπημένης μου γιαγιάς και συνδέει το δικό μου παρόν με το παρελθόν της οικογένειάς μου, με μια μικροϊστορία της (Σέργης, 2016:45). Όντως τα εδάφη της κοιλάδας είναι αμμώδη ή αμμοαργιλώδη, αρκετά φτωχά που χρειάζονται πολύ νερό για να

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

γίνουν γόνιμα. Τις δυσκολίες και τη φτώχεια του εδάφους αποτυπώνουν και οι αφηγήσεις των προσφύγων του 1922, που τους δόθηκαν ως κλήρος 12 στρέμματα ανά οικογένεια (Πίκουλας, 2001: 34).

Ασιγλίκια

Ο Α.Κ. ερμηνεύει τη λέξη ως βράσμα. Βράζαν δηλαδή, τα χώματα, είχαν υγρασία και τα ονομάτισαν έτσι.

Γερένια

Περιοχή κοντά στην Αγία Παρασκευή που κατά τον Α.Κ. έχει άσπρα χώματα γι' αυτό ονομάστηκε έτσι.

Κύργια

Στη δυτική πλευρά του χωριού, στα σύνορα με τον κάμπο της Μεσορόπης, βρίσκονται τα Κύργια, λέξη τούρκικη που κατά τους πληροφορητές Δ.Κ., ΧΡ.Μ. δηλώνει τον άνυδρο τόπο με κακή ποιότητα χώματος, που αν ποτιστεί καλά γίνεται εύφορος.

2.3.4.3 Τοπωνύμια σχετικά με τη χλωρίδα του κάμπου και τις παραγωγικές δραστηριότητες των χρηστών γης

Οι πληροφορητές Α.Κ., Γ.Κ., ΧΡ.Μ. Γ.Τ., Μ.Τ., αναφέρουν αρκετά τοπωνύμια στον κάμπο που το όνομά τους προέρχεται από τη χλωρίδα της περιοχής, τα αυτοφυή δέντρα και φυτά ή αυτά που έχουν φυτέψει και καλλιεργούν οι άνθρωποι. Τέτοια είναι ο Αμπελότοπος, τα Καβάκια, οι Καναβιές, τα Καραγασούδια, ο Πλάτανος, ο Πρίνος, οι Φουντουκλήδες, που αν έχει διατηρηθεί το όνομα, οι τόποι έχασαν το κύριο χαρακτηριστικό τους, χάθηκαν αυτά τα δέντρα. Όπου πλάτανος νερό, δήλωσε ο Γ.Κ. και αναφέρθηκε ιδιαίτερα όπως και άλλοι στον Αμπελότοπο, στα δυτικά του χωριού, που σώζονται λίγα κλήματα, συσχετίζοντάς τον με τη Βιβλία Χώρα της αρχαιότητας, το σημερινό οινοποιείο «Βιβλία Χώρα» και τον βίβλινο οίνο που αναφέρει ο Ησίοδος στο διδακτικό του έπος «Έργα και Ημέραι», στ.589: Μακάρι να μουν στη σκιά ενός βράχου και να είχα βίβλινο κρασί...

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Κάθε δέντρο έχει την ιδιότητα να δημιουργεί την αίσθηση της συγκέντρωσης σ' ένα σημείο, στον εαυτό του, στο τοπίο, συνθέτει ουσιαστικά έναν τόπο. Ό,τι δέντρο κι αν είναι, από τις ρίζες ως τα κλαδιά κουβαλά την ιστορία της ανάπτυξής τους από την ώρα που ρίζωσε στο χώμα κι αυτό συνδέει τη ζωή του με τη ζωή των ανθρώπων και αντίστροφα. Είναι αυτό που ενώνει πάνω του τα σταθερά και αμετακίνητα στοιχεία με τα περαστικά και σε κίνηση. Μένει ριζωμένο με τον κορμό του στον τόπο, ωστόσο πετάει νέα βλαστάρια, γύρω του και πάνω στα κλαδιά του ένας κόσμος κινείται διαρκώς: άνθρωποι, ζώα, κυρίως πουλιά, ενώνοντας στον τόπο που βρίσκεται το χθες, το σήμερα, το αύριο (Ingold, 2016: 192- 193). Ειδικά τα δέντρα, είναι συνδεδεμένα με πολλές εκφάνσεις της ζωής των ανθρώπων, οπότε έχουν μερίδιο στον πολιτισμό με συμβολικές μάλιστα προεκτάσεις που είναι κυρίαρχες κάποιες φορές. Αυτό συμβαίνει με τα πλατάνια στην πλατεία ενός χωριού, που γίνονται σύμβολο κοινωνικής συνάθροισης και κοινοτικού βίου, με τα κυπαρίσσια στα κοιμητήρια που στέκονται ορθά, σύμβολα πένθους αλλά και ανά(σ)τασης και άλλα δέντρα που βρίσκονται κοντά σε μια εκκλησιά ή ξωκλήσι και ιεροποιούνται με αυτόν τον τρόπο, αποκτώντας αντίστοιχες ιδιότητες (Νιτσιάκος, 2022: 170). Αυτού του είδους η ονοματοθεσία διασώζει πτυχές της τοπικής ιστορίας, βοηθούμενη από τη γλωσσική έκφραση, αποδεικνύοντας τη συμπόρευση φύσης και πολιτισμού, το μετασχηματισμό των φυσικών στοιχείων σε πολιτισμικά και καθιστώντας τα εντέλει οικεία σύμβολα για τη συλλογική ταυτότητα. Η θέση τους επίσης σε ένα σύνορο ανάμεσα στο δικό μας και στον άλλον, οριοθετεί έναν τοπικό πολιτισμό και στηρίζει την κοινότητα (Νιτσιάκος, 2022: 174).

Όλοι αυτοί οι τόποι ήταν από το Μάιο χώροι εργασίας όλων σχεδόν των συγχωριανών με τα μεγαλύτερα παιδιά τους, όπως αναφέρει και η ΧΡ.Μ. που χόρτασε δουλειά και χάρηκε που παντρεύτηκε και πήγε στην Καβάλα γλυτώνοντας από τα χωράφια. Οι συζητήσεις και τα αστεία δεν έλειπαν από πουθενά και η σκιά των δέντρων τους περίμενε να ξαποστάσουν για λίγο. Ειδικά στη Μουσθένη που ως το 1980 η καπνοκαλλιέργεια ήταν η κύρια ασχολία απ' τη νύχτα κατέβαιναν με τα φαναράκια για να μαζέψουν τα καπνόφυλλα να μην τους βρει ο ήλιος και μαραθούν, για να γυρίσουν και να τα μπουρλιάσουν, να τα περάσουν στα ράμματα με τις βελόνες. Η γιαγιά μου χρησιμοποιούσε χαρακτηριστικά την έκφραση «φεγγομαχούσε ο κάμπος τη νύχτα». Κυρίως δε το καλοκαίρι, ως τη δεκαετία του '60, ο κάμπος ήταν ένας ενδιαμέσος χώρος κοινωνικοποίησης σε σχέση με τον κατοικημένο και ιεροποιημένο χώρο του χωριού, αφού μεγάλο μέρος των κατοίκων και σχεδόν όλων των ηλικιών περνούσαν εκεί

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

την ημέρα τους, αλλά και τη νύχτα τους (με το μάζεμα των καπνών στη Μουσθένη). Έτσι ο κάμπος γινόταν χώρος γειτονέματος αλλά και αλληλοβοήθειας μεταξύ συγγενών, φίλων και γειτόνων. Με ευχάριστα διαλείμματα για φαγητό και ποικίλες κουβέντες (Σέργης, 2016: 46-48).

Όλα αυτά τα τοπωνυμικά του αγροτικού χώρου μαρτυρούν ένα απόλυτα διακριτό πολιτισμικό ήθος. Σήμερα ο πλάτανος και τ' αμπέλια έχουν λείψει από τη Μουσθένη, και άλλα φυτά και ζώα από αλλού, φτωχαίνοντας την οικολογική χροιά του παραδοσιακού πολιτισμού. Μέχρι το 1960 οι άνθρωποι με σεβασμό και δέος χρησιμοποιούσαν τα δώρα της φύσης, γιατί ένιωθαν αδύναμοι μπρος στη δική της δύναμη και ήξεραν ότι είναι η τροφός τους, την είχαν ανάγκη. Αυτές οι αντιλήψεις με την εκμηχάνιση της παραγωγής, τις αλόγιστες παρεμβάσεις ανέτρεψαν ισορροπίες αιώνων και οι συνέπειες είναι ορατές σήμερα (Σέργης, 2016: 59).

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

3. Διδακτική αξιοποίηση των τοπωνυμίων στην Α/θμια Εκπαίδευση

Αντιλαμβάνεται κανείς, μετά απ' όσα έχουν κατατεθεί πόσο σημαντικός είναι ο ρόλος των τοπωνυμίων στην ενδυνάμωση της μνήμης, της πολιτισμικής ταυτότητας και της επαφής με την άυλη και υλική πολιτιστική κληρονομιά των νέων και ιδίως των μαθητών. Αποτελούν μια ευκαιρία εργασίας με ανάληψη πρωτοβουλιών και συνεργασία, η οποία μπορεί να περιλαμβάνει καταγραφή των τοπωνυμίων από τη ζωντανή παράδοση του τόπου τους, σχεδίαση χάρτη με την τοποθέτησή τους και περιπάτους με το προσεκτικό βλέμμα του παλιού περιηγητή. Όλα αυτά έχοντας κοντά τους έναν εμπνευσμένο δάσκαλο που θα βοηθήσει τα παιδιά ενισχύοντας κυρίως το θεωρητικό τους υπόβαθρο για το θέμα (Σέργης, 2016: 61).

Άλλωστε, η Σύμβαση του 2003 τονίζει τον καίριο ρόλο της τυπικής και άτυπης εκπαίδευσης για τη διαφύλαξη της ζωντανής κληρονομιάς. Βέβαια στο ελληνικό σχολείο, ο λαϊκός πολιτισμός αντιμετωπίζεται ως στοιχείο του παρελθόντος με ρομαντική διάθεση, χωρίς να προβάλλεται όσο πρέπει η ζωντανία και η επικαιρότητά του. Γι' αυτό ο Τομέας Ζωντανής Κληρονομιάς της UNESCO προτείνει μια νέα παιδαγωγική μέθοδο ως στοιχείο του αναλυτικού προγράμματος. Όχι διδασκαλία για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά μέσα από πολιτιστικά προγράμματα ή προγράμματα σχολικών δραστηριοτήτων, αλλά διδασκαλία με την άυλη πολιτιστική κληρονομιά που σημαίνει ότι οι ποικίλες όψεις της γίνονται το μέσο για να διδαχθούν τα σχολικά μαθήματα. Ουσιαστικά ενσωματώνεται η ζωντανή κληρονομιά στην εκπαίδευση (Φωτοπούλου, 2024 οπ. αναφ. Μπαζίνη & Χριστοδούλου, 2024: 5-6)

Μ' αυτό το σκεπτικό, είναι αναγκαία η διδακτική αξιοποίηση των τοπωνυμίων στην Α/θμια, στις τάξεις Ε' και ΣΤ' με ποικίλες δραστηριότητες μέσα στην τάξη και αλλά και περιηγήσεις με τη συνοδεία δασκάλου και ενηλίκων, με ανάλογες αφηγήσεις σε κάθε σημείο του χωριού. Φυσικά υπάρχει το προηγούμενο από ανάλογες εργασίες που έχουν εκπονηθεί, κυρίως στο μάθημα της Ιστορίας σε γυμνασιακές τάξεις, αντιμετωπίζοντάς τα ως μέρος της τοπικής ιστορίας (Δελιόπουλος, 2022:1). Δίνεται, λοιπόν, μια ευκαιρία στα παιδιά του χωριού μου και της ευρύτερης περιοχής να ρθουν σε επαφή με όλον αυτόν τον λεκτικό και πολιτισμικό πλούτο που βοηθά στη βαθύτερη και ουσιαστική γνωριμία με τον τόπο τους.

3.1 Σκοπός και στόχοι της διδακτικής αξιοποίησης των τοπωνυμίων της Μουσθένης στην Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού

Κύριος σκοπός είναι η γνωριμία των παιδιών με τα τοπωνύμια του χωριού τους, στον κατοικήσιμο και μη χώρο που περιλαμβάνεται στα όριά του, μέσα από την συνειδητοποίηση της διαδικασίας ιστορικοποίησης του τοπίου, που συνεπάγεται και την καλύτερη γνωριμία και το πλησίασμα με τους ανθρώπους του, κυρίως τους ηλικιωμένους. Οι στόχοι είναι γνωστικοί, συναισθηματικοί και ψυχοκινητικοί. Σε γνωστικό επίπεδο επιτυγχάνεται η γνώση της προέλευσης του τοπωνυμίου, η κατανόηση της λειτουργίας και η σύνδεση με την τοπική ιστορία με τις συνέχειες και τις ασυνέχειές της, μέσα από την κριτική και συνθετική σκέψη και τον ιστορικό αναστοχασμό, αλλά και η ενίσχυση του τεχνολογικού -οπτικοακουστικού εγγραμματος, αφού τα παιδιά θα κληθούν να πάρουν συνεντεύξεις, να αναζητήσουν παλιές φωτογραφίες σημείων του χωριού, να βγάλουν τις δικές τους, να τις παρουσιάσουν με τη βοήθεια της τεχνολογίας ή να ετοιμάσουν μια μικρή ταινία-ντοκυμαντέρ για τα τοπωνύμια του χωριού τους. Σε συναισθηματικό, η εμπέδωση και οικειοποίηση των αξιών και στάσεων της κοινότητας που προβλήθηκαν μέσα από τις συνδεόμενες πρακτικές με τα τοπωνύμια, τα θετικά πρότυπα συμπεριφοράς απέναντι στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον με συλλογικό πνεύμα, ο σεβασμός στις διαφορετικές πολιτισμικές επιδράσεις, η επίγνωση της αλληλεξάρτησης της φύσης και του ανθρώπου, η ουσιαστική σχέση με τη γη τους και το ενδιαφέρον για τον τόπο και τους ανθρώπους του, ιδιαίτερα τους ηλικιωμένους. Τέλος, σε ψυχοκινητικό επίπεδο, στις θεατρικές τεχνικές, αναπτύσσονται τα αντανakλαστικά των παιδιών, επιτυγχάνεται η εξάσκηση στη φωνή και την κίνηση και μάλιστα μπροστά σε ακροατήριο (Κακάμπουρα κ.α., 2018: 75-77 & 80-81 & Καλαϊτζίδης & Ουζούνης, 2000: 61 & Σέργης, 2016: 61).

Προσέγγιση μέσα από ένα πολιτιστικό πρόγραμμα με τη μέθοδο project

Στη σχολική εκπαίδευση στην Α/θμια εκπονούνται διάφορα Προγράμματα με τη μέθοδο του project για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά, ανεξάρτητα από τα διδακτικά αντικείμενα, αν και αναζητείται η διαθεματικότητα σ' αυτά. Πρόκειται για παλαιότερη πρακτική σε σχέση με

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

την αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς στο χώρο του σχολείου σε σχέση με την ενσωμάτωσή της γι' αυτό γίνεται η αρχή από αυτήν.

Το project ως μέθοδος προωθεί την ενεργητική, ανακαλυπτική μάθηση και καλλιεργεί τη βιωματικότητα, τη συνεργασία, τη δημιουργικότητα, την ολιστική προσέγγιση (γνωστική, αισθητική και συναισθηματική), ώστε να επιτυγχάνεται η ολόπλευρη μάθηση. Εννοείται, βέβαια, ότι ακολουθούνται τα αναγκαία βήματα με το σχεδιασμό και την κατανομή των εργασιών, την πραγμάτωσή τους με αναζήτηση πηγών και συνεντεύξεις και τέλος, την παρουσίαση και αξιολόγηση (Ταμίσογλου, 2021: 148 & 154-155 & Κακάμπουρα κ.α., 2018: 75- 78 & Μπαζίνη & Χριστοδούλου, 2024: 78-83). Ακόμη η μέθοδος project, χωρίς να αποτελεί αμιγώς παιδαγωγική και διδακτική μέθοδο, είναι μια οργανωμένη ακολουθία δραστηριοτήτων, που προτρέπει τους μαθητές να ερευνούν, να κατανοούν, να ασκούν κριτική, να μαθαίνουν συνεργατικά και να εκφράζονται δημιουργικά. Και φυσικά είναι σημαντικό ότι η θεματολογία των project και του συγκεκριμένου σχετίζεται με θέματα της καθημερινότητας και της προσωπικής ακόμη ζωής των παιδιών (Καλαϊτζίδης & Ουζούνης, 2000: 137- 139 & 153).

Η δομή της μεθόδου project (σχέδιο εργασίας) είναι η εξής:

α) Πρωτοβουλία, β) Ανταλλαγή απόψεων σχετικά με την πρωτοβουλία, γ) Από κοινού διαμόρφωση των πλαισίων δράσης, δ) Υλοποίηση όσων προγραμματίστηκαν και ε) Ολοκλήρωση του project.

α) Πρωτοβουλία: Η πρωτοβουλία για την εκπόνηση ενός πολιτιστικού προγράμματος μπορεί να προέλθει από κάθε μέλος της σχολικής κοινότητας, δασκάλους, μαθητές και γονείς και κηδεμόνες. Συνήθως, όμως προτείνει ο/η εκπαιδευτικός, που πρέπει με τις ερωτήσεις του να βοηθήσει τους μαθητές να ξεπεράσουν τους δισταγμούς τους και να εκφράσουν τις επιθυμίες τους σε μία διδακτική ώρα των εργαστηρίων δεξιοτήτων και στην ενότητα *Φροντίζω το Περιβάλλον* που περιλαμβάνει την τοπική φυσική και πολιτιστική κληρονομιά. (Καλαϊτζίδης & Ουζούνης, 2000: 140-141 & <https://www2.iep.edu.gr/el/psifiako-apothetirio/skill-labs>).

β) Ανταλλαγή απόψεων σχετικά με την πρωτοβουλία. Γίνεται συζήτηση καθώς κατατίθενται προτάσεις με ενθάρρυνση των μαθητών και τελικά ψηφίζεται το θέμα για τη διερεύνηση των τοπωνυμίων ως όψεις της ζωντανής κληρονομιάς, αφού υποστηρίζεται με επιχειρήματα, ενώ ο/η εκπαιδευτικός φέρνει σε επαφή τα παιδιά με τις έννοιες της τοπικής

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

ιστορίας και της πολιτιστικής κληρονομιάς υλικής και άυλης μέσα από διάλογο και ερωταποκρίσεις. Για το στάδιο αυτό είναι απαραίτητες δύο διδακτικές ώρες.

γ) Από κοινού διαμόρφωση των πλαισίων δράσης: Με τη βοήθεια του/της εκπαιδευτικού η τάξη χωρίζεται σε ομάδες και γίνεται η κατανομή των δραστηριοτήτων κάθε ομάδας. Συγκροτούνται 5 ομάδες, μία για τα τοπωνύμια που συνδέονται με την ιστορία του χωριού από την αρχαιότητα ως σήμερα, μία για τα τοπωνύμια του κατοικήσιμου χώρου που συνδέονται με την κοινωνική ζωή των ανθρώπων, μία για τα αγιωνυμικά τοπωνύμια, μία για τα τοπωνύμια του κάμπου της Πιερίας Κοιλιάδας και μία για τα τοπωνυμικά του Παγγαίου. Και όλα αυτά, όχι αποκομμένα, αλλά σε σύνδεση με τη ζωή των ανθρώπων στον καθημερινό και εργασιακό βίο, αλλά και στον εορταστικό κύκλο, τον τρόπο, δηλ. οικειοποίησής τους από τα μέλη της τοπικής κοινότητας σε πραγματικό, φαντασιακό και συμβολικό επίπεδο, αναζητώντας πάντα την προέλευσή τους, όποια κι αν είναι αυτή. Ανακαλούν στη μνήμη τους όσα μέχρι τώρα γνωρίζουν βιωματικά ή έχουν ακούσει γι' αυτά με ενθάρρυνση του δασκάλου κι αυτό είναι θετικό για τα επόμενα βήματα που καθορίζονται με ακρίβεια. Συζητούν στην τάξη για τις πιθανές πηγές πληροφόρησής τους, με βιβλιογραφία προτεινόμενη από τον /την εκπαιδευτικό και συνεντεύξεις από τα ηλικιωμένα μέλη της οικογένειας ή της κοινότητας, για τις επισκέψεις με χαρακτήρα αυτοψίας που πρέπει να προγραμματιστούν και όσες άλλες δραστηριότητες θα βοηθούσαν στην πραγμάτωση του σκοπού και των στόχων τους. Η αναγκαιότητα της συνέντευξης υποχρεώνει τον /την εκπαιδευτικό να ενημερώσει τα παιδιά για την εθνογραφική συνέντευξη, ίσως και με ένα παράδειγμα. Η τήρηση ημερολογίου, επίσης, στην τάξη είναι πολύ βοηθητική ώστε και οι ίδιοι να παρακολουθούν την εξέλιξη και να μην ξεφύγουν από το χρονοδιάγραμμα που συνήθως δεν υπερβαίνει το δίμηνο. Για το στάδιο αυτό απαιτούνται 4-6 ώρες (Καλαϊτζίδης & Ουζούνης, 2000: 141-144).

δ) Υλοποίηση όσων προγραμματίστηκαν: Εδώ χρειάζεται ένα περιθώριο τριών – τεσσάρων εβδομάδων γιατί οι ομάδες καλούνται να κάνουν όσα προγραμμάτισαν και αυτά πρέπει να γίνουν εκτός διδακτικού ωραρίου, τις απογευματινές ώρες και τα Σαββατοκύριακα που μένουν διαθέσιμα από τις πολλές εξωσχολικές δραστηριότητες των μαθητών. Χρειάζεται, δηλαδή, να διαβάσουν συγκεκριμένη βιβλιογραφία, να πάρουν συνεντεύξεις που θα τις καταγράψουν με το κινητό τους και θα τις απομαγνητοφωνήσουν, να κάνουν έρευνα πεδίου με επιτόπιες επισκέψεις με τους δικούς τους ή με τον εκπαιδευτικό και στο τέλος να συνθέσει η κάθε ομάδα το πληροφοριακό υλικό της και να το εμπλουτίσει με φωτογραφίες. Η σύνθεση

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

είναι αρκετά δύσκολη εργασία γιατί προϋποθέτει κριτική και αφαιρετική σκέψη ώστε να κρατήσουν τα ουσιώδη και σχετικά με το θέμα.

ε) Ολοκλήρωση του project: Με την υλοποίηση του σχεδίου εργασίας, η σχολική κοινότητα γίνεται κοινωνός της εργασίας με μια παρουσίαση με τη βοήθεια των ΤΠΕ και κυρίως οι μαθητές αποφασίζουν με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού με ποιους τρόπους θα αξιοποιήσουν το υλικό τους και θα το μοιραστούν με την κοινότητα. Συνήθως γίνεται μια ανοικτή εκδήλωση, στην οποία παρουσιάζουν την δουλειά τους στη σχολική κοινότητα και στο ευρύ κοινό και αυτή έχει παιδαγωγική αξία λόγω των κοινωνικών και τεχνικών δεξιοτήτων που επιστρατεύουν (Καλαϊτζίδης & Ουζούνης, 2000: 144-147).

στ) Η αξιολόγηση του προγράμματος δεν συμπεριλαμβάνεται στη δομή του project, ωστόσο είναι απαραίτητη στην παιδευτική διαδικασία. Όλες οι ομάδες αποτιμούν τους καρπούς της εργασίας του και το βαθμό επίτευξης των στόχων τους και συζητούν τις δυσκολίες και τις τυχόν αστοχίες του. Η παραδοχή των αστοχιών σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο είναι ένα βήμα για βελτίωση. Βέβαια, κατά τη διάρκεια του προγράμματος καλό είναι να γίνονται συναντήσεις ανατροφοδότησης με καλοπροαίρετες επισημάνσεις από τα παιδιά και τον/την εκπαιδευτικό (Καλαϊτζίδης & Ουζούνης, 2000: 148-149).

Υπάρχει, ακόμη, και το πρόγραμμα που εκπονήθηκε στη Λήμνο από το Μεσογειακό Ινστιτούτο για τη Φύση και τον Άνθρωπο (Medina) σε συνεργασία με το Γυμνάσιο Μούδρου και το ΚΗΦΗ Καμινίων, που αποτελεί μια ευκαιρία διαγενεακής επικοινωνίας, χρειάζεται όμως να απλοποιηθεί ως προς τις απαιτήσεις του για τους μαθητές του Δημοτικού (<https://www.protothema.gr/greece/article/1798226/mathites-grafoun-diigimata-sti-limno-ena-ekpaideutiko-programma-pou-ginetai-gefura-anamesa-se-paidia-kai-ilikiomenous>).

Αναγκαία είναι και σ' αυτήν την περίπτωση, η ενημέρωση για την εθνογραφική μέθοδο της συνέντευξης, αφού τα παιδιά καλούνται να συλλέξουν πληροφορίες από τους ηλικιωμένους συγγενείς τους για τα τοπωνύμια του χωριού, την προέλευσή τους, τους θρύλους και τις παραδόσεις που συνδέονται με αυτά, τις προσωπικές τους αναμνήσεις από τους συγκεκριμένους χώρους ως συμμετοχοί σε εορταστικά δρώμενα, καθημερινές εργασίες ή και παιχνίδια, τις αλλαγές που έχει επιφέρει ο χρόνος. Όλα τα παραπάνω συνθέτουν το μωσαϊκό της τοπικής ιστορίας που αποτελεί πολύτιμη γνώση για την κοινότητα και μπορεί να μετουσιωθεί σε λογοτεχνική και καλλιτεχνική έκφραση.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Με όχημα τις προφορικές αφηγήσεις και τη φαντασία των παιδιών και με την ενθάρρυνση του/της εκπαιδευτικού, τα παιδιά καλούνται να συνθέσουν ένα διήγημα, π.χ. *Μια αξέχαστη εκδρομή στο Μποστάνι, Μυστήριο στις Παναγιές τις Τρύπες, Μικροί αρχαιολόγοι στο Τσάλι, Περιπέτεια στην Περιστερά*, ή και ένα ποίημα με ομοιοκαταληξία ή με ελεύθερο στίχο.

3.2 Σχέδιο εργασίας με την ενσωμάτωση των τοπωνυμίων ως στοιχεία της ζωντανής κληρονομιάς στα διδακτικά αντικείμενα της Ε' και ΣΤ' Δημοτικού.

Στο θέμα για τα τοπωνύμια της Μουσθένης επιλέχθηκε από τη γράφουσα, η μέθοδος των έξι βημάτων για την ενσωμάτωση της ζωντανής κληρονομιάς στη σχολική εκπαίδευση των Μπαζίνη & Χριστοδούλου (2024: 49-71). Χρειάζεται εξ αρχής να ειπωθεί ότι κάθε σχέδιο εργασίας έχει τη δυναμική του και είναι ανοικτό σε αλλαγές και προσαρμογές, ανάλογα με το επίπεδο των μαθητών και τις περιστάσεις.

1^ο βήμα: Κατανόηση του πλαισίου

Ο/Η εκπαιδευτικός σκέφτεται τί μπορεί να κάνει και με ποιους. Παρατηρεί προσεκτικά τις όψεις της ζωντανής κληρονομιάς που υπάρχουν έτσι κι αλλιώς γύρω του, εξετάζει κατά πόσο είναι ορατές στη ζωή της κοινότητας και συνδέονται με την καθημερινότητά τους. Σκέφτεται ακόμη με ποιους τρόπους θα αγγίξει αυτή η κληρονομιά τη σχολική και την ευρύτερη κοινότητα για να συνεργαστούν.

2^ο βήμα: Επιλογή στοιχείου ζωντανής κληρονομιάς και σύνδεση με διάφορα διδακτικά αντικείμενα

Επιλέγονται ως στοιχείο της ζωντανής κληρονομιάς τα τοπωνύμια και μικροτοπωνυμικά της Μουσθένης, αφού διερευνηθούν από τον/την εκπαιδευτικό οι γνώσεις, οι στάσεις, οι αξίες και οι δράσεις, που μπορούν να προκύψουν από αυτά, το υλικό που μπορεί να παραχθεί και η αξιοποίησή του στα διάφορα διδακτικά αντικείμενα με την προϋπόθεση ότι το σχολείο διαθέτει τα υποστηρικτικά μέσα (κατάλληλοι χώροι εργασίας, οπτικοακουστικός εξοπλισμός, δυνατότητα μετάβασης σε διάφορα τοπωνύμια με μέσα συγκοινωνίας).

3^ο βήμα: Αναζήτηση περισσότερων και ακριβέστερων γνώσεων για τα τοπωνύμια της Μουσθένης από τον/ την εκπαιδευτικό

Χρειάζεται να προσφύγει σε σχετική βιβλιογραφία και σε συνεντεύξεις με τα μέλη της κοινότητας (κυρίως στα ηλικιωμένα και αυτά που δούλεψαν και δουλεύουν στον κάμπο), που

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

είναι φορείς αυτής της κληρονομιάς και κάτοχοι της τοπικής γνώσης. Εδώ ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να εμπλέξει τους μαθητές και τις μαθήτριες για τους οποίους η συνέντευξη είναι μια πολύτιμη εμπειρία αρκεί να τα έχει ενημερώσει για το χαρακτήρα της εθνογραφικής συνέντευξης. Οι συνεντεύξεις μαθαίνουν τα παιδιά να ακούν, να παρατηρούν, να σκέπτονται, να εμβαθύνουν και να κατανοούν στην περίπτωσή μας τον τρόπο γένεσης των τοπωνυμίων, τις ποικίλες προελεύσεις και νοηματοδοτήσεις τους.

4^ο βήμα: Δημιουργία σχεδίου μαθήματος και διδασκαλία με την Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά

Αρχικά καθορίζονται οι μαθησιακοί στόχοι ανάλογα με το μάθημα, με βαρύτητα στον τρόπο με τον οποίο τα τοπωνύμια ως έκφραση της ζωντανής κληρονομιάς βοηθούν στην επίτευξη αυτών των στόχων. Καθορίζονται ακόμη οι δραστηριότητες, οι μέθοδοι και τα εργαλεία για την επίτευξή τους: συζήτηση στην τάξη, ομαδοσυνεργατική μέθοδος, ατομικές εργασίες, συναντήσεις με τα μέλη της κοινότητας φορέων και συνεντεύξεις, επισκέψεις σε τοπόσημα του χωριού, φωτογραφίες, μετρήσεις, παρατηρήσεις. Έτσι συγκεντρώνεται ένα υλικό που ενισχύει την εμπειρική μάθηση και την αλληλεπίδραση σχολείου και τοπικής κοινότητας, συμβάλλοντας στη διαφύλαξη και συνέχιση της ζωντανής κληρονομιάς της.

Παρατίθενται εδώ πιθανές συνδέσεις μεταξύ διδακτικών αντικειμένων και τοπωνυμίων ως ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς ζωντανής πολιτιστικής κληρονομιάς, υλικής και άυλης, σύμφωνα με τις Μπαζίνη & Χριστοδούλου (2024:77- 83). Στο μάθημα της Γλώσσας μιλώντας για τα κύρια ονόματα, γίνεται αναφορά στα τοπωνυμικά. Ζητείται από τους μαθητές να καταγράψουν τα τοπωνυμικά του χωριού τους αναζητώντας την προέλευσή τους, για όσα δεν ξέρουν, από ηλικιωμένους πληροφορητές. Μπορεί ακόμη να ζητηθεί ένας κατάλογος με τα μονολεκτικά τοπωνύμια και αυτά που αποτελούνται από δύο λέξεις με τα άρθρα τους, επιδιώκοντας την αναγνώριση της μεταξύ τους σχέσης, ποιο δηλ. προσδιορίζει το άλλο και τι σχέση δηλώνει (Καλαϊτζίδης & Ουζούνης, 2000: 315). Στην ενότητα για τον δανεισμό των λέξεων και την παρουσία ξένων λέξεων στην ελληνική, όπως συμβαίνει και σε κάθε γλώσσα, μπορεί να ζητηθεί να εντοπίσουν τα τοπωνύμια που έχουν ξενική προέλευση, να την εντοπίσουν ακριβώς και να δώσουν τη σημασία της.

Στην Ιστορία, τα τοπωνύμια καλύπτουν όλες τις περιόδους της: Ο Κουλές στην αρχαία Πέργαμο είναι ένα δείγμα οχύρωσης, το Τσάλι παραπέμπει στα βυζαντινά χρόνια και τα τουρκικά τοπωνύμια (Τζαμί, Αράπ Μαχαλάς) είναι αφορμή να συνδεθούν με τα κεφάλαια που

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παργαίο, Καβάλα)"

αναφέρονται στην οθωμανική κατοχή στην Ελλάδα, αλλά και στις κοινωνικοοικονομικές δομές της εποχής εκείνης. Στα Θρησκευτικά μιλώντας για την τιμή στην Παναγία και στους Αγίους γίνεται αναφορά στα αγιωνυμικά τοπωνυμικά του χωριού και ανατίθεται στους μαθητές να φέρουν στοιχεία για τις εθνικές επιτελέσεις (Αη Γιώργης).

Στη Γεωγραφία, μιλώντας για το ανάγλυφο και τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά του νομού τους, δίνεται πάλι η ευκαιρία για αναφορά στο ανάγλυφο του χωριού, στο βουνό και στον κάμπο με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του και τις ασχολίες των κατοίκων του μέσα από τα τοπωνυμικά (Περιστερά, Γιάργια, Αλωνάκι, Πλάτανος). Στα Μαθηματικά και ιδιαίτερα στη γεωμετρία, μπορεί να διδαχθεί ο υπολογισμός του εμβαδού ή της περιμέτρου με τη μέτρηση σ' ένα τοπόσημο του χωριού (πλατεία Μάρτη), η αναγνώριση γεωμετρικών σχημάτων στον οικιστικό ιστό και έξω από αυτόν, στο βουνό και στον κάμπο, ο υπολογισμός του ύψους και του βάθους με εφαρμογή στα γεφύρια.

Στις Φυσικές Επιστήμες (Φυσική και Χημεία) το κεφάλαιο του ήχου με την ηχώ μπορεί να διδαχθεί με ένα πείραμα στο σπήλαιο «Της Παναγιάς οι Τρύπες», η ταχύτητα του ανέμου παρατηρώντας την κίνηση των δέντρων στο βουνό, η παρουσία και οι μορφές του νερού στα ρέματα παρακολουθώντας τη ροή του και θέτοντας και έναν προβληματισμό για τη μείωση του υδροφόρου ορίζοντα. Είναι βέβαια, σημαντικό να επιχειρηθεί και μία χαρτογράφηση της περιοχής με τα τοπωνύμια, ιδιαίτερα στον κάμπο, που επειδή έχει μειωθεί αισθητά ο αριθμός των καλλιεργητών, λησμονιούνται σιγά σιγά. Αυτή θα αποτελέσει και μια καλή άσκηση προσανατολισμού. Στις εξορμήσεις των παιδιών καλό είναι εκτός από τον/την εκπαιδευτικό να συνοδεύει και κάποιος ηλικιωμένος, παππούς ή γιαγιά, που έχει να αφηγηθεί ιστορίες, συμβάλλοντας έτσι και στην διαγενεακή επικοινωνία.

Εδώ επεισέρχονται και οι Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνιών (ΤΠΕ) αφού μπορεί να ζητηθεί ο εντοπισμός του χωριού και του κάμπου του στο πρόγραμμα Google Earth που είναι εμπλουτισμένο και με άλλες συνδέσεις και παρέχει online στήριξη σε κάθε βήμα, υπηρετώντας πιο καλά τη διαθεματικότητα. Σε συνδυασμό μάλιστα με το Google Maps μπορούν να δημιουργήσουν το δικό τους ψηφιακό χάρτη με τα κυριότερα τοπωνυμικά του χωριού (Κέκκερης, 2017: 169-170). Ειδικά η χαρτογράφηση με τη συμμετοχή όλων των παιδιών σε χαρτί ή ψηφιακή, βοηθά στην αναγνώριση και ανάλυση των στοιχείων του κάθε τοπίου-τοπωνυμικού. Έτσι μοιράζονται δεδομένα που προσφέρονται με οπτικό τρόπο στα μέλη

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

της κοινότητας, δίνοντάς τους ένα μέσο απεικόνισης της ζωντανής κληρονομιάς τους στο χώρο (Μπαζίνη & Χριστοδούλου, 2024: 75).

Στην Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή, στην ενότητα της οργάνωσης της κοινωνικής και πολιτικής ζωής, του πολιτισμού και των προβλημάτων της παγκόσμιας κοινότητας, μπορούν να γίνουν αναφορές στις στάσεις και τις πρακτικές της κοινότητας διαχρονικά, στον τρόπο διαχείρισης του φυσικού περιβάλλοντος παλαιότερα και σήμερα γιατί στην εποχή μας τα περιβαλλοντικά και οικονομικά προβλήματα είναι κοινά. Τα ήθη της κοινότητας, οι εθιμικές της πρακτικές είναι παραδείγματα που καλλιεργούν το συλλογικό πνεύμα και τη συνοχή.

Στην Αισθητική Αγωγή, πολλά από τα τοπωνύμια του χωριού προσφέρονται για εικαστική αναπαράσταση οπότε τα παιδιά μπορούν να ζωγραφίσουν τα γεφύρια, τα ξωκλήσια (Γεφύρι του Βλάχου, Αη Γιάννης), τα δέντρα κ.α. ή να τα αναπαραστήσουν με πηλό ή πλαστελίνη, να φιλοτεχνήσουν συνθέσεις με ξύλα, φύλλα, πέτρες και μάλιστα τα έργα τους να εκτεθούν στην κεντρική πλατεία. Φυσικά υπάρχει και η δυνατότητα φωτογράφισης κάθε τοπόσημου με το κινητό τηλέφωνο από διαφορετικές γωνίες, κατ' εξαίρεση, λόγω της νομικής απαγόρευσης, η ηλεκτρονική αποστολή τους στο σχολείο και η προβολή τους (Χρυσοστομίδου, 2026).

Στα πλαίσια της Αισθητικής Αγωγής εντάσσεται και η Θεατρική Αγωγή, οπότε μια πρόταση είναι η παρουσίαση των τοπωνυμίων της Μουσθένης με θεατρικές μεθόδους, αρχίζοντας από τη μέθοδο του αυτοσχεδιασμού. Οι μαθητές, εφόσον έχουν γνωρίσει τα τοπωνύμια του χωριού τους, ανεβαίνουν στη σκηνή και παρουσιάζουν κάποιο θεατρικό δρώμενο εμπνευσμένο από τα τοπωνύμια. Για παράδειγμα, μια κουβέντα κοριτσιών καθώς ευπρεπίζουν τον περιβάλλοντα χώρο της Παναγιάς τις Τρύπες, ένα μεσημεριανό διάλειμμα στο Αλωνάκι με τα παιδιά σε ρόλο ξωμάχων κ.α. Βασικός στόχος του αυτοσχεδιασμού εδώ είναι να παρουσιαστεί η τοπική ιστορία και παράδοση με τον αυθόρμητο λόγο των παιδιών, με τη φρεσκάδα της δικής τους ματιάς που μπορεί να είναι και αναπάντεχη, και όχι με το τυπικό της γραπτής ιστορίας (Παπαδόπουλος, 2010: 271).

Διδακτικά αξιοποιήσιμο είναι και το παιχνίδι ρόλων που βοηθά στην πραγμάτωση κάποιων στόχων, όπως στην κατανόηση των αλλαγών που έχουν συντελεστεί στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον, αλλαγές που σχετίζονται με τους διαφορετικούς τρόπους οικειοποίησης της φύσης από τους ανθρώπους στα κοντινά μας χρόνια. Έτσι τα παιδιά κατανοούν τη σχέση αιτίας-αποτελέσματος, αναγνωρίζουν τα προβλήματα, προτείνουν λύσεις και αναλαμβάνουν ενεργητικό ρόλο (Καλαϊτζίδης & Ουζούνης, 2000: 245). Το συγκεκριμένο

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

παιχνίδι θα μπορούσε να εφαρμοστεί για την περιοχή της Αγίας Παρασκευής που παλαιότερα δε φαινόταν από τα πλατάνια και είχε πολλά νερά, ενώ σήμερα πολλά πλατάνια ξεράθηκαν, καθώς οι γεωτρήσεις τραβούν το νερό για να ποτίσουν οι αγρότες τα χωράφια τους. Είναι ένα παιχνίδι ρόλων στο οποίο μπορούν να συνομιλήσουν με επιχειρήματα τα παιδιά υποδυόμενα έναν δασολόγο, έναν ηλικιωμένο γεωργό, συνταξιούχο του ΟΓΑ, έναν νεαρό αγρότη του χωριού, έναν άλλο κάτοικο ή επισκέπτη άσχετο με τη γεωργική. Και επειδή διαρρέει μια ρεματιά το χωριό και λίγα χρόνια πριν, είχαν νερό όλο το χρόνο τα αυλάκια από τη μια και την άλλη πλευρά του κεντρικού δρόμου και άλλων δρόμων, είναι μια ευκαιρία να συζητήσουν τα παιδιά και να καταγράψουν σ' έναν πίνακα όλες τις χρήσεις του νερού στην κοινότητά τους, επισημαίνοντας και τις περιπτώσεις που γίνεται σπατάλη και αναζητώντας τρόπους οικονομίας ώστε να μη λείπει αυτό το φυσικό και πολιτισμικό αγαθό (Καλαϊτζίδης & Ουζούνης, 2000: 317 & Σέρρης, 2016: 68-69).

Μια άλλη θεατρική τεχνική που μπορεί να αξιοποιηθεί διδακτικά είναι η τελετουργία, για τα αγωνυμικά κυρίως τοπωνύμια που συνδέονται με επιτελέσεις. Ο εορτασμός και η λιτανεία του Αγίου Γεωργίου, ο χορός στην Αγία Παρασκευή είναι τελετές που αναδεικνύουν ό,τι είναι σημαντικό για την κοινότητα, καθιστώντας μετόχους στο αξιακό σύστημα της κοινότητας τα μικρότερα μέλη της, καλλιεργώντας σ' αυτά το κοινοτικό πνεύμα, μεταβιβάζοντας νοήματα και διαχέοντας τις μνήμες και εμπειρίες του παρελθόντος στο παρόν (Παπαδόπουλος, 2010: 279).

Στη Φυσική Αγωγή, κατά τη διδασκαλία παραδοσιακών χορών και τραγουδιών μπορεί ο εκπαιδευτικός να εστιάσει στους χορούς και στις μουσικές κατά τις γιορτές των Αγίων. Μέσα από όλα αυτά καλλιεργούνται τεχνικές και πρακτικές δεξιότητες, ωφέλιμες για τη μετέπειτα ζωή των παιδιών (Μπαζίνη & Χριστοδούλου, 2024: 77- 83).

Ένα ερωτηματολόγιο με παιγνιώδη χαρακτήρα, σύμφωνα με τη γράφουσα, μπορεί ως επιστέγασμα να προσφέρει μια ακόμη ευκαιρία αξιοποίησης των τοπωνυμίων, να διασκεδάσει τα παιδιά και να τα ωφελήσει διδακτικά και συναισθηματικά Παρατίθενται, λοιπόν, ενδεικτικά ορισμένες τέτοιες ερωτήσεις:

- Ποια σημεία του χωριού θα προτείνατε να επισκεφθεί ένα σχολείο από άλλη περιοχή που έρχεται εκδρομή στη Μουσθένη;
- Πού θα στέλνατε τους ανθρώπους που αγαπούν το βουνό και τις αναβάσεις;
- Σε ποια περιοχή του χωριού συχνάζετε εσείς περισσότερο;

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Πού θα μπορούσαμε να παίζουμε κρυφτό στο χωριό;
- Σε ποιες περιοχές του χωριού πηγαίνουν οι χωριανοί την Πρωτομαγιά; Ποια θα επιλέγατε εσείς και γιατί;
- Ανεβαίνετε συχνά στο Παγγαίο; Πού πάτε συνήθως και γιατί;
- Ποια περιοχή αγαπάτε περισσότερο στο χωριό σας και γιατί;
- Θα θέλατε κάτι να αλλάξει από την τωρινή εικόνα του χωριού; Πού και τί;
- Υπάρχει κάτι που θα θέλατε να μείνει όπως ήταν παλιά; Ποιο είναι αυτό και γιατί;
- Ποια από τις ιστορίες που ακούσατε κατά τη διάρκεια της εργασίας αυτής σας συγκίνησε περισσότερο;

Μάλιστα και οι περίπατοι και οι διδακτικές επισκέψεις, που έχουν εκπαιδευτικό – ψυχαγωγικό χαρακτήρα, θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν προς την κατεύθυνση αυτή με προορισμό σημαντικά τοπωνύμια του χωριού. Κατά τον Piaget, οι βιωματικές εμπειρίες ενισχύουν περισσότερο τη διαδικασία της μάθησης. Είναι αυτή που μορφοποιεί και δίνει περιεχόμενο σε έννοιες και πράγματα που μπορεί απλώς να γνωρίζουμε θεωρητικά. Έτσι μια επίσκεψη-εκδρομή σ' έναν συγκεκριμένο χώρο ωφελεί κοινωνικά και πνευματικά, ευνοεί την «μέσα στο περιβάλλον» μάθηση και βοηθά στην κατάκτηση συναισθηματικών κυρίως στόχων και κατόπιν γνωστικών με μεγαλύτερη χρονική διάρκεια. Επειδή πρόκειται για μια «εργασία πεδίου» χρειάζεται εκ των προτέρων σχεδιασμός με τη συμμετοχή των μαθητών και η συζήτηση των στόχων, αλλά και η αποδοχή κάποιων κανόνων για την ασφάλειά τους, αφού πρόκειται για εξορμήσεις σε τόπους με κάποια επικινδυνότητα ίσως (γεφύρια, σπήλαια, ρεματιές), που εννοείται έχει επισκεφθεί από πριν ο/η εκπαιδευτικός της τάξης, έχει ερευνήσει και εντοπίσει τα σημεία που θέλει να εστιάσουν οι μαθητές. (Καλαϊτζίδης & Ουζούνης, 2000: 196-197 & 200-201).

5ο βήμα: Τεκμηρίωση και διαμοιρασμός εμπειρίας

Η διδασκαλία με τη ζωντανή κληρονομιά, τα τοπωνύμια, στην περίπτωσή μας, είναι μια πρωτόγνωρη εμπειρία για τον /την εκπαιδευτικό, που μπορεί σε ατομικό επίπεδο να τον οδηγήσει σε αναστοχασμό για την επίτευξη των στόχων του με βάση τα αποτελέσματα και να του ανοίξει και άλλα πεδία από το χώρο της ζωντανής πολιτιστικής κληρονομιάς για το μέλλον. Ο δημόσιος όμως διαμοιρασμός αυτής της διδακτικής εμπειρίας στο ιστολόγιο του σχολείου, στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, στην τοπική κοινότητα με παρουσιάσεις οπτικοακουστικού

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

υλικού είναι ωφέλιμος για τη συγκεκριμένη και κάθε σχολική κοινότητα – μαθητές και εκπαιδευτικούς- αλλά και την τοπική που έπαιξε ενεργό ρόλο στην τεκμηρίωση.

6^ο βήμα: Αξιολόγηση αποτελεσμάτων

Η αξιολόγηση μπορεί να είναι διαμορφωτική, καθ' όλη τη διάρκεια της διδασκαλίας με τα τοπωνύμια ή τελική, αξιολογώντας το σύνολο της δράσης. Μπορεί, ακόμη, να είναι αυτοαξιολόγηση με βάση ένα ημερολόγιο που κρατά ο /η εκπαιδευτικός και παρακολουθεί την πορεία ή αξιολόγηση που θα προκύψει μέσα από ένα ερωτηματολόγιο για τους μαθητές και τους συναδέλφους εκπαιδευτικούς για τις εντυπώσεις που αποκόμισαν από τη διδασκαλία (Μπαζίνη & Χριστοδούλου, 2024: 49-71).

3.2.1 Ο ρόλος του δασκάλου -παιδαγωγού- εμπνευστή

Σε όλες τις παραπάνω δράσεις πρέπει να τονιστεί ότι είναι καταλυτικός ο ρόλος του δασκάλου/εμπνευστή που έχει παιδαγωγικό/διδακτικό χαρακτήρα. Είναι αυτός/ή που θα σχεδιάσει και θα παρακολουθεί διακριτικά την πορεία κάθε εργασίας τονώνοντας το ενδιαφέρον των παιδιών, διαμεσολαβώντας όταν υπάρχει ένα πρόσκομμα, για να τα βοηθήσει να κατανοήσουν τους γύρω τους, τον τόπο τους και κυρίως τον εαυτό τους. Είναι αυτός που προσφέρει μια κοινωνική εμπειρία, βασισμένη στην αρχή ότι ο καθένας και η καθεμία ως προσωπικότητα συγκροτείται μέσα από τη σχέση και τη συνάντηση με τους άλλους, συνδέοντας τους μαθητές με την μεταφυσική, κοινωνική, πολιτισμική υπόσταση της τοπικής κοινωνίας (Παπαδόπουλος, 2010: 167-169). Και φυσικά το θεατρικό παιχνίδι τα φέρνει σε επαφή με την τέχνη και δρα ευεργετικά στην ψυχή τους, αφού ενθαρρύνει τη μεταξύ τους επικοινωνία, τροφοδοτεί τη φαντασία τους και δίδει διεξόδους στη σωματική έκφρασή τους (Παπαδόπουλος, 2010: 91). Ο Γάλλος εθνολόγος Poirier θεωρεί σπουδαία την πίστη του δασκάλου ότι μπορούν να μεταφερθούν και να παραμείνουν ζωντανά στοιχεία του πολιτισμού που κράτησαν τις παραδοσιακές κοινωνίες, καλλιεργώντας το συλλογικό πνεύμα, την παρουσία της τέχνης στην καθημερινότητα, την αποδοχή του θανάτου στη ζωή, τη συμπόρευση της φύσης με τον πολιτισμό, αλλά και την προσπάθειά του να ευαισθητοποιήσει τους νέους απέναντι σ' αυτήν την κληρονομιά τους. Γιατί η γνώση της ζωντανής κληρονομιάς πρέπει να είναι ζητούμενο της σύγχρονης εκπαίδευσης, αν θέλει ο ρόλος της στην κοινωνικοποίηση των παιδιών και των νέων να έχει ισχυρά ερείσματα στην ανθρωπολογική

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

και ανθρωπιστική διάσταση του παρελθόντος, που έχει αιτία ύπαρξης στο παρόν (Κακάμπουρα- Τίλη, 2002: 16-17).

3.2.2 Οφέλη της ενσωμάτωσης της ζωντανής κληρονομιάς στην εκπαίδευση

Τα τοπωνύμια αποτελούν όψη της ζωντανής πολιτιστικής κληρονομιάς με άυλες και υλικές προεκτάσεις, γι' αυτό η ενασχόληση με αυτά ωφελεί με πολλούς τρόπους την εκπαίδευση σε όλες τις βαθμίδες και κυρίως στην Α/θμια που μας ενδιαφέρει εδώ:

- Συμβάλλει στην ενσωμάτωση της ζώσας κληρονομιάς στην εκπαίδευση, που αποτελεί πρωτεύοντα στόχο της Σύμβασης του 2003, καθιστώντας την δεύτερη πιο ποιοτική.
- Καθιστά πιο αποτελεσματική τη μάθηση και ορατά τα αποτελέσματά της, καθώς βασίζεται στην τοπική γνώση και σε τοπικές πρακτικές με τις οποίες συνδέονται πιο εύκολα οι μαθητές.
- Λειτουργεί ως κρίκος που ενώνει τις θεωρητικές γνώσεις με την πραγματική ζωή, αφού μαθαίνουν μέσα από οικεία βιώματα.
- Ανοίγει δρόμους στην διαθεματικότητα και στη συνεργασία των εκπαιδευτικών, λειτουργώντας ως πηγή έμπνευσης για διαφοροποιημένες μεθόδους διδασκαλίας.
- Συμβάλλει στην ευεξία, την καλλιέργεια καλής διάθεσης των μαθητών μέσα από τη συνεργασία και τη διαγενεακή επικοινωνία που αποτελούν κοινωνικές και συναισθηματικές δεξιότητες.
- Καλλιεργεί το σεβασμό στο διαφορετικό, δίνοντας χώρο να ξεδιπλωθεί η συμμετοχή όλων των παιδιών.
- Δίνει τη δυνατότητα διερεύνησης και συνειδητοποίησης της ταυτότητας των παιδιών, τονώνοντας την αίσθηση του ανήκειν.
- Ενισχύει το διάλογο ανάμεσα στις γενεές, αμβλύνοντας το υπάρχον χάσμα.
- Αναζητά τοπικές λύσεις σε παγκόσμια προβλήματα του περιβάλλοντος με βάση τις γνώσεις και τις πρακτικές της κοινότητας για τη φύση.
- Και τέλος, συνδέεται με τους στόχους της Ατζέντας του 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη και κυρίως με το στόχο 4 για την διασφάλιση συμπεριληπτικής και

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

ισότιμης ποιοτικής εκπαίδευσης διά βίου σε όλους, με έμφαση στην αναγνώριση της πολιτιστικής ποικιλομορφίας και του ρόλου της στη διαμόρφωση του Παγκόσμιου Πολίτη σε ειρηνικό πλαίσιο (Μπαζίνη & Χριστοδούλου, 2024: 13 & 38-40).

- Επειδή μάλιστα τα τοπωνύμια είναι όψεις του λαϊκού πολιτισμού, της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, δίνουν μια ευκαιρία «πολιτισμικής αντάμωσης» με την ανάδειξη κοινών πολιτισμικών στοιχείων, χωρίς να αγνοούνται οι ιδιαιτερότητες στα πλαίσια της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Κατ' αναλογία όσων προτείνονται στην εισήγηση, μπορεί να γίνει το ίδιο με τα τοπωνύμια στις χώρες καταγωγής των αλλοδαπών μαθητών, για να διερευνηθούν κοινές πρακτικές ονοματοδοσίας που είναι πιο ορατές στα Βαλκάνια με το κοινό παρελθόν. (Κακάμπουρα -Τίλη, 2005: 267-272).

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Συμπεράσματα- Προοπτικές

Κλείνοντας την εργασία αυτή για τα τοπωνύμια ως ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς με άυλες και υλικές προεκτάσεις, με εστίαση στα τοπωνυμικά της δημοτικής κοινότητας Μουσθένης Παγγαίου και κάποιες προτάσεις για τη διδακτική τους αξιοποίηση στην Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού, παρατίθενται ορισμένα συμπεράσματα που έχουν και χαρακτήρα σύνοψης.

Μιλώντας για τα τοπωνύμια αντιλαμβάνεται κανείς ότι αυτά αποτυπώνουν στο έδαφος την ιστορία ενός τόπου με απανωτές εγγραφές, καταγράφοντας συνέχειες και ασυνέχειες, και στην ιστορία αυτή πρωταγωνιστές και δημιουργοί είναι οι εκάστοτε απλοί άνθρωποι της κοινότητας σε όλες τις πτυχές της ζωής τους, είναι δηλαδή διαρκώς διαμορφούμενη και βοηθά στην κατανόηση του συλλογικού εαυτού και στη λύση προβλημάτων του παρόντος (Dosse, 2000: 10-13 & Ταμίσογλου, 2021: 11-12). Τα τοπωνύμια όμως έχουν και πολλές και ποικίλες πολιτισμικές προεκτάσεις, άυλες και υλικές, αφού κλείνουν μέσα τους κάποιον τόπο, τους ανθρώπους τους και το βίο τους, ό,τι νοηματοδοτεί προσωπικά και συλλογικά τη ζωή τους, την πίστη, τις μεταφυσικές δοξασίες τους, τα σύμβολα, τα συναισθήματα, τις βιοϊστορίες, τις αφηγήσεις, τη βιωμένη εμπειρία τους, τους τρόπους οικειοποίησης του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, τη γλώσσα και την τέχνη, τις κάθε είδους σχέσεις με άλλες ομάδες ή λαούς, τη δύναμη της εξουσίας αλλά και την πολιτισμική ανταρσία σ' αυτόν. Τα τοπωνύμια υπάρχουν, για να μας διδάξουν τη σοφία και το μέτρο στη ζωή, το σεβασμό στο περιβάλλον και την αξιοπρέπεια των ανθρώπων και αυτό είναι το μέγιστο μάθημά τους (Σέργης, 2016: 73).

Χρειάζεται εδώ να επισημανθεί ότι η διάκριση των υλικών και άυλων όψεων της πολιτιστικής κληρονομιάς, που αφορά και στα τοπωνύμια, είναι τεχνητή, γιατί σε καθετί υλικό ενυπάρχει το άυλο μέσα από τις ποικίλες νοηματοδοτήσεις που αποδίδουν τα ιστορικά υποκείμενα, οι άνθρωποι του κάθε τόπου. Φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον είναι στενά δεμένα, αφού ο πολιτισμός είναι οι τρόποι που οικειοποιείται ο άνθρωπος τη φύση και τους πόρους της (Νιτσιάκος, 2022: 74-75).

Όλα τα παραπάνω έγιναν αντιληπτά στη μελέτη περίπτωσης, τη Μουσθένη Νομού Καβάλας, μια ημιορεινή κοινότητα του Δήμου Παγγαίου, με ενδιαφέρουσα ιστορία και πλούσιο τοπωνυμικό απόθεμα.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Κατά τη μελέτη αυτή, διαφάνηκε η ανάγκη συνδυασμού της αντικειμενικής με την υποκειμενική έρευνα, με την μεν πρώτη να βασίζεται σε αρχαιολογικά ευρήματα και έγκριτη βιβλιογραφία, και τη δεύτερη, σε βιβλιογραφία και κυρίως σε +προσωπικές μαρτυρίες και βιώματα μελών της κοινότητας με τη μέθοδο της εθνογραφικής συνέντευξης (Οικονόμου, 2023: 66).

Σχετικά με τη νεότερη πορεία της κοινότητας, συμβαίνει σε αυτήν ό,τι σε κάθε ελληνική επαρχία. Ως τη δεκαετία του 1960, η Μουσθένη ήταν ένα χωριό με ανεπτυγμένο τον πρωτογενή τομέα (γεωργία, κτηνοτροφία) και ποικιλία επαγγελμάτων. Από κει και πέρα, η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση οδήγησαν στο μαρasmus της και σήμερα με μειωμένο τον πληθυσμό της προβάλλεται περισσότερο ως τουριστικός προορισμός.

Τα τοπωνύμια που παρουσιάστηκαν, του κατοικήσιμου χώρου, του βουνού και του κάμπου, ανάλογα με το χώρο που βρίσκονται, αγωνυμικά, συνδεδεμένα με την ιστορία του και την κοινωνική ζωή, τώρα και παλιά, σχετικά με το νερό και το έδαφος, αποδεικνύουν με τις αφηγήσεις που τα συνοδεύουν, ότι ο τόπος είναι οι άνθρωποι, η βιωμένη εμπειρία τους και το όνομα του τόπου η ταυτότητά του (Chiva, 1991 όπ. αναφ. Οικονόμου, 2013: 96 & 100).

Λόγω, λοιπόν, των πολλαπλών νοηματοδοτήσεων των τοπωνυμίων και της σύνδεσης τους με τη ζωή των μελών της κοινότητας, επιχειρήθηκε η διδακτική τους αξιοποίηση στις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού, στην Ε' και στην ΣΤ'. Από την υπάρχουσα βιβλιογραφία συμπεραίνει κανείς ότι δύο είναι οι κυρίαρχοι τρόποι αξιοποίησης του τοπωνυμικού αποθέματος ως τμήμα της ζωντανής πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Παλαιότερος και πιο συνηθισμένος είναι η διδασκαλία για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά μέσα από διάφορα προγράμματα σχολικών δραστηριοτήτων με τη μέθοδο του project, νεότερος, πιο αποτελεσματικός και σύμφωνος με το πνεύμα της Σύμβασης του 2003 της UNESCO είναι η διδασκαλία με την άυλη πολιτιστική κληρονομιά που σημαίνει ότι οι ποικίλες όψεις της γίνονται το μέσο για να διδαχθούν τα σχολικά μαθήματα, ενσωματώνεται σ' αυτά (Φωτοπούλου, 2024 όπ. αναφ. Μπαζίνη & Χριστοδούλου, 2024: 5-6). Στην εργασία έγινε μία απόπειρα προσέγγισης και με τους δύο τρόπους, τονίζοντας τον σημαντικό ρόλο του/της εκπαιδευτικού στην εμφύχωση της ομάδας. Και στις δύο περιπτώσεις, ο κύριος σκοπός και οι επιμέρους στόχοι (γνωστικοί, συναισθηματικοί, ψυχοκινητικοί), είναι κοινοί, με κύρια

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

επιδίωξη την ουσιαστική γνωριμία με τον τόπο μέσα από την συνειδητοποίηση της διαδικασίας ιστορικοποίησης του τοπίου με πρωταγωνιστές τους ανθρώπους του.

Συμπερασματικά, η αντιμετώπιση και διερεύνηση των τοπωνυμίων ως ζωντανή πολιτιστική κληρονομιά στην Α/θμια Εκπαίδευση, βοηθά στην ενσωμάτωσή της στο εκπαιδευτικό μας σύστημα, καθιστώντας το πιο ποιοτικό, στη διαγενεακή επικοινωνία, ενισχύει τα μαθησιακά αποτελέσματα, τονώνει τη συνεργασία και τη συμμετοχικότητα στην τάξη χωρίς αποκλεισμούς και προωθεί τη διαθεματικότητα και τη λύση τοπικών και παγκόσμιων προβλημάτων. Μ' αυτό το σκεπτικό η γράφουσα θεωρεί πως η ζωντανή κληρονομιά, και ειδικά τα τοπωνύμια ως μία όψη της, είναι ένα ενδιαφέρον πεδίο έρευνας για εκπαιδευτικούς και μαθητές της Α/θμιας (και όχι μόνο) Εκπαίδευσης. Γιατί έτσι, η νέα γενιά θα γνωρίσει ουσιαστικά και θα αγαπήσει βαθιά τους ανθρώπους και τον τόπο της με την ιστορία του και την πολιτισμική κληρονομιά του, υλική και άυλη, και θα εργαστεί με ωριμότητα για τη διαφύλαξή της και τη βιώσιμη ανάπτυξη της ανθρωπότητας, κύριο στόχο της Ατζέντας του 2030, για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Αθνογαλίδου, Θ. (1987). *Ο ρόλος της εκπαίδευσης στην αναπαραγωγή και εξέλιξη μιας παραδοσιακής κοινωνίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Αλιβιζάτου, Μ. (2010). Η Άυλη Κληρονομιά και το Μουσείο: Μαθήματα από το νοτιο-δυτικό ωκεανό. στο *Τετράδια Μουσειολογίας*, τ.7. Καλειδοσκόπιο.
- Assmann, J. (2021). *Η πολιτισμική μνήμη*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Βουδούρη, Κ. (2023). Από τον Όμηρο μέχρι τις Διηγήσεις περί των θαυμάτων του Αγίου Δημητρίου Ερμηνευτικές και ιστορικές προσεγγίσεις τοπωνυμίων στον Κάμπο της Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη: Φυλάτος.
- Bryman, A. (2017). *Μέθοδοι Κοινωνικής Έρευνας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Butler, B., Rowlands, M. (2012). Πολιτισμική κληρονομιά. Στο Ελέανα Γιαλούρη (επιμ.), *Υλικός πολιτισμός. Η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*. σσ. 124-150. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Γούσιος, Δ.Α. (1999). *Η κατά Πάγγαιον χώρα. Λιψία 1894, Τα τραγούδια της πατρίδας μου. Αθήνα 1901*. Θεσσαλονίκη: Καπάνι.
- Δαλκαβούκης, Κ.Β. & Δρίνης, Γ. (2009). *Κατανοώντας το παλίμψηστο του τόπου. Ευθείες και πλάγιες συνδηλώσεις σε ένα συνοριακό τοπίο στο Μετασχηματισμοί του χώρου: Κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις. Γιώργος Τσιμουρής*. Αθήνα: Νήσος.
- Δαμιανάκος, Σ., Ζακοπούλου Έ., Κασίμης Χ., Νιτσιάκος, Β. (1997). *Εξουσία, Εργασία και Μνήμη σε τρία χωριά της Ηπείρου: Η τοπική δυναμική της επιβίωσης*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Δαμιανάκος, Σ. (2003). *Παράδοση Ανταρσίας και Λαϊκός Πολιτισμός*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Δέλτσου, Ε. (2000). *Η Οικοτουριστική Ανάπτυξη και ο προσδιορισμός της Φύσης και της Παράδοσης: Παραδείγματα από τη Βόρεια Ελλάδα*. σ.σ. 231-248. στο Νιτσιάκος, Β. & Κασίμης, Χ. (επιμ.). *Ο Ορεινός Χώρος της Βαλκανικής, Συγκρότηση και Μετασχηματισμοί*, Αθήνα: Πλέθρον & Δήμος Κόνιτσας.
- Δημητρόπουλος, Δ. (2003). Τοπωνύμια και μικροτοπωνύμια στα νησιά του Αιγαίου Όψεις της αντοχής της σήμανσης του τόπου στο χρόνο. σ.σ. 51-89. Στο Παναγιωτόπουλος, Β., Καλλιβρετάκης, Λ., Δημητρόπουλος, Δ., Κοκόλακης, Μ., Ολυμπίου, Ε. (επιμ.). *Πληθυσμοί και οικισμοί του ελληνικού χώρου. Ιστορικά μελετήματα. Τετράδια εργασίας*, τ. 18. Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών. Διαθέσιμο στο διαδικτυακό ιστότοπο: <https://helios.eie.gr/helios/handle/10442/7653>

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Dosses, F. (2000). *Η ιστορία σε ψίχουλα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Δρίνης, Γ. (2014). *Δημόσιες Πολιτικές για την Προστασία και την Ανάδειξη της Ξυλοναυπηγικής Τέχνης. Απολογισμός και Προοπτικές*. Θ' Συνέδριο Ναυτικών Μουσείων Ελλάδος.
- Ευαγγελίδης, Μ. (2010). Η αξιοποίηση των πηγών στη διδακτική της Τοπικής Ιστορίας στο: Ρουδομέτωφ, Ν. (επιμ.). *Πρακτικά Σεμιναρίων Τοπικής Ιστορίας*. Καβάλα: Δήμος Καβάλας.
- Ζαϊμάκης, Γ. (2011). *Κοινοτική εργασία και τοπικές κοινωνίες*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Herman, R., D., K. (2021). *Γεωγραφία των Αυτόχθονων Λαών και τοποκεντρική άυλη πολιτιστική κληρονομιά*. Στο Stefano, M., L. & Davis, P. (επιμ.). *Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά. Πλήρης Οδηγός*. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Hirschon- Φιλιππάκη, R. (1993). *Μνήμη και ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς*. σ.σ. 327-356. Στο Παπαταξιάρχης, Ε. & Παραδέλλης, Θ. *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας* Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Hoelscher, S. (2012). Πολιτισμική κληρονομιά. σ.σ. 289-316. Στο Mac Donald, S. (επιμ.). *Μουσείο και μουσειακές σπουδές. Ένας πλήρης οδηγός*. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Ingold, T. (2016). *Η αντίληψη του περιβάλλοντος. Δοκίμια για τη διαβίωση, την κατοίκηση και τις δεξιότητες*. Μεταφρ. Βρεττού, Α. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Κακάμπουρα-Τίλη, Ρ. (2005). Ο λαϊκός πολιτισμός ως πεδίο διαπολιτισμικής εκπαίδευσης- Μια διδακτική πρόταση. Στο Τριλιανός, Α. & Καραμηνάς, Ι. (επιμ.), *Πρακτικά Ε' Πανελλήνιου Συνεδρίου με διεθνή συμμετοχή «Μάθηση και Διδασκαλία στην Κοινωνία της Γνώσης»*, τόμος Β', σ.σ. 267-274. Αθήνα: Π.Τ.Δ.Ε., Παν. Αθηνών/Κ.Ε.ΕΠ.ΕΚ.
- Κακάμπουρα-Τίλη, Ρ. (2010). «Πρόγραμμα διδασκαλίας του λαϊκού πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση». *Σύγχρονο Νηπιαγωγείο*, τ.14, σ.σ. 16-24.
- Κακάμπουρα- Τίλη, Ρ., Κασσαβέτη, Ο., Ε., Μπαμπάλης, Θ., Σαμαρτζή, Ε. (2018.) *Οπτική Εθνογραφία και εκπαίδευση: μια διδακτική πρόταση*. Στο: Επιστήμες Αγωγής τ. 1.
- Κακάμπουρα, Ρ. (2022). Άυλη πολιτιστική κληρονομιά και εκπαίδευση: Ενδυναμώνοντας την πολιτισμική ενσυναίσθηση σε ένα σχολείο για όλους και όλες. Στο Μαλαφάντης, Κ. & Μπαμπάλης, Θ. (επιμ.), *Σύγχρονες τάσεις και εξελίξεις στις επιστήμες της αγωγής*.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

40 χρόνια από την ίδρυση της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος (1981-2021) (σσ. 123-134). Αθήνα: Π.Τ.Δ.Ε. Ε.Κ.Π.Α./Π.Ε.Ε. & Διάδραση.

Κακριδής, Ι.,Θ. (1986). *Ελληνική Μυθολογία, Οι θεοί. τ. 2*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Καλαϊτζίδης, Δ. & Ουζούνης, Κ. (2000). *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, Θεωρία και πράξη*. Ξάνθη: Σπανίδη.

Κέκκερης, Γ. (2017). *Εκπαιδευτική Τεχνολογία: Η Αξιοποίηση στην Εκπαίδευση*. Αλεξανδρούπολη: Κρίκος Αφοί Παπαμάρκου.

Κονδυλίδου-Φλώρου, Μ. (2007). *Ήθη και έθιμα της Μουσθένης και της ευρύτερης περιοχής του Παγγαίου*. Καβάλα: Πολιτιστικός Σύλλογος Μουσθένης «Το Παγγαίο».

Κοτζαγεώργη- Ζυμάρη, Ξ. (2007). *Η βουλγαρική κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη 1941-1944*. Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ Επίκεντρο.

Κυριακίδου- Νέστορος, Α.(1968). *Λαογραφικά Μελετήματα*. Θεσσαλονίκη: Νέα Σύνορα Α. Λιβάνης.

Κωνσταντινίδης, Δ. (2016). *Αφωνήτω Άχει*. Καβάλα: Πολιτιστικός Σύλλογος Μουσθένης «Το Παγγαίο».

Μαλαμίδης, Μ. (2010). *Λαογραφικά Δρώμενα*. Καβάλα: Πολιτιστικός Σύλλογος Μουσθένης «Το Παγγαίο».

Μερακλής, Μ.,Γ. (2000). *Θέματα Λαογραφίας*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Μήτσου, Γ. (1990). *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική.Παγγαίο*. Αθήνα: Μέλισσα.

Μπάδα, Κ. (2007). «Ο πολιτισμός της διατροφής ως συνιστώσα της τοπικής ανάπτυξης στην Κρήτη». σ.σ. 163-173. Στο Αυδίκος, Ε. (επιμ.). *Κρήτη: λαϊκός πολιτισμός. Τοπικότητες: Αντιστάσεις, μεταβολές, συνθέσεις*. Αθήνα: Ταξιδευτής.

Μπαζίνη, Ε., Χριστοδούλου, Κ. (2024) *Διδάσκοντας και μαθαίνοντας τη ζωντανή κληρονομιά Οδηγός για εκπαιδευτικούς* <https://ayla.culture.gr/library/elliniikos-odigos-toolkit-unesco-ich-2024/>

Μπενβενίστε, Ρ. Παραδέλλης, Θ. (1995). *Διαδρομές και τόποι μνήμης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Μποπλιανιώτης, Θ. (2013). *Μουσθένη, ένα ταξίδι στο παρελθόν*. Καβάλα: Πολιτιστικός Σύλλογος Μουσθένης «Το Παγγαίο».

Μυτιληνός, Γ. (2007). *Τα παραδοσιακά πέτρινα γεφύρια του νομού Καβάλας*. Καβάλα: Προοδευτικός Μορφωτικός Σύλλογος Καλλιράχης Θάσου.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

[Ε%9F%CE%9C%CE%99%CE%A3%CE%9C%CE%91%CE%A4%CE%9F%CE%A3_%CE%A4%CE%9F_%CE%A0%CE%91%CE%A1%CE%91%CE%94%CE%95%CE%99%CE%93%CE%9C%CE%91_%CE%A4%CE%97%CE%A3_%CE%91%CE%93%CE%A1%CE%9F%CE%94%CE%99%CE%91%CE%A4%CE%A1%CE%9F%CE%A6%CE%99%CE%9A%CE%97%CE%A3_%CE%A0%CE%91%CE%A1%CE%91%CE%94%CE%9F%CE%A3_%CE%97%CE%A3_%CE%91%CE%9D%CE%94%CE%A1%CE%9F%CE%9C%CE%91%CE%A7%CE%97_%CE%9F%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%9D%CE%9F%CE%9C%CE%9F%CE%A5](#)

Οικονόμου, Α. (2023). Περιβάλλον-Κοινωνία- Πολιτισμός. Προσεγγίσεις μιας διαλεκτικής σχέσης στο Τα αυλάκια της ζωής Περιβάλλον, τεχνολογία και κοινωνία Στο: Αυδίκος, Ε., Γ. (επιμ.). *Θερινό Σχολείο Τζουμέρκων ΝΑ Πίνδου*. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας: Σταμούλη.

Παληκίδης, Α. (2010). Το επιστημονικό και ιδεολογικό υπόβαθρο της Τοπικής Ιστορίας Στο: Ρουδομέτωφ, Ν. *Πρακτικά Σεμιναρίων Τοπικής Ιστορίας*. Καβάλα: Δήμος Καβάλας.

Παπαδόπουλος, Σ. (2014). *Παιδαγωγική του Θεάτρου*. Αθήνα: Ιδιωτική έκδοση.

Παπαθανασίου, Α., Ε. (2013). Η υπό του οσίου Γερμανού ιδρυθείσα μονή της Θεοτόκου της σπηλαιωτισης στο κατεπανίκιον της Ποπολίας, σ.σ. 301-380. Στο Φαράκλας, Χ., Π. (επιμ.). *Η Δράμα και η περιοχή της Ιστορία και πολιτισμός. Ε΄ Επιστημονική Συνάντηση Δράμα 18-21 Μαΐου 2006*. Δράμα: Δημοτική Επιχείρηση Κοινωνικής Πολιτιστικής και Τουριστικής Ανάπτυξης Δήμου Δράμας (ΔΕΚΠΟΤΑ).

Πιζάνιας, Π.(1993). *Οι φτωχοί των πόλεων. Η τεχνογνωσία της επιβίωσης στην Ελλάδα το μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Πίκουλας, Γ., Α. (2001). *Η χώρα των Πιέρων. Συμβολή στην τοπογραφία της*. Αθήνα: Δήμος Πιερών & Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.

Σαββανάκης, Γ. (2020). Στο *δοκίμες*, τ.23-24, Άνοιξη 2020, σσ. 115-148

Σέργης, Μ. (1994). *Λαογραφικά και Εθνογραφικά από το Γλινάδο Νάξου*. Αθήνα: Προοδευτικός Όμιλος Γλινάδου Νάξου.

Σέργης, Μ. (2003). *Η ιστορικότητα του τοπίου. Το παράδειγμα μιας αγροτικής κοινότητας της Νάξου 1953-2003*. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης.

Σέργης, Μ. (2016). *Για μια Λαογραφία των Τοπωνυμίων: Τα τοπωνύμια («μικρο-τοπωνύμια») μιας αγροτικής κοινότητας της Νάξου ως «μελέτη περίπτωσης»*. Θεσσαλονίκη: Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλη.

Σκιαδά Β. (1992). *Πολιτισμική αλλαγή και υλικός πολιτισμός. Η κοινωνική ιστορία της "κολαΐνας" στην Ολυμπο Καρπάθου*. Εθνολογία, τόμος 1, σ.σ. 85-115. Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Σπύρος, Θ. (1999). *Από το Γαρδίκι στο Γαρδικάκι: διαδικασίες αστικοποίησης μίας Βλάχικης κοινότητας των Τρικάλων*. Στο *δοκιμές*, τεύχος 8, σ.σ. 75-104

Ταμίσογλου, Χ. (2021). *Τοπική Ιστορία, Από τις θεωρητικές της στις εκπαιδευτικές της εκφάνσεις*. Αθήνα: Gutenberg.

Τριανταφυλλίδης, Μ. (1996). *Νεοελληνική Γραμματική της δημοτικής, Ανατύπωση της έκδοσης του ΟΕΣΒ (1941), με διορθώσεις*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

Φωτοπούλου, Σ.-Β. (2016). *Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά*. Στο Φωτοπούλου, Σ.-Β. (επιμ.) *Όψεις της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς στη Χίο*. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Χατζηδήμου, Δ. (2020). *Εισαγωγή στην παιδαγωγική, Συμβολή στη διάχυση της παιδαγωγικής σκέψης*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Χιόνης, Κ.-Ι. (2000). *Συνοπτική ιστορία της πόλης Καβάλας, των Φιλίππων και της Θάσου*. Καβάλα: Δημοτικό Μουσείο Καβάλας.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Economou, A. (2014). The Narrative of place, The place of Narrative: Toponic Narratives and the Making of Places- names in Continental Greece. Στο γενική επιστ. επιμέλεια: Πολυμέρου-Καμηλάκη, Α. επιμ.: Πολυμέρου-Καμηλάκη, Α., Καραμανές, Ε., Πλεμμένος, Ι., Παπαχριστοφόρου, Μ. *Narratives Across Space and Time: Transmissions and Adaptations. Proceedings of the 15th Congress of the International Society for Folk Narrative Research, June 21-27, 2009 Athens*,

Tuan, Y. – F. (1991). *Language and the Making of Place: A Narrative – Descriptive Approach*

Διαδικτυακές πηγές

<https://armenianprelacy.gr/i-armeniki-ekklisia/>

https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/search.html?start=6330&lq=%CE%95*&dq=

https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/search.html?start=910&lq=%CE%A4*&dq=

https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=30&page=174

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Βέργη Σ.-Ε. (2026). *Αρριανός, Επικτήτου διατριβαί, μετάφραση και ερμηνευτικός σχολιασμός*. Αθήνα: ΕΚΠΑ από το Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών. Διαθέσιμο στο διαδικτυακό ιστότοπο: <https://freader.ekt.gr/eadd/index.php?doc=61430&lang=el#p=675>

Η σύμβαση για τη διαφύλαξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Διαθέσιμο στο διαδικτυακό ιστότοπο: <https://ayla.culture.gr/unesco/i-symvasi-gia-ti-diafylaxi-tis-aylis-politistikis-klironomias/>

<https://www2.iep.edu.gr/el/psifiako-apothetirio/skill-labs>

Καϊμάρης, Δ., Καραδέδος, Γ., Γεωργούλα, Ο., Πατιάς Π. (2010). *Αναζητώντας την Εγνατία Οδό από τους Φιλίππους έως το Ακόντισμα*. Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών. Διαθέσιμο στο διαδικτυακό ιστότοπο: <https://ikee.lib.auth.gr/search?f=hostentry&sc=1&p=%22%CE%A0%CF%81%CE%B1%CE%BA%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC%20%CE%93%27%20%CE%94%CE%B9%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%BF%CF%8D%CF%82%20%CE%A3%CF%85%CE%BD%CE%B5%CE%B4%CF%81%CE%AF%CE%BF%CF%85%20%CE%92%CE%B1%CE%BB%CE%BA%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8E%CE%BD%20%CE%99%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%BA%CF%8E%CE%BD%20%CE%A3%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%B4%CF%8E%CE%BD%22&ln=el>

Λυκουρίνος, Κ. (2016). Οι μετονομασίες και τα νέα τοπωνύμια. Διαθέσιμο στο διαδικτυακό ιστότοπο: https://lykourinos-kavala.blogspot.com/2016/12/blog-post_18.html

Λυμπεράκης, Θ., Δ. (2023). *Μουσθένη. Ένας πανάρχαιος οικισμός, στους νότιους πρόποδες του Παγγαίου. Πρώτο μέρος: Αρχαιότητες της Μουσθένης και της περιοχής της- Πέργαμον: Θρακικό πόλισμα των Πιέρων Θρακών του Παγγαίου*. Διαθέσιμο στο διαδικτυακό ιστότοπο: <https://lymperakis-theodoros.blogspot.com/2023/09/blog-post.html>

Λυμπεράκης, Θ., Δ. (2023). *Μουσθένη. Ένας πανάρχαιος οικισμός, στους νότιους πρόποδες του Παγγαίου- Χάνι της Κουνάργα (KUNARGA Han). Δεύτερο μέρος*. Διαθέσιμο στο διαδικτυακό ιστότοπο: https://lymperakis-theodoros.blogspot.com/2023/09/blog-post_15.html

ΦΕΚ 244Α - 04/12/1997. Διαθέσιμο στο διαδικτυακό ιστότοπο: <https://www.e-nomothesia.gr/autodioikese-demoi/n-2539-1997.html>

Προεδρικό Διάταγμα 19-10-1978: *Περί χαρακτηρισμού ως Παραδοσιακών Οικισμών τινών του Κράτους και καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων αυτών*, (ΦΕΚ 594/Δ/1978), 13-11-1978. Διαθέσιμο στο διαδικτυακό ιστότοπο: https://www.nomoskopio.gr/pd_19_10_78.php?toc=0&printWindow&

Νόμος 3852/2010 : Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης - Πρόγραμμα Καλλικράτης. Διαθέσιμο στο διαδικτυακό ιστότοπο: <https://www.e-nomothesia.gr/autodioikese-demoi/n-3852-2010.html>

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

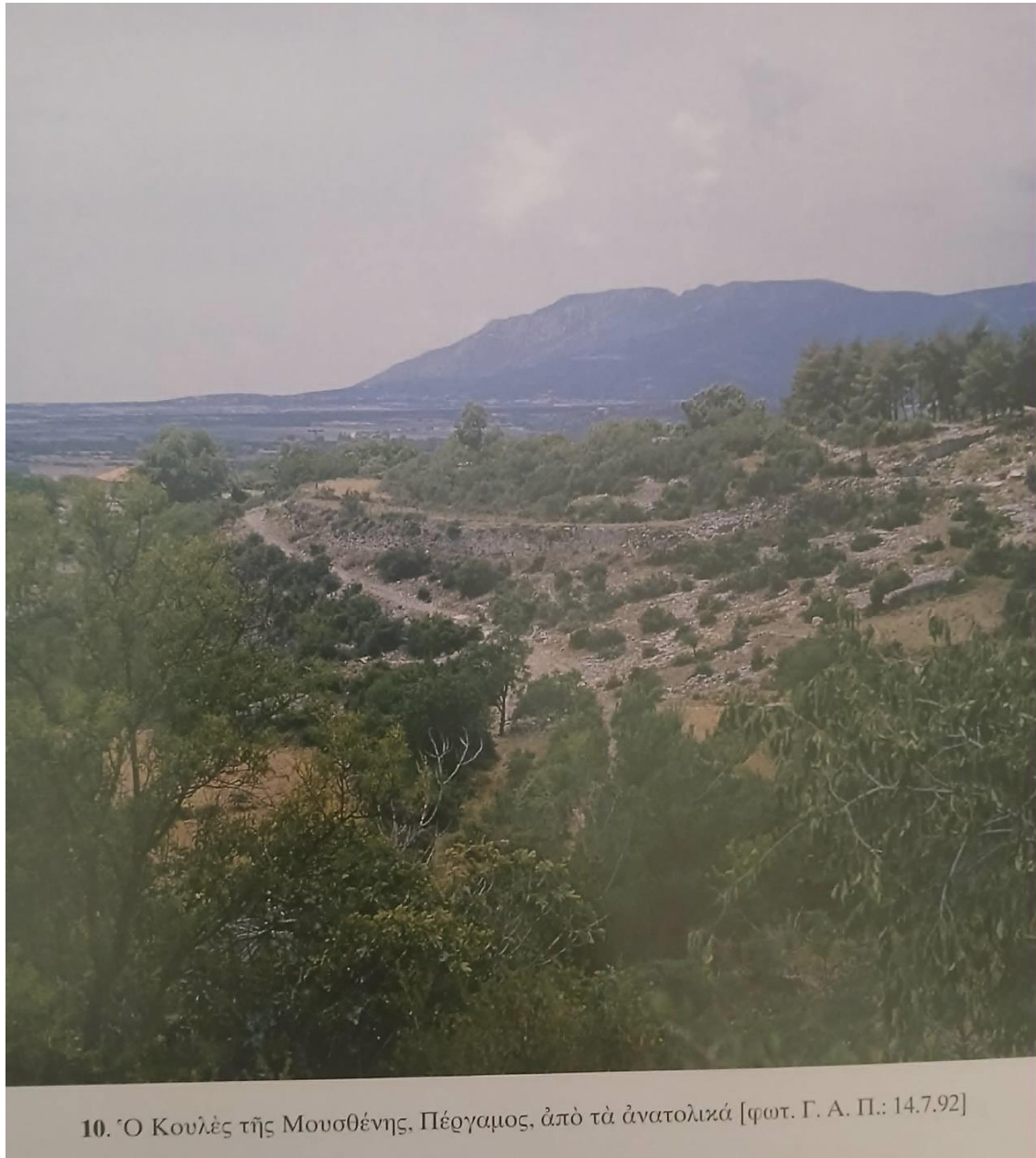
Χρυσοστομίδου, Β. (2026) Μαθητές γράφουν διηγήματα στη Λήμνο: Ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα που γίνεται γέφυρα ανάμεσα σε παιδιά και ηλικιωμένους. Ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Μεσογειακού Ινστιτούτου για τη Φύση και τον Άνθρωπο. Διαθέσιμο στο διαδικτυακό ιστότοπο: <https://www.protothema.gr/greece/article/1798226/mathites-grafoun-diigimata-sti-limno-ena-ekpaideutiko-programma-pou-ginetai-gefura-anamesa-se-paidia-kai-ilikiomenous>

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι- Φωτογραφικό υλικό

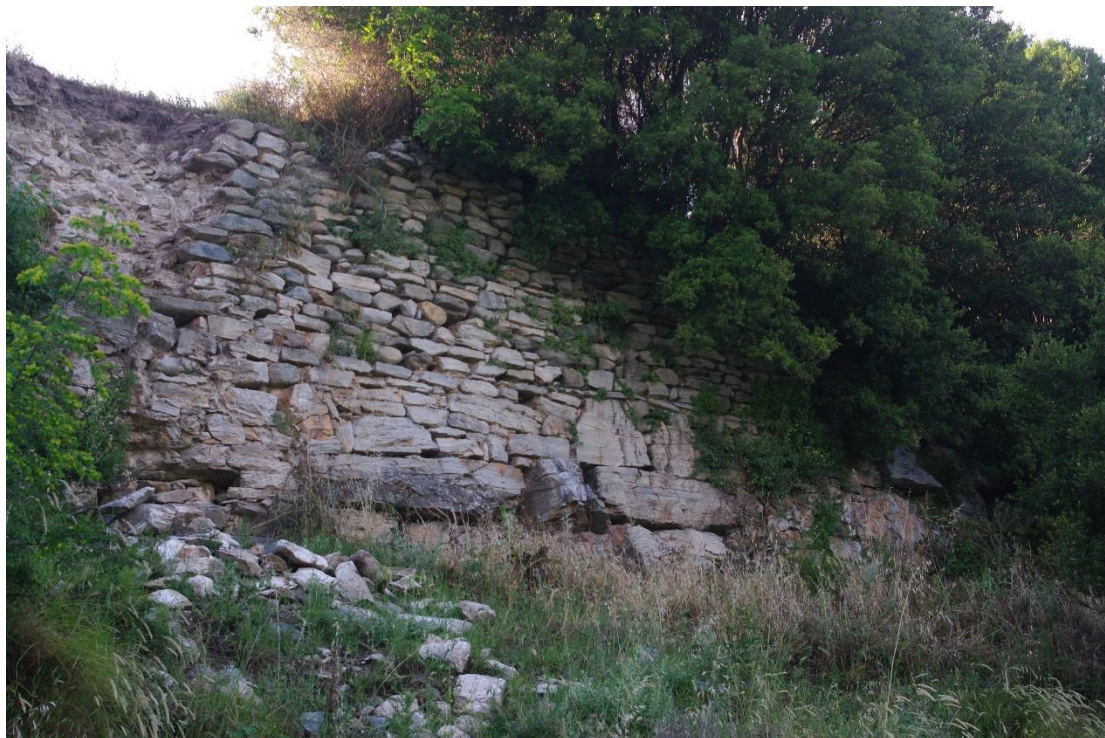
10. Ὁ Κουλὲς τῆς Μουσθένης, Πέργαμος, ἀπὸ τὰ ἀνατολικά [φωτ. Γ. Α. Π.: 14.7.92]

Εικόνα 1: Από το βιβλίο του Πίκουλα, Γ.-Α. «Η χώρα των Πιέρων»

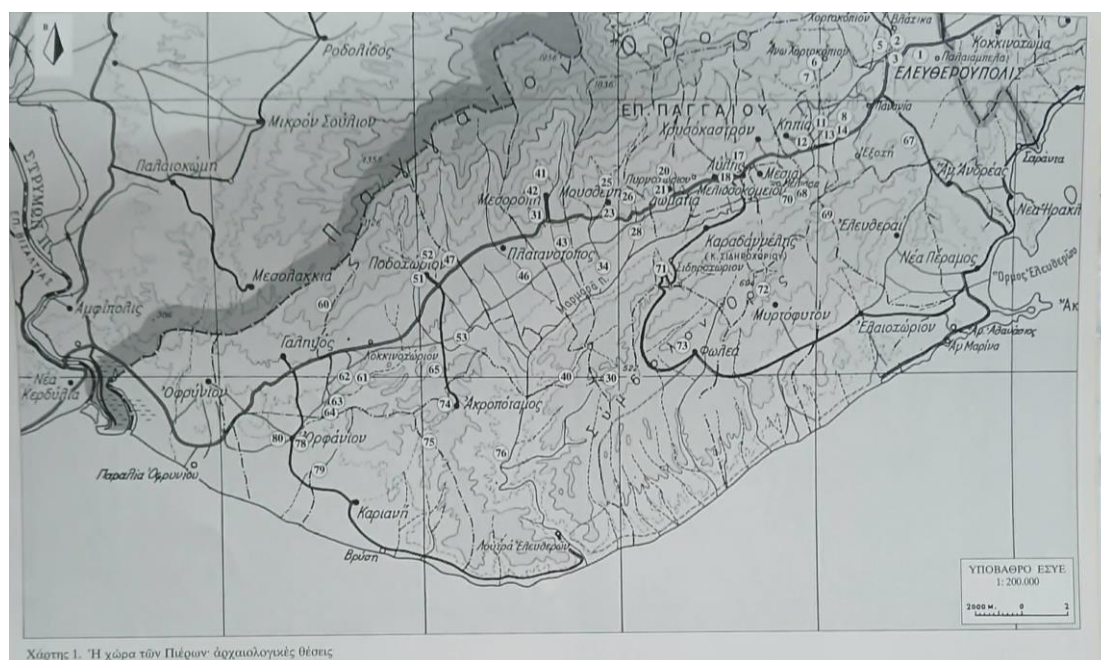
ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 2: Οχύρωση στην αρχαία Πέργαμο. Πηγή εικόνας:

<https://www.sia.gr/el/articles.php?tid=1005>

Εικόνα 3: Η χώρα των Πιέρων. Πηγή εικόνας: Από το ομώνυμο βιβλίο Πίκουλα Γ.-Α.

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 4: Η αραβική επιγραφή του ανώτερου τουρκικού γραμματοδισκαλείου, σήμερα ξενώνα. Φωτογραφία της γράφουσας.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 5: Όμηροι από τα χωριά του Παγγαίου στη Βουλγαρία, μεταξύ αυτών και ο παππούς μου, 1942. Πηγή εικόνας: Αρχείο Νικολάου Α.

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 6: Η Μουσθένη στις αρχές της δεκαετίας 1960. Πηγή εικόνας: Φωτογραφικό Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου Μουσθένης «Το Παγγαίο»

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 7: Ο κεντρικός δρόμος της Μουσθένης τη δεκαετία του 1960. Πηγή εικόνας: Φωτογραφικό Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου Μουσθένης «Το Παγγαίο»

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 8: Σαμαράς επί το έργον, δεκαετία 1960. Πηγή εικόνας: Φωτογραφικό Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου Μουσθένης «Το Παγγαίο»

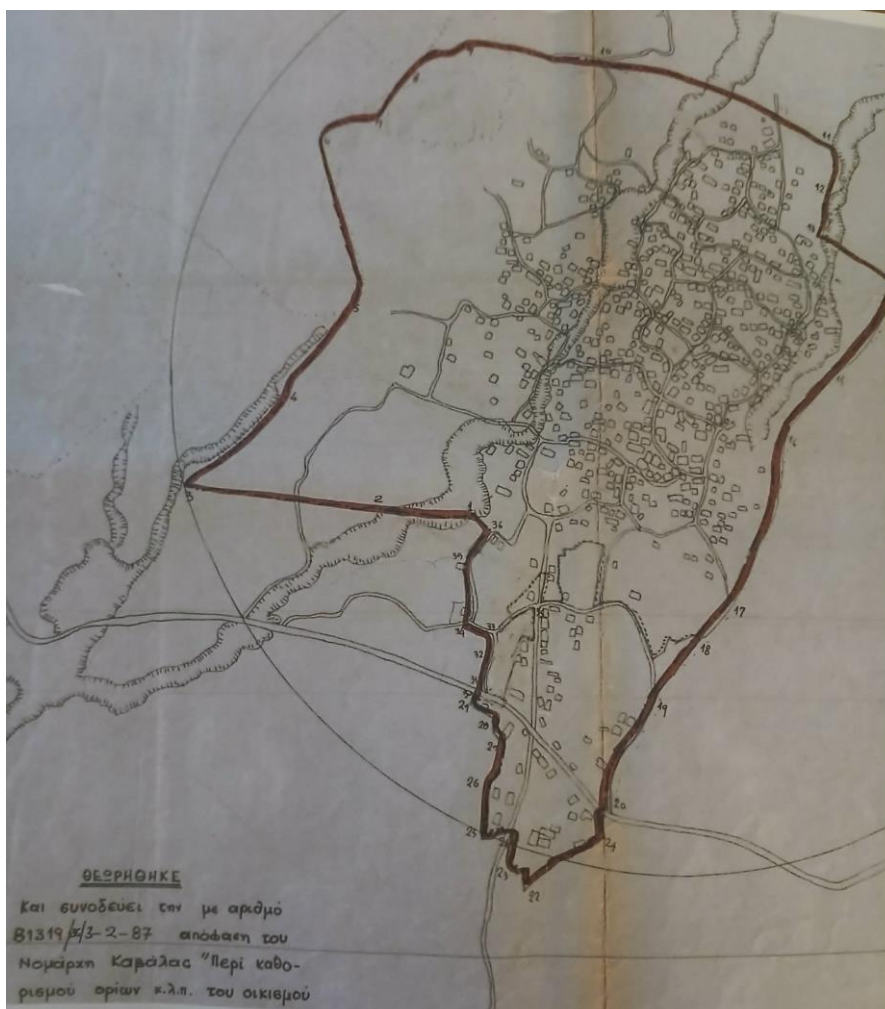

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 9: Η Μουσθένη σήμερα. Πηγή εικόνας:
<https://www.visitkavala.gr/sightseeing/moustheni-mesoropi/>

Εικόνα 10: Χάρτης οριοθέτησης οικισμού Μουσθένης. Πηγή εικόνας: Τεχνική Υπηρεσία Δήμου Παγγαίου

ΕΤΟΣ ΑΠΟΓΡΑΦΗΣ	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΔΙΕΝΕΡΓΕΙΑΣ	ΚΥΡΩΣΗ ΠΙΝΑΚΑ	ΜΟΝΙΜΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ		
			ΑΡΡΕΝΕΣ	ΘΗΛΕΙΣ	ΣΥΝΟΛΟ
1913		ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΑΠΑΡΙΘΜΗΣΙΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΕΠΑΡΧΙΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1913 (Βασιλικό Διάταγμα 7 Μαρτίου 1915)	860	873	1.733
1920	19/12/1920	Κυρωθείς δια του από 31/08/1921 Βασιλικού Διατάγματος	634	708	1.342
1928	15 & 16/05/1928	Κυρωθείς διά του από 23/11/1928 Βασιλικού Διατάγματος	822	833	1.655
1940	16/10/1940	Έκδοσις περιέχουσα τα επίσημα ονόματα των διοικητικών υποδιαίρέσεων και των πόλεων και χωρίων συμφώνως προς την εγκριθείσαν υπό του Συμβουλίου Τοπωνυμιών ορθήν γραφήν και εκφοράν	974	1.008	1.982

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

1920	19/12/1920	Κυρωθείς δια του από 31/08/1921 Βασιλικού Διατάγματος	634	708	1.342
1928	15 & 16/05/1928	Κυρωθείς δια του από 23/11/1928 Βασιλικού Διατάγματος	822	833	1.655
1940	16/10/1940	Έκδοσις περιέχουσα τα επίσημα ονόματα των διοικητικών υποδιαίρέσεων και των πόλεων και χωριών συμφώνως προς την εγκριθείσαν υπό του Συμβουλίου Τοπωνυμίων ορθήν γραφήν και εκφοράν	974	1.008	1.982
1951	7/4/1951	Έκδοσις περιέχουσα δι' υποσημειώσεων τας μέχρι τέλους Ιουνίου 1955 επελθούσας διοικητικές μεταβολάς και εγκριθείσες μετονομασίες. Κυρώθηκε - το πρώτον - με Βασιλικό Διάταγμα που δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 140/07.07.1954 τεύχος Α'			1.904
1961	19/3/1961	Κυρωθείς δια της υπ' αριθ. 46929/6877/1961 κοινής αποφάσεως των Υπουργών Συντονισμού και Εσωτερικών			1.659
1971	14/3/1971	Κυρωθείς δια της υπ' αριθμ. 3893/Ε637/1972 κοινής αποφάσεως των Υπουργών Βοηθού Πρωθυπουργού και Εσωτερικών			1.048
1981	5/4/1981	Κυρώθηκε με την 7908/Δ'554/12.04.1982 κοινή απόφαση των Υπουργών Συντονισμού και Εσωτερικών			1.004
1991	17/3/1991	Κυρώθηκε με την 24197/Γ'3812/24.11.1993 κοινή απόφαση των Υπουργών Εθνικής Οικονομίας και Εσωτερικών			868
2001	18/3/2001	Κυρώθηκε με την 6821/Γ5-908/04.06.2002 κοινή απόφαση των Υπουργών Οικονομίας και Οικονομικών και Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης			1.075
2011	9/5/2011	2891/15.03.2013 Απόφαση της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής που δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 630/20.03.2013 τεύχος Β'			658
2021		2846/Β4 - 461/21.04.2023 Απόφαση της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής που δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 2802/26.04.2023 τεύχος Β'			569
Πηγή: Διαδικτυακός Ιστότοπος ΕΕΤΑΑ (Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης) www.eetaa.gr/eetaa/metaboles/apografes.html					

Εικόνα 11: Πίνακας απογραφών Μουσθένης από το 1913, με την δημιουργία των νέων χωρών. Τον συνέθεσα στο πρόγραμμα excel, αφού συγκέντρωσα τα στοιχεία από την ΕΕΤΑΑ.

Εικόνα 12: Εντοιχισμένη μαρμάρινη επιγραφή σε πέτρινο οίκημα στη Μουσθένη.
Φωτογραφία της γράφουσας.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 13: Αγροτικό σπίτι στη Μουσθένη. Πηγή εικόνας: Από το βιβλίο της Γιάννας Μήτσου «Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική- Παγγαίο», σ.59

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 14: Πέτρινο αρχοντικό στη Μουσθένη. Πηγή εικόνας: Φωτογραφικό Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου Μουσθένης «Το Παγγαίο»

Εικόνα 15: Αρχοντικό με εξωτερική διακόσμηση που κατέρρευσε στις αρχές του 21^{ου} αι. Πηγή εικόνας: Φωτογραφικό Αρχείο του Πολιτιστικού Συλλόγου Μουσθένης «Το Παγγαίο»

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 16: Η καπναποθήκη που γκρεμίστηκε το 2018. Φωτογραφία Γεωργία Σ.

Εικόνα 17: Ο κάμπος της Μουσθένης. Πηγή εικόνας: ΤΟΕΒ Πιερίας Κοιλάδος

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 18: Το Τζαμί στην κεντρική πλατεία του χωριού, λίγο πριν το 1940.
Φωτογραφικό Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου Μουσθένης «Το Παγγαίο»

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 19: Το Τζαμί σήμερα. Φωτογραφία Γεωργίας Σ.

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 20: Το Δημοτικό Σχολείο της Μουσθένης ανακαινισμένο το 2010 και ο αύλειος χώρος του. Φωτογραφία Γεωργία Σ.

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικ.21 : Τμήμα της πλατείας Νικολάου Μάρτη με το κτίριο του Πολιτιστικού Συλλόγου Μουσθένης απέναντι. Πηγή εικόνας: <https://e-moustheni.blogspot.com/>

Εικόνα 22: Σημερινή οικία τώρα - παλιό τζαμί στον Αράπ Μαχαλά. Φωτογραφία της γράφουσας.

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 23: Λεπτομέρεια από το εσωτερικό της οικίας. Φωτογραφία της γράφουσας.

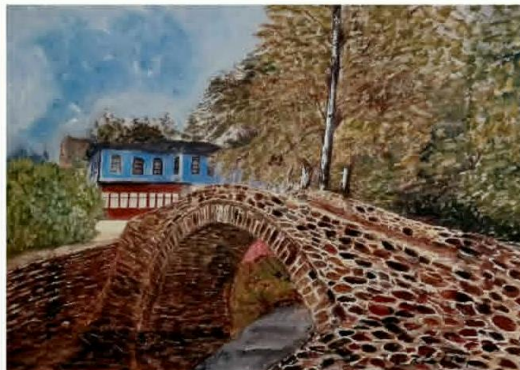
Εικόνα 24: Η Κρύα Βρύση. Φωτογραφία της γράφουσας.

Εικόνα 25: Το Γεφύρι του Βλάχου και ο ξενώνας «Μπλε Σπίτι». Φωτογραφία της γράφουσας.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

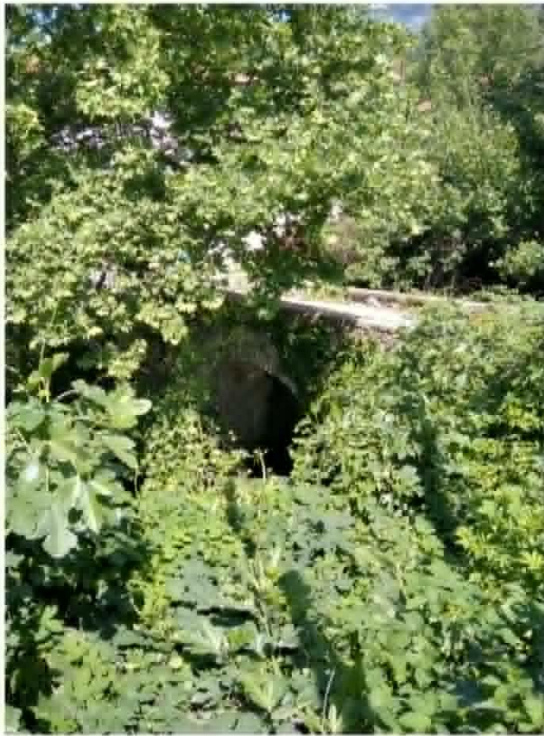
Εικόνα 26: Διάφορες ζωγραφικές απεικονίσεις του Γεφυριού και της οικίας του Βλάχου, ενωμένες σε μια φωτογραφία.

Εικόνα 27: Τα Γιάργια και το γεφύρι. Φωτογραφία της γράφουσας.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 28: Τα 4 γεφύρια της Μουσθένης. Φωτογραφίες της γράφουσας.

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 29: Της Παναγιάς οι Τρύπες. Πηγή εικόνας: Φωτογραφικό Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου Μουσθένης «Το Παγγαίο».

Εικόνα 30: Το εσωτερικό του σπηλαίου. Φωτογραφία της γράφουσας.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 31: Η εικόνα της Παναγίας στο σπήλαιο. Η Παναγία η Μουσθενιώτισσα. Φωτογραφία της γράφουσας.

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 32: Αγ. Γιώργης. Φωτογραφία της γράφουσας.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 33: Το Μποστάνι και στο βάθος το εκκλησάκι του Αη Γιάννη του Προδρόμου. Φωτογραφία της γράφουσας.

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 34: Η Αγία Παρασκευή περί το 1970. Φωτογραφικό Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου Μουσθένης «Το Παγγαίο»

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 35: Η Αγία Παρασκευή σήμερα. Φωτογραφία της γράφουσας.

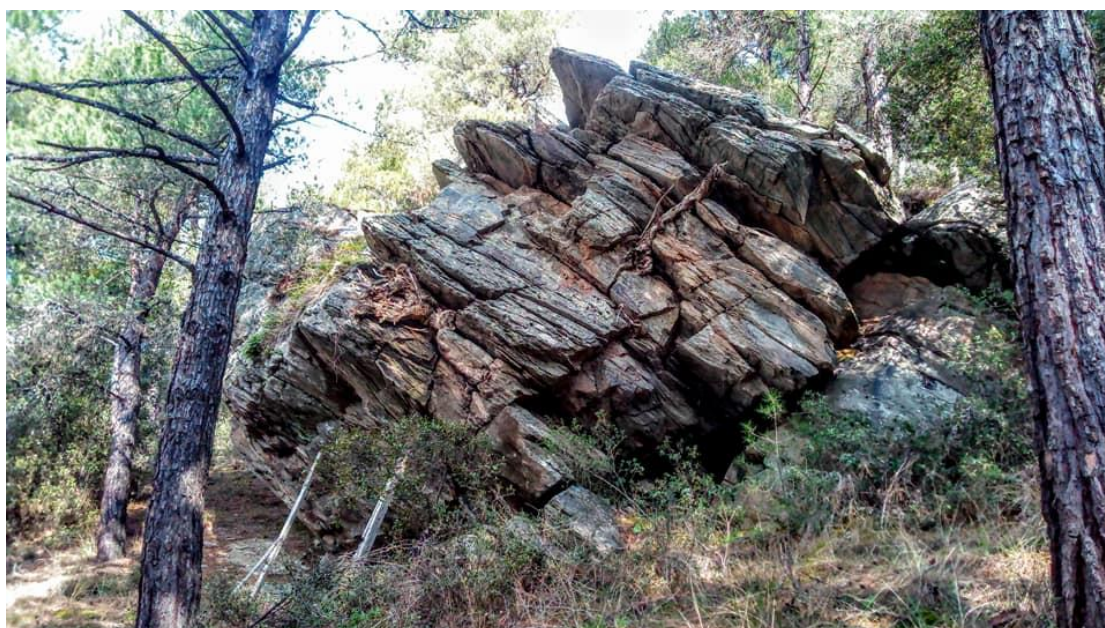
Εικ.36: Οι Γλίστρες. Φωτογραφία της γράφουσας.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 37: Παιχνίδι στις Γλίστρες. Φωτογραφία από το οικογενειακό αρχείο της γράφουσας.

Εικόνα 38: Ο βράχος της Περιστεράς. Φωτογραφία της γράφουσας.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 39: Το χωριό από την Περιστερά. Φωτογραφία Γεωργίας Σ.

Εικόνα 40: Πρωτομαγιά στο Τσάλι(η) με παιώνιες Φωτογραφία Γεωργίας Σ.

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 41: Αλώνισμα στο Αλωνάκι στη δεκαετία του 1960. Πηγή εικόνας: Αρχείο Δημοσθένη Α.

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Εικόνα 42: Ένα από τα Γεφύρια στον κάμπο. Πηγή εικόνας:

<https://www.eoskavalas.gr/%CE%B4%CF%81%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%B9%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B5%CF%82/%CE%B5%CE%BE%CE%BF%CF%81%CE%BC%CE%AE%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CE%B4%CF%81%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/itemlist/tag/%CE%9C%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B8%CE%AD%CE%BD%CE%B7>

Εικ.43: Ερείπια στη θέση Καϊνάκι ή Χάνια Πηγή εικόνας: https://lymperakis-theodoros.blogspot.com/2023/09/blog-post_15.html

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II

Στοιχεία απογραφών Μουσθένης από το 1913 ως το 2021. Διαδικτυακός Ιστότοπος ΕΕΤΑΑ (Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης)
www.eetaa.gr/eetaa/metaboles/apografes.html

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ III

Συνεντεύξεις

Πριν παρατεθούν οι συνεντεύξεις δίνονται τα ονοματεπώνυμα των πληροφορητών/τριών με αλφαβητική σειρά και το έτος γέννησής τους. Με την ίδια σειρά παρατίθενται και οι συνεντεύξεις.

1. Ευαγγελία, Β. 1942
2. Μαρία, Κ.-Κ. 1952
3. Γεώργιος, Κ. 1946
4. Απόστολος Κ. 1949
5. Δημήτριος, Κ. 1962
6. Χρυσούλα, Μ. 1932
7. Γεώργιος, Μ. 1961
8. Μάρθα, Τ. 1939

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

9. Γεώργιος, Τ. 1931

1^η Ε.Β.

- Κωνσταντίνα Ανδρέογλου: Ονομάζετε;
- Συνεντευξιάζουσα: Ευαγγελία Β.
- Κ.Α.: Και είστε κάτοικος της Μουσθένης σωστά;
- Ε.Β.: Κάτοικος Μουσθένης.
- Κ.Α.: Πότε γεννηθήκατε;
- Ε.Β.: Το 1942.
- Κ.Α.: Ωραία. Ξέρω ότι υπάρχει μια συνοικία στο χωριό που την ονομάζουμε Γιάργια. Τί γνωρίζετε για αυτά;
- Ε.Β.: Δεν γνωρίζω πράγματα πολλά αλλά ίσως ίσως επειδή έτσι το ονομάζαμε τότε πάμε στα Γιάργια ίσως γιατί έχει μια κατηφόρα από πάνω είναι ίσιος ο δρόμος και για να πάει στα Γιάργια είναι ένα ρέμα που ενώνεται εδώ. Είναι ένα ρέμα πότε έχει νερά πότε δεν έχει ανάλογα πότε ο Θεούλης θα μας βρέξει. Και ίσως για αυτό να ονομάζονται Γιάργια, γιατί είναι σαν γκρεμός από κει πέρα πάνω. Δεν ξέρω ακριβώς την λέξη Γιάργια.
- Κ.Α.: Μάλιστα. Ίσως είναι τούρκικης προέλευσης;
- Ε.Β.: Ίσως.
- Κ.Α.: Ίσως έχει μείνει. Στην δυτική πλευρά του χωριού δεσπόζουν τέσσερα γεφύρια που ξεκινάνε κατά μήκος της κεντρικής εκκλησίας του Ιερού Ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου προς τα πάνω. Πρώτα και καλύτερο είναι το γεφύρι του Βλάχου. Πώς καθιερώθηκε το τοπωνύμιο;
- Ε.Β.: Ίσως επειδή ήταν το σπίτι τους, αμέσως, περνώντας το γεφύρι είναι από εκείνα τα χρόνια, του Βλάχου το σπίτι.
- Κ.Α.: Άρα τα υπόλοιπα τρία γεφύρια στην διαδρομή έχουν ιδιότητα ονόματος ή τόπου;
- Ε.Β.: Όχι.
- Κ.Α.: Όχι.
- Ε.Β.: Μόνο του Βλάχου. Και ίσως το τελευταίο πάνω γιατί και εκείνο ήταν έτσι και μετά για να περνούν τα τρακτέρ, τα κάρα, κάρα ήταν τότε τα ζώα, δηλαδή, που έσερναν ένα ξύλινο από πίσω με... κάρο το λέγανε δεν ξέρω πώς να στο πω τώρα.
 - Κ.Α.: Ναι ναι, κατάλαβα.
- Ε.Β.: Και φτιάξανε και το πάνω του Κονδυλίδη γιατί εκεί είναι το σπίτι, το λένε του Κονδυλίδη το γεφύρι και εκείνο είναι ίσιο. Δεν το θυμήθηκα εγώ να είναι έτσι.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Κ.Α.: Ναι, γιατί τα δυο πρώτα γεφύρια είναι πετρόχτιστα. Και που αποσκοπούσαν τα γεφύρια; Στην μεταφορά των κάρων σωστά; Για να ενώνονται οι δυο συνοικίες.
- Ε.Β.: Για να μπορεί ο κόσμος να μπορεί να περνάει από την απέναντι πλευρά, έτσι δεν είναι;
- Κ.Α.: Η κεντρική πλατεία του χωριού μας λέγεται Τζαμί, όπως και το ομώνυμο μαγαζί εστίασης που έχει το όνομα του λόγω της τοποθεσίας. Την περίοδο της Τουρκοκρατίας ήταν το κεντρικό τζαμί. Γνωρίζετε τότε κατεδαφίστηκε;
- Ε.Β.: Όχι, όχι. Το μόνο που είδα, εγώ δεν είδα το τζαμί, άκουγα τζαμί, τζαμί, τζαμί, δεν το είδα μόνο κάποια φορά, πήγαινα στο μπακάλη που ήταν από το κάτω μέρος πόσο θα ήμουν οκτώ χρόνων- δέκα χρονών, περισσότερο δεν πρέπει να ήμουν, είδα τις μπουλντόζες που το ισοπεδώνανε το μέρος απάνω, για να βγάλουν το τζαμί, τον μινारे που τον έλεγαν. Το ισοπεδώνανε. Μπήκαν μπουλντόζες και το γκρεμίσανε.
- Κ.Α.: Ναι το 1940 κάτι λογικά.
- Ε.Β.: Ναι δεν το θυμάμαι το 42 είμαι γεννημένη αλλά δεν θυμάμαι εκεί να υπήρχε τζαμί. Ναι. Δεν το έχω δει. Μόνο την μπουλντόζα που το γκρεμίζανε.
 - Ναι και λέγανε πήραν το τζαμί, πήραν το τζαμί. Και μπήκε η μπουλντόζα να ισοπεδώσει.
- Κ.Α.: Είναι αυτή η παιδική ανάμνηση η στιγμιαία.
- Ε.Β.: Ναι τώρα να ήμουν οκτώ χρόνων -εννιά για να με στείλουν στο μπακάλικό από κάτω να πάω να ψωνίσω.
- Κ.Α.: Ναι, εννοείται.
- Ε.Β.: Θα ήμουν οκτώ χρόνων.
- Κ.Α.: Ωραία. Η Περιστερά τί ακριβώς είναι;
- Ε.Β.: Κάτσε να στα πω και αν δεν βγει καλό να το ξαναγράψεις. Η Περιστερά είναι ένας βράχος.
- Κ.Α.: Ναι.
- Ε.Β.: Επάνω στο βουνό, στο βουναλάκι.
- Κ.Α.: Ωραία.
- Ε.Β.: Μπορούμε να ανεβούμε με τα πόδια μας και αυτός ο βράχος όπως είναι όποιος το δει δηλαδή τί σχήμα είναι αυτό ωραίο! Σαν ένα περιστέρι να είναι. Και ίσως από κει να ονομάστηκε Περιστερά.
- Κ.Α.: Έχετε καμιά εμπειρία σαν μαθήτρια από κει;
- Ε.Β.: Σαν μαθήτρια σχολείου όχι. Αλλά σαν έφηβη όμως μετά με τις παρέες πηγαίναμε το κάναμε αυτό το πράγμα, στην ηλικία μου και λίγο πιο μεγάλες και αγόρια και κορίτσια και πηγαίναμε την 25^η Μαρτίου που είναι του Ευαγγελισμού.
- Κ.Α.: Ναι.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Ε.Β.: Πηγαίναμε εκεί πάνω και τραγουδούσαμε, λέγαμε το τροπάριο του Ευαγγελισμού και τραγουδούσαμε τραγούδια πατριωτικά. Αυτό.
- Κ.Α.: Ναι, γιατί ήταν...
- Ε.Β.: Ξυπνήστε όλοι με χαρά, με γέλια σηκωθείτε
 - Η άγια μέρα που έρχεται, με χάρη να δεχθείτε
- Κ.Α.: Α ωραίο τραγούδι!
- Ε.Β.: Ανατρίχιασα! Τί ευτυχία... Η ευτυχία παντού σκορπίζει και ελευθερία εμάς χαρίζει.
 - Όλοι, εμπρός, παιδιά, όλοι με μια καρδιά, να αγωνιζόμαστε για την ελευθεριά!
- Κ.Α.: Ααα φοβερό!
- Ε.Β.: Φοβερό. Ανατρίχιασα τώρα.
- Κ.Α.: Φοβερό. Εγώ που είμαι νέα...
- Ε.Β.: Αχ ανατρίχιασα τώρα, πίστεψε με.
- Κ.Α.: Ναι. Εγώ που είμαι νέα τώρα και εγώ...η ιστορία παλιά του χωριού.
- Ε.Β.: Είχαμε χορωδία στο χωριό και ήμασταν έτοιμες δηλαδή και έτσι ανεβήκαμε στην Περιστερά, δηλαδή.
- Κ.Α.: Ναι, ναι.
- Ε.Β.: Ήταν πολύ ωραία. Η Περιστερά...Είναι σαν το περιστέρι. Συμβολίζει το περιστέρι και επειδή είναι του Ευαγγελισμού το πουλί για αυτό...Για αυτό ανεβαίναμε εκεί και ήταν το πιο ψηλότερο μέρος που ακουγόταν σε όλο το χωριό. Έχει και ακουστική. Ναι. Από κει η γειτονιά σιγά σιγά άναβε τις λαμπούλες της, τα φώτα.
- Κ.Α.: Ναι.
- Ε.Β.: Άλλο είχε, άλλο δεν είχε φωτισμό, άναβαν και μας χειροκροτούσαν. Πολύ ωραία ήταν.
- Κ.Α.: Υπέροχες αναμνήσεις έχετε. Ναι, γιατί η 25^η Μαρτίου διπλή γιορτή και του Ευαγγελισμού και η εθνική γιορτή και του 1821 η επανάσταση και όντως πολύ σημαντική συμβολική μέρα να το κάνετε αυτό.
- Ε.Β.: Ναι, ναι.
- Κ.Α.: Και φάνηκε ότι ήταν και έθιμο γιατί πηγαίνατε κάθε χρόνο την ίδια μέρα. Για το Τσάλι έχετε κάτι να μου πείτε;
- Ε.Β.: Τσάλι το λέμε. Τσάλι δεν είναι ελληνική λέξη ίσως γιατί έχει και τις πέτρες αυτές τις άσπρες σαν μαρμάρινες που είναι, αν προσέξει κανείς δηλαδή ψηλά ψηλά, που είναι, που δεν τις κρύβουν δέντρα, ξέρω εγώ, ίσως γιατί και εδώ στην αυλή αν βρούμε μια πέτρα άσπρη, λέμε α, τσαλίσια είναι.
- Κ.Α.: Ναι.
- Ε.Β.: Σαν μάρμαρο είναι.
- Κ.Α.: Για αυτό πήρε το όνομά του.
- Ε.Β.: Μάλλον το όνομα Τσάλι γιατί είναι το βουνό, φαίνονται

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Κ.Α.: Η κορυφή...
- Ε.Β.: Η κορυφή του βουνού. Ίσως να είναι έτσι.
- Κ.Α.: Μάλιστα, σας ευχαριστώ πολύ.
- Ε.Β.: Εγώ ευχαριστώ που με έδωσες την ευκαιρία να θυμηθώ τα παλιά.

2^η Μ.Κ.-Κ.

- Κωνσταντίνα Ανδρέογλου: Ονομάζεστε;
- Μ.Κ.-Κ.: Κ.-Κ. Μαρία.
- Κ.Α.: Και είστε γεννημένη;
- Μ.Κ.-Κ.: Εδώ Μουσθένη, μεγάλωσα, γεννήθηκα και μεγάλωσα.
- Κ.Α.: Ποια χρονολογία γεννηθήκατε;
- Μ.Κ.-Κ.: Το 1952.
- Κ.Α.: Μάλιστα. Στην ανατολική είσοδο του χωριού υπάρχει ένα σπήλαιο με το όνομα «Της Παναγιάς οι τρύπες». Τί γνωρίζετε για αυτό;
- Μ.Κ.-Κ.: Λοιπόν, από πολύ μικρή, εγώ που ήμουν, θυμάμαι η μαμά μου, την παραμονή της Παναγούδας, Παναγούδα την λέγανε που μια έπιανε από το χέρι και πηγαίναμε να ανάψουμε τα κεράκια και να προσευχηθούμε. Σε αυτό το σπήλαιο μπήκε και εικόνα της Παναγίας μέσα γιατί το θεωρούσαν σαν εκκλησία που το χρησιμοποιήσουν οι παλιοί, παλαιότερα οι κάτοικοι.
- Κ.Α.: Ναι. Ένας τόπος εκκλησίας.
- Μ.Κ.-Κ.: Ναι, λατρείας. Ναι, λατρείας, λοιπόν. Και ένας μύθος λέει ότι κάποτε βάλανε ή κυνηγούσαν, είχε μπει μια γάτα μέσα στο σπήλαιο και την κυνηγούσαν, να την πιάσουν και αυτή τρύπωσε και βγήκε στο μοναστήρι της Εικοσιφοίνισσας, που είναι στην Νικήσιανη.
- Κ.Α.: Ναι. Παναγία είναι και αυτό το μοναστήρι, όποτε μάλλον για αυτό συνδέθηκε με την Παναγία.
- Μ.Κ.-Κ.: Και λένε και αυτό. Μύθος, αλήθεια δεν μπορούμε να το γνωρίζουμε και να το ξέρουμε παραπέρα. Πέρα από αυτά εμείς διατηρούμε την ημέρα οκτώ...
- Κ.Α.: Σεπτεμβρίου.
- Μ.Κ.-Κ.: Σεπτεμβρίου και αφού μεγάλωσα, έφυγαν οι γονείς μου φυσικά, εγώ είχα αυτήν την νοσταλγία, τότε ήθελα να πηγαίνω εκείνη την ημέρα. Εμείς πηγαίναμε τότε παραμονή με την μαμά μου.
- Κ.Α.: Επτά Σεπτεμβρίου. Παραμονή των γενεθλίων της Θεοτόκου.
- Μ.Κ.-Κ.: Ναι παραμονή των γενεθλίων Της. Τώρα όπως βολεύει το κάνουμε, πότε ανήμερα των γενεθλίων, πότε παραμονή. Και πήγαινα μόνη μου και άναβα τα κεράκια μου και καθόμουν και έψελνα την παράκληση. Μετά σκέφτηκα γιατί δεν το λέω στις φίλες μου, στις γειτόνισσες μου να πηγαίνουμε, μεμονωμένα πηγαίναμε τότε, που και που κάποτε.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Κ.Α.: Ναι ναι.
- Μ.Κ.-Κ.: Και γιατί να μην το κάνουμε ομαδικά. Λοιπόν, την επόμενη χρονιά είχα τοποθετήσει τα κεράκια από έξω μέχρι βαθιά που μπαίνει η σπηλιά.
- Κ.Α.: Μέχρι εκεί που πάει.
- Μ.Κ.-Κ.: Ναι, μόνη μου. Δεξιά, αριστερά, πάνω, κάτω. Και όταν είδα το αποτέλεσμα ειλικρινά σου μιλάω δάκρυσα. Λες και ήταν ένας ουρανός με τα αστέρια, περικυκλωμένα. Και μου άρεσε τόσο πολύ και το καθιέρωσα κάθε χρόνο, το διέδωσα στους συγχωριανούς μου.
- Κ.Α.: Πόσα χρόνια γίνεται;
- Μ.Κ.-Κ.: Αυτό γίνεται πάνω από τριάντα χρόνια.
- Κ.Α.: Ω! Πολλά!
- Μ.Κ.-Κ.: Ναι ναι. Και χαίρομαι, δηλαδή, που το διατηρούμε και πηγαίναμε. Μετά και εγώ λέω γιατί δεν κάνω κάτι σαν ύψωμα που λέμε, πέντε άρτους αλλά χωρίς ιερέα, δεν ερχόταν ο ιερέας μας πριν γιατί δεν ξέρω δεν τον βόλευε. Αυτόν τον σημερινό ιερέα έρχεται. Να είναι καλά ο άνθρωπος και κάνουμε διάφορα εδέσματα, κεράσματα και προσφέρουμε στους κατοίκους. Μαζευόμαστε πάρα πολύς κόσμος και λέμε την παράκληση.
- Κ.Α.: Ναι.
- Μ.Κ.-Κ.: Την ψάλλουμε. Αλλά αυτό ότι γεμίζω τα κεράκια και φωτίζεται μέχρι εκεί που φτάνει. Γίνεται σαν εντολή από πάνωθεν, άνωθεν μου έρχεται στο μυαλό. Και έτσι περνάνε τα χρόνια, οι μέρες και το θεωρούμε ότι το κάνουμε...
- Κ.Α.: Είναι κάτι πλέον γνωστό για την Μουσθένη.
- Μ.Κ.Κ.: Ναι.
- Κ.Α.: Για την παράδοση της Μουσθένης.
- Μ.Κ.-Κ.: Ναι γιατί την παράδοση της Μουσθένης γιατί είναι πολύ παραδοσιακό χωριό, έχουμε παραδόσεις και κοιτάμε να τις διατηρήσουμε. Εμείς να τις μεταφέρουμε στους νεότερους και θα το χαρούμε πάρα πολύ αυτό. Ελπίζω οι γονείς μου που με βλέπουν και όλοι οι παλαιότεροι που πήγαιναν αυτήν την ημέρα στις Παναγίας τις τρύπες να είναι καθυσηχασμένοι, ότι το συνεχίζουμε, πήραμε την σκυτάλη και το συνεχίζουμε.
- Κ.Α.: Ναι. Εγώ σαν μια νεαρή κοπέλα που πηγαίνω κάθε 7 Σεπτεμβρίου στην παράκληση και συμμετέχω, καταλαβαίνω πώς το λέτε.
- Μ.Κ.-Κ.: Έχεις αυτήν την γαλήνη;
- Κ.Α.: Την έχω ναι. Δεν συγκεντρωνόμαστε σε έναν ναό όπως γίνεται κλασσικά, πάμε στο σπήλαιο που είναι εκεί η εικόνα και κάνουμε την παράκληση στην Παναγία.
- Μ.Κ.-Κ.: Μετά την άλλη μέρα, κάνουνε λειτουργία εκείνη την ημέρα στην εκκλησία. Παλιότερα δεν γινόταν.
- Κ.Α.: Α δεν γινόταν.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Μ.Κ.-Κ.: Αυτά, τώρα αν έχει κάτι άλλο, λένε τώρα μύθοι. Γιατί όπως την ξέρεις εσύ, έχει δύο στόμια η σπηλιά.
- Κ.Α.: Τρία. Είναι μια μεγάλη. Ναι.
- Μ.Κ.-Κ.: Η μία ενώνεται με την μία.
- Κ.Α.: Κατάλαβα.
- Μ.Κ.-Κ.: Γίνεται μία. Και λέμε του Χριστού και της Παναγίας είναι.
- Κ.Α.: Αυτό δεν το ήξερα.
- Μ.Κ.-Κ.: Και η τρίτη πιο πάνω είναι του διαβόλου η τρύπα. Και μάλιστα κυνηγούν, τα άκουγα σαν παραμύθια, ήθελε να περάσει ο διάβολος στην Παναγιάς την τρύπα και εκεί κάπου έσκασε και φαίνεται έτσι μια χαράδρα, μια ρωγμή, δηλαδή, είναι ότι έσκασε ο διάβολος και τελείωσε το κακό.
- Κ.Α.: Μάλιστα. Ενδιαφέρον.
- Μ.Κ.-Κ.: Ναι, ναι.
- Κ.Α.: Θα ήθελα να σας ρωτήσω και κάτι ακόμα. Η Περιστερά τί ακριβώς είναι;
- Μ.Κ.-Κ.: Είναι, εγώ το θεωρώ τον ιερό μας βράχο.
- Κ.Α.: Και που βρίσκεται;
- Μ.Κ.-Κ.: Ανατολικά της Μουσθένης, πάνω στο ύψωμα, στο βουνό το λέμε εμείς και πιο πάνω είναι το Τσάλι.
- Κ.Α.: Ναι.
- Μ.Κ.-Κ.: Έχουμε για εκεί να πούμε κάποια πράγματα.
- Κ.Α.: Ωραία θα σας ρωτήσω μετά. Μιλήστε για την Περιστερά.
- Μ.Κ.-Κ.: Η Περιστερά εγώ την θεωρώ ιερή... ιερό βράχο γιατί μοιάζει σαν περιστέρι, το στυλ της, το σχήμα της.
- Κ.Α.: Μάλιστα, ωραία.
- Μ.Κ.-Κ.: Και εκεί πάνω εμείς σαν νέοι ανεβαίναμε, σαν μια καφετέρια το θεωρούσαμε, σαν μία βόλτα, τις Κυριακές όμως.
- Κ.Α.: Ναι, μια έξοδος με τους φίλους και τις φίλες.
- Μ.Κ.-Κ.: Ναι ναι. Και ανεβαίναμε και τραγουδούσαμε και χαιρόμασταν και ήταν, δεν είχε καφετέριες τότε για εμάς. Μια βόλτα κάναμε. Αλλά όταν ήμουν μικρότερη στο σχολείο, στις μικρότερες τάξεις, η πέμπτη και η έκτη πήγαιναν εκεί στην Περιστερά ξημερώνοντας επέτειο του Ευαγγελισμού, 25 Μαρτίου. Και λέγανε πατριωτικά τραγούδια.
- Κ.Α.: Ναι, γιατί είναι και η εθνική μας γιορτή.
- Μ.Κ.-Κ.: Ναι, η εθνική γιορτή και πήγαιναν. Και εγώ λαχταρούσα, διψούσα για αυτά όλα, ότι να φτάσω και εγώ στην πέμπτη και στην έκτη και να το ζήσω αυτό. Ναι, όταν έφτασα είχε σταματήσει αυτό το έθιμο.
- Κ.Α.: Δεν το προλάβετε;
- Μ.Κ.-Κ.: Ήρθα μέχρι την βρύση και δεν ήπια νερό. Έφυγα στην Γερμανία, δούλεψα στην Γερμανία γυρίσαμε, εκεί αυτήν την ημέρα εγώ το μυαλό μου ήταν...

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Κ.Α.: Ναι πάντα κολλημένο.
- Μ.Κ.-Κ.: Ναι κολλημένη εκεί...
- Κ.Α.: Με αυτό το έθιμο που δεν το προλάβετε.
- Μ.Κ.-Κ.: Μεγάλο κόλλημα είχα. Γύρισα και συνέχιζα να την θυμάμαι εκείνη την ημέρα, εκείνο το πρωινό δηλαδή μου έμεινε ανεκπλήρωτο.
- Κ.Α.: Ναι. Το θέλατε τόσο πολύ και δεν τα καταφέρετε.
- Μ.Κ.-Κ.: Και μετά σκέφτηκα ποτέ δεν είναι αργά, γιατί δεν το ξεκινάς, Μαρία.
- Κ.Α.: Το ξεκινήσατε;
- Μ.Κ.-Κ.: Το ξεκίνησα και ανατριχιάζω, ριγώνομαι όταν το θυμάμαι. Το είπα μόνο γιατί δεν ήξερα πόσο θα γίνει επιτυχημένο, το σχέδιο μου αυτό, το είπα σε πολύ γνωστούς, σε μικρό κύκλο να πάμε, να μην είμαι και μόνη στο βουνό.
- Κ.Α.: Ναι εννοείται, φυσικά.
- Μ.Κ.-Κ.: Ναι. Και έμαθα ποιο τραγούδι λέγανε.
- Κ.Α.: Ποιο τραγούδι λέγανε; Μπορείτε να μας το πείτε;
- Μ.Κ.-Κ.: Ναι ναι. Ξυπνάτε όλοι με χαρά, με γέλιο σηκώνεστε, η μέρα τούτη που έρχεται με χάρη να δεχθείτε και ούτω καθεξής... Δεν θυμάμαι.
- Κ.Α.: Δεν πειράζει, δεν πειράζει.
- Μ.Κ.-Κ.: Και ανεβήκαμε γιατί πρέπει να πας και χάραμα, δεν είναι να πας την ημέρα που ξημερώνει η 25 Μαρτίου, στο χάραμα. Πήγαμε και έγινε πολύ πετυχημένο. Τραγουδήσαμε εκεί πάνω τα τέσσερα πέντε άτομα που ήμασταν και την επόμενη χρονιά διαδόθηκε, το διαδώσαμε και μαζευόμασταν μια μεγάλη παρέα και μεγαλύτεροι από εμένα και έκανα πυρσούς γιατί...
- Κ.Α.: Ήταν νύχτα ακόμα, δεν είχε ξημερώσει.
- Μ.Κ.-Κ.: Και ανεβαίναμε με τέτοια χαρά και όταν ακούστηκε για πρώτη φορά που ήμασταν ομάδα μεγάλη, άναβαν τα φώτα από τα σπίτια για να μας κάνουν σινιάλο ότι σας ακούμε, συνεχίστε το αυτό.
- Κ.Α.: Ναι, ποια χρονιά ήταν αυτή που το αναβιώσατε;
- Μ.Κ.-Κ.: Αυτή πρέπει να ήταν...
- Κ.Α.: Θυμάστε; Άμα δεν θυμάστε δεν πειράζει.
- Μ.Κ.-Κ.: Το 1990 κάτι πριν το 2000.
- Κ.Α.: Πριν το 2000; Άρα, δεν είναι πολύ μακρινό παρελθόν.
- Μ.Κ.-Κ.: Όχι, όχι. Και όταν κατεβαίναμε μετά κάτω στις γειτονιές μας περίμεναν οι γυναίκες στα παράθυρα να μας κεράσουν ένα φοντάν! Τόσο πολύ ήταν ευχαριστημένος ο κόσμος και μου άρεσε και αυτό. Και λέω μην κάθεται. Συνέχισε, σκέψου τί μπορείς ακόμα να κάνεις για το χωριό, για τα ήθη και τα έθιμα. Έμεινε, αλλά ήρθε ο καιρός και τελείωσε και αυτό.
- Κ.Α.: Ναι. Έφυγε αυτή η παράδοση.
- Μ.Κ.-Κ.: Ναι, φύγανε πολλά άτομα.
- Κ.Α.: Ναι. Συγχωρέθηκαν.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Μ.Κ.-Κ.: Ναι, συγχωρέθηκαν και μετά εγώ μεγάλωσα, δεν αντέχω, δεν έχω αντοχές.
- Κ.Α.: Λογικό είναι και η νέα γενιά δεν τα ξέρει αυτά.
- Μ.Κ.-Κ.: Ναι, ναι. Αλλά πάντως για μια δεκαετία και παραπάνω το κάναμε.
- Κ.Α.: Πολύ σημαντικό αυτό. Μπράβο σας! Αναφέρατε προηγουμένως τον όρο Τσάλι.
- Μ.Κ.-Κ.: Τσάλι.
- Κ.Α.: Που είναι ουσιαστικά η κορυφή του βουνού. Τί γνωρίζετε για αυτό, γιατί πήρε το όνομα Τσάλι;
- Μ.Κ.-Κ.: Τσάλι δεν μπορώ να ξέρω πώς πήρε το Τσάλι αλλά το ξέρω και σαν κάστρο.
- Κ.Α.: Μιλήστε μας.
- Μ.Κ.-Κ.: Ότι ήταν ένα παλάτι χτισμένο εκεί, γύρω γύρω χτισμένο με πέτρες οι οποίες σώζονται ακόμα και μερικά τείχη, μισογκρεμισμένα και πρόσφατα μάλιστα ανέβηκα, ανεβήκαμε και πήγαμε και είδα και κάποιους τοίχους που δεν τους είχα δει στην νεότερη μου ηλικία, που ανεβαίναμε. Ανεβαίναμε εμείς Πρωτομαγιά, εκεί πάνω. Ήταν η παιώνια, αυτή η παπαρούνα η κόκκινη.
- Κ.Α.: Το λουλούδι.
- Μ.Κ.-Κ.: Ναι το λουλούδι. Και κάναμε τα στεφάνια της Πρωτομαγιάς με αυτά. Και σε αυτό το κάστρο ζούσε ο βασιλιάς Φίλιππος.
- Κ.Α.: Έτσι λένε;
- Μ.Κ.-Κ.: Έτσι λένε, η μυθολογία τι να πω και ο Μέγας Αλέξανδρος, που έφτανε ο Μέγας Αλέξανδρος, μπορούσε να είναι παντού, ζούσε παντού. Και μάλιστα είχαν μια βασιλοπούλα που είχε αρρωστήσει και πέθανε, δεν συνδέεται απόλυτα με τον Φίλιππο, ίσως να ήταν άλλος βασιλέας, τι να πω δεν ξέρω, όπως μας το είπε και ο δάσκαλος στο δημοτικό και εγώ το θυμάμαι ακόμα, ο αείμνηστος Βαρδής, κύριος Βαρδής. Δώσανε το όνομα στην Μουσθένη, από την κοπέλα αυτή, την βασιλοπούλα. Την λέγανε Μουσθενίτσα και έδωσαν το όνομα Μουσθένη στο χωριό.
- Κ.Α.: Στο χωριό;
- Μ.Κ.-Κ.: Λέγεται. Αυτό μου το είπε ο δάσκαλος του χωριού που ήμασταν στην έκτη τάξη του δημοτικού. Από κει και πέρα εμείς κάθε χρόνο στην Πρωτομαγιά, ανεβαίναμε.
- Κ.Α.: Ακόμη μία παράδοση.
- Μ.Κ.-Κ.: Ακόμη μια παράδοση. Το συνεχίσαμε και ακόμα το συνεχίζουμε. Μπορεί και φέτος να πάμε αν βολέψει. Μας αρέσει πάρα πολύ αυτό. Είναι βατή η ανάβαση, δεν είναι τόσο δύσκολη, όποτε πηγαίναμε με το καφεδάκι μας, με τα τσουρεκάκια μας, με το κόκκινο αυγό μας και σπάζουμε και πετάμε εκεί τα τσόφλια του κόκκινου αυγού να αναγγείλουμε ότι ο Χριστός αναστήθηκε.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Κ.Α.: Α πολύ ωραίο! Πάρα πολύ ωραίο! Δεν το ήξερα αυτό. Έχει τύχει και εγώ να ανεβώ Πρωτομαγιά στο Τσάλι γιατί είναι ένα εύκολο και βατό μονοπάτι, με σημάδια.
- Μ.Κ.-Κ.: Ναι όσο μπορούμε ακόμα και το κάνουμε. Και είναι όλα αυτά που γεμίζουν έναν άνθρωπό που αγαπάει το χωριό και τον τόπο του. Με συγκίνησε. Τα θυμόμαστε και αναπολούμε και το συνεχίζουμε.
- Κ.Α.: Ναι είναι πολύ σημαντικό να μην ξεχνάμε τον τόπο μας, να γνωρίζουμε πώς λεγόταν παλιά οι περιοχές, τα τοπωνύμια και γιατί τους έδωσαν αυτά τα ονόματα γιατί προφανώς έτσι ήθελαν. Γιατί υπήρχε κάποιος λόγος που βγήκε ας πούμε η Περιστερά, επειδή μοιάζει σαν περιστέρι.
- Μ.Κ.-Κ.: Ναι έτσι ακριβώς, μοιάζει ο βράχος σαν περιστέρι. Είναι μνημείο της φύσης. Και μάλιστα αφού ανέβηκες και εσύ στο Τσάλι ή Κάστρο, είδες ότι έχει πεσμένες πέτρες.
- Κ.Α.: Ναι, τις έχω δει.
- Μ.Κ.-Κ.: Τώρα οι θάμνοι και τα πουρνάρια δεν αφήνουν να τις δει. Παλιότερα ήταν πιο εύκολο να δεις τα σημεία αυτά και λακκούβες είχε σαν τάφους. Είχε και τάφους επάνω.
- Κ.Α.: Μάλιστα. Δεν τα γνώριζα ούτε αυτά.
- Μ.Κ.-Κ.: Τα λέγανε αυτά, τα λέγανε και μάλιστα τάφους με θησαυρούς.
- Κ.Α.: Ναι, είναι οι παραδόσεις.
- Μ.Κ.-Κ.: Ναι, οι παραδόσεις. Και οι πέτρες φαίνονται ότι κάτι υπήρχε, κάποια ζωή υπήρχε εκεί πάνω ρε παιδί μου, δεν μπορεί να είναι μόνο μύθος αυτό.
- Κ.Α.: Ότι υπήρχαν άνθρωποι, ότι ζούσαν.
- Μ.Κ.-Κ.: Οι βασιλείς. Το κάστρο αυτό ήταν πολύ πετυχημένο ακόμα σώζονται τείχη πάρα πολλά τοιχώματα έχει.
- Κ.Α.: Σας ευχαριστώ πολύ!
- Μ.Κ.-Κ.: Και εγώ ευχαριστώ, Κωνσταντίνα!

3^η Γ.Κ.

- Κωνσταντίνα Ανδρέογλου: Ονομάζεστε;
- Γ.Κ.: Γεώργιος Κ.
- Κ.Α.: Και είστε γεννημένος;
- Γ.Κ.: Το 1946.
- Κ.Α.: Είστε μόνιμος κάτοικος της Μουσθένης;
- Γ.Κ.: Τώρα όχι.
- Κ.Α.: Παλιά όμως ζούσατε, τα παιδικά σας χρόνια;
- Γ.Κ.: Ναι ζούσα εκεί, μέχρι το 1984, μετά μετακόμισα στην Καβάλα.
- Κ.Α.: Μήπως ξέρετε από που πήρε το όνομά του στο χωριό;

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Γ.Κ.: Κοίταξε, δεν έχουμε γραπτή αναφορά για την προέλευσή του. Υποθέτω ότι σχετίζεται με τη θέση του χωριού στη μέση της διαδρομής, ανάμεσα στην Αμφίπολη και τους Φιλίππους, στη μέση του σθένους, της δύναμης. Δεν υπάρχει όμως αποδεκτή ετυμολογία.
- Κ.Α.: Μάλιστα. Ανεβαίνοντας τον περιφερειακό της Μουσθένης φτάνει κανείς στο Μποστάνι και στο εκκλησάκι του Άη- Γιαννιού του Προδρόμου. Πώς προέκυψε το όνομα Μποστάνι, που το ομώνυμο μαγαζί εστίασης, που βρίσκεται εκεί, πήρε το όνομα του από την περιοχή;
- Γ.Κ.: Παλιά, πάνω ακριβώς που ήταν τα πλατάνια, υπήρχαν χωράφια, με μποστάνια, καρπούζια, πεπόνια. Από αυτό πήρε και την ονομασία Μποστάνι και παρέμεινε μέχρι σήμερα.
- Κ.Α.: Ωραία. Η θέση της εκκλησίας βρισκόταν εκεί στην αρχή;
- Γ.Κ.: Το εκκλησάκι του Άη- Γιάννη του Προδρόμου, όπως το βλέπουμε σήμερα, δεν ήταν στη σημερινή του θέση σε αυτή που είναι, ήταν πιο πάνω, κάπου 30 μέτρα, ένα εκκλησάκι μικρό, ασπροβαμμένο και κάτω από αυτό πήγαζε το νερό, με το οποίο τροφοδοτούνταν η Μουσθένη.
- Κ.Α.: Καμία σχέση όπως είναι τώρα δηλαδή.
- Γ.Κ.: Όχι καμία σχέση. Καμία σχέση. Αυτό έγινε αργότερα.
- Κ.Α.: Ναι. Κατεβαίνοντας τώρα από το Μποστάνι, στο κέντρο του χωριού, βρίσκεται η κεντρική πλατεία του χωριού. Εμείς το λέμε Τζαμί γιατί εκεί ήταν το κεντρικό τζαμί και το ομώνυμο μαγαζί εστίασης έχει το όνομα του λόγω της τοποθεσίας. Γνωρίζετε πότε κατεδαφίστηκε;
- Γ.Κ.: Από μαρτυρία που έχω από τον γραμματέα της Μουσθένης, Αργυριάδη Στέλιο, θυμάμαι κάποτε μου είπε ότι το τζαμί γκρεμίστηκε επί βουλγαρικής κατοχής.
- Κ.Α.: Μάλιστα.
- Γ.Κ.: Δηλαδή στο 1941-1944.
- Κ.Κ.: Κάπου εκεί.
- Γ.Κ.: Ναι κάπου εκεί, πέρα. Δεν ξέρω αν αληθεύει, αλλά αυτό μου είπε τότε ο γραμματέας.
- Κ.Α.: Υπήρχε μόνο ένα τζαμί στην Μουσθένη ή υπήρχαν και άλλα;
- Γ.Κ.: Όχι. Αυτό ήταν το κεντρικό. Υπήρχαν άλλα 2 ή 3, στις γειτονιές. Πιο μικρά φυσικά και χωρίς μιναρέδες, απλώς σαν οίκοι προσευχής.
- Κ.Α.: Ενδιαφέρον! Ποια γειτονιά του χωριού είναι ο Αράπ- Μαχαλάς;
- Γ.Κ.: Ο Αράπ Μαχαλάς είναι η γειτονιά που βρίσκεται στο ανατολικό μέρος του χωριού. Λοιπόν, τώρα, γιατί ονομάστηκε Αράπ- Μαχαλάς, από μαρτυρίες των κατοίκων εκεί κατοικούσαν κάποιοι αράπηδες, μάλλον προέχονταν από χώρα της Αφρικής, τότε επί της Τουρκοκρατίας και από τότε παρέμεινε αυτή η ονομασία.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Κ.Α.: Ενδιαφέρον! Πάνω από την Αρχαία Πέργαμο βρίσκεται μια τούμπα με το όνομα «αλωνάκι». Τί γινόταν εκεί και ονομάστηκε έτσι; Εσείς έχετε αναμνήσεις;
- Γ.Κ.: Όχι. Το λέει η ονομασία. Παλιά τα σιτάρια, όταν τα θέριζαν τα μεταφέραν σε κυκλικό χώρο, ο οποίος ήταν πλακοστρωμένος, κυκλικός, στο κέντρο είχε έναν πάσσαλο όπου εκεί έδεναν τα ζώα, τα όποια τα χτυπούσαν και αυτά άρχιζαν να γυρίζουν γύρω γύρω και να πατούν τα στάχια. Με αποτέλεσμα να φεύγει ο καρπός και να μένει κάτω. Αλώνιζαν δηλαδή. Για αυτό ονομάστηκε αλωνάκι. Υπάρχει σήμερα το αλωνάκι, το οποίο καλό είναι να ξαναγίνει όπως παλιά και άμα πάει κάνεις θα δει τις πλάκες, γύρω γύρω.
- Κ.Α.: Ναι, είναι επισκέψιμο, προσβάσιμο.
- Γ.Κ.: Ναι, είναι επισκέψιμο.
- Κ.Α.: Ωραία. Τί είναι το Τσάλι; Γιατί λέγεται έτσι;
- Γ.Κ.: Το Τσάλι. Έτσι λέμε το βουνό που είναι στην ανατολική πλευρά του χωριού. Λοιπόν, ίσως επειδή αποτελείται από σκληρή πέτρα, μας θυμίζει λίγο το ατσάλι, έτσι σκληρή πέτρα για αυτό έδωσαν την ονομασία Τσάλι.
- Κ.Α.: Ωραία. Έχετε καμιά εμπειρία από εκεί; Ανεβαίνατε μικρός;
- Γ.Κ.: Βεβαίως, βεβαίως. Καταρχήν, πρέπει να τονίσουμε ότι είναι αρχαιολογικός χώρος.
- Κ.Α.: Α πολύ σημαντικό αυτό.
- Γ.Κ.: Ναι είναι αρχαιολογικός χώρος. Υπάρχουν κτίσματα, αρχαία, το εποπτεύει η αρχαιολογική υπηρεσία της Καβάλας. Βρέθηκε παλιά μια βάση κιονόκρανο, που είχε πάνω έναν σταυρό, που σημαίνει εκεί σε κάποια φάση υπήρξε εκκλησία.
- Κ.Α.: Μάλιστα. Πολύ ενδιαφέρον, δεν το είχα ακούσει εγώ ποτέ. Ήξερα ότι υπήρχε ζωή εκεί γιατί βρισκόταν το κάστρο.
- Γ.Κ.: Ναι. Και ήταν σε μέρος απροσπέλαστο. Για σκέψου τώρα να δεχόταν κάποια επίθεση, κλινόταν εκεί μέσα. Και μάλιστα ερχόταν νερό από το Παγγαίο προς το κάστρο.
- Κ.Α.: Ναι, απευθείας σύνδεση.
- Γ.Κ.: Ναι είχαν απευθείας.
- Κ.Α.: Πολύ σημαντικό. Τί ήταν οι Αμπελότοπος; Που βρίσκεται;
- Γ.Κ.: Λοιπόν, βγαίνοντας από τη Μουσθένη, προς τα δυτικά, στα 3-4 χιλιόμετρα, στο κάτω μέρος της παλιάς εθνικής οδού, αν κάποιος το επισκεφτεί, και το ψάξει μπορεί να διακρίνει ακόμα κλήματα.
- Κ.Α.: Από τα αμπέλια.
- Γ.Κ.: Ναι από τα αμπέλια. Υπήρχαν τότε πάρα πολλά αμπέλια εκεί πέρα. Ίσως και από την αρχαιότητα, η Βιβλία Χώρα.
- Κ.Α.: Το κτήμα; Το κρασί;

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Γ.Κ.: Ναι. Κάπου εκεί προσδιορίζεται ο βίβλινος οίνος που τον αναφέρει ο Ησίοδος.
- Κ.Α.: Το κρασί.
- Γ.Κ.: Το κρασί, δηλαδή, που παράγει τώρα το εργοστάσιο εκεί.
- Κ.Α.: Το Βιβλία Χώρα.
- Γ.Κ.: Ναι, το Βιβλία Χώρα, λοιπόν, έδωσε και αυτήν την ονομασία, στο κρασί, από εκείνο το μέρος.
- Κ.Α.: Α ένα κρασί έχει πάρει το όνομα του από κει.
- Γ.Κ.: Ναι. Έρχεται από πολύ παλιά από τα αρχαία χρόνια, η τοποθεσία αυτή.
- Κ.Α.: Ναι. Μάλιστα. Ωραία, σας ευχαριστώ πολύ.
- Γ.Κ.: Να σαι καλά!

4^η Α.Κ.

- Κωνσταντίνα Ανδρέογλου: Ονομάζεστε;
- Συνεντευξιαζόμενος: Κ. Απόστολος.
- Κ. Α.: Γεννηθείς;
- Α.Κ.: 1949.
- Κ.Α.: Είστε μόνιμος κάτοικος της Μουσθένης;
- Α.Κ.: -Ναι.
- Κ. Α.: Κάτω στον κάμπο, στην είσοδο του χωριού, από τον κόμβο του χωριού υπάρχει το εκκλησάκι της Αγίας Παρασκευής. Λέμε ότι ένα χωράφι βρίσκεται στην Αγία Παρασκευή ή είναι κοντά επειδή συνδέσαμε την εκκλησία με την περιοχή. Οπότε μάλλον έχει πολλά χρόνια που βρίσκεται εκεί σωστά;
- Α.Κ.: Πάρα πολλά.
- Κ.Α.: Σαν άνθρωπος που ασχοληθήκατε με την γεωργία πολύ στη ζωή σας, αλήθεια πόσο χρόνων ήσασταν όταν ξεκινήσατε να δουλεύετε;
- Α. Κ.: 15.
- Κ.Α.: Στα όρια του μουσθενιώτικου κάμπου υπάρχουν τοπωνύμια που να προσδιορίζουν πού κοντά είναι το χωράφι; Για ποιο λόγο πήραν οι περιοχές τα ονόματα αυτά;
- Α.Κ.: Οι περιοχές πήραν τα ονόματα, από διάφορα σημάδια που είχε, αλλού είχε δέντρα, αλλού είχε καβάκια, αλλού είχε πλατάνια και από κει πήραν τα ονόματα.
- Κ.Α.: Μπορείτε να μας αναφέρετε κάποια παραδείγματα από ονόματα περιοχών; Ας πούμε ξέρουμε για την Αγία Παρασκευή. Τα Γερénια;
- Α.Π.: Τα Γερénια ήταν κάτι χώματα, άσπρα χώματα εκεί πέρα και τα βγάλανε Γερénια.
- Κ.Α.: Οι Φουντουκλήδες;

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Α.Κ.: Οι Φουντουκλήδες είχαν φουντουκιές σπαρμένες πολλές για αυτό την έβγαλαν έτσι.
- Κ.Α.: Ο Ακεντής;
- Α.Κ.: Ο Ακεντής υπήρχε ένα ρέμα που περνούσε παλιά από κει και είχε κάτι μπάρες και τον βγάλανε Ακεντή.
- Κ.Α.: Τα Καβάκια;
- Α.Κ.: Τα Καβάκια υπήρχαν δέντρα πολλά. Καβάκια είναι αυτά που λέμε λεύκες.
- Κ.Α.: Μάλιστα. Τα Ασιγλίκια;
- Α.Κ.: Ασιγλίκι θα πει βράσμα, βράζανε ήταν υγρά πολύ και έτσι τα έβγαλαν Ασιγλίκια.
- Κ.Α.: Τα Χάνια;
- Α.Κ.: Τα Χάνια λένε ότι υπήρχε χάνι εκεί επί τουρκοκρατίας και το βγάλανε χάνι.
- Κ.Α.: Ο Κουλές;
- Α.Κ.: Κουλές είχε γύρω γύρω κάτι ντουβάρια εκεί, κάστρα και το βγάλανε κουλέ.
- Κ.Α.: Το Καλντερίμι;
- Α.Κ.: Το Καλντερίμι ήταν ο παλιός δρόμος, η παλιά Εγνατία που ήρθε ο Απόστολος Παύλος και μας ευλόγησε. Είχε μια στενωσιά αυτός και μετά ξάνοιγε.
- Κ.Α.: Ο Πλάτανος μάλλον είναι για τα πλατάνια σωστά;
- Α.Κ.: Ναι ναι.
- Κ.Α.: Τα Κύργια;
- Α.Κ.: Τα Κύργια ήταν κάτι ξερότοποι και τα βγάλανε κύργια.
- Κ.Α.: Για ποιο λόγο επειδή ήταν ξερά;
- Α.Κ.: Ναι ήταν ξερά.
- Κ.Α.: Μάλιστα. Οι Αμμούδες;
- Α.Κ.: Οι Αμμούδες ήταν αμμουδερά χωράφια, σκέτη άμμο και τα έβγαλαν αμμούδες.
- Κ.Α.: Τα Καραγασούδια;
- Α.Κ.: Στα Καραγασούδια υπήρχαν τα καραγάσια, δέντρα είναι αυτά.
- Κ.Α.: Μάλιστα. Θυμάστε κάποια εμπειρία από παιδί στα χωράφια που ήσασταν;
- Α.Κ.: Ναι. Τί μια εμπειρία, όλες εμπειρίες είναι. Μια ζωή είναι εμπειρία.
- Κ.Α.: Κάτω στον κάμπο υπάρχουν κάποια πέτρινα γεφύρια. Τί γνωρίζετε για αυτά; Ονομάζονται κάπως;
- Α.Κ.: Αυτά τα γεφύρια υπήρχε, παλιά υπήρχαν σε εκείνο το σημείο μόνο λάσπες, έλη, δεν υπήρχε το ποτάμι, είχε νερά και είχαν κάνει οι παλιοί γεφύρια και από κει περνούσε ο δρόμος η Εγνατία που λένε ότι ήρθε, πέρασε ο

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Απόστολος Παύλος και ξέρω εγώ πέρασε από κει. Τα γεφύρια τώρα, μερικά σώζονται ακόμα, φαίνονται εκεί πέρα καμιά τρία τέσσερα είναι αλλά χαλάστηκαν γιατί χάλασε το ποτάμι. Και μερικά έχουν χωθεί μέσα στα χώματα.

- Κ.Α.: Ωραία. Θα ήθελα να σας ρωτήσω και κάτι ακόμα. Ανεβαίνοντας τον περιφερειακό της Μουσθένης φτάνει κανείς στο Μποστάνι και στο εκκλησάκι του Αη Γιάννη του Προδρόμου. Πώς προέκυψε το όνομα Μποστάνι και το ομώνυμο μαγαζί εστίασης που βρίσκεται εκεί πήρε το όνομά του από την περιοχή;
- Α.Π.: Στο Μποστάνι παλιά υπήρχαν μποστάνια παλιά επί τουρκοκρατίας, σπέρνανε καρπούζια οι Τούρκοι και έμεινε Μποστάνι.
- Κ.Α.: Η θέση της εκκλησίας βρισκόταν εκεί στην αρχή;
- Α.Κ.: Η θέση της εκκλησίας ήταν εκατό μέτρα πιο πάνω μέσα στο ρέμα εκεί πέρα και επειδή κάναμε καλλιέργεια τις πηγές, το γκρεμίσαμε και το κατεβάσαμε πιο κάτω.
- Κ.Α.: Ωραία σας ευχαριστώ πολύ!

5^η Δ.Κ.

- Κωνσταντίνα Ανδρέογλου: Ονομάζεστε;
- Δ.Κ.: Δημήτριος Κ.
- Κ.Α.: Είστε μόνιμος κάτοικος της Μουσθένης;
- Δ.Κ.: Ναι.
- Κ.Α.: Πότε γεννηθήκατε;
- Δ.Κ.: Το 1962.
- Κ.Α.: Ωραία, ανεβαίνοντας τον περιφερειακό της Μουσθένης, φτάνει κανείς στο Μποστάνι και στο εκκλησάκι του Αη Γιάννη του Προδρόμου. Πώς προέκυψε το όνομα Μποστάνι που το όμωνυμο μαγαζί εστίασης που βρίσκεται εκεί πήρε το όνομα του από την περιοχή;
- Δ.Κ.: Το Μποστάνι δεν έχει καμία σχέση με αυτό που εννοούμε σήμερα στα ελληνικά μποστάνι, δηλαδή ένα χωράφι με καρπούζια και πεπόνια. Είναι τούρκικο και βγαίνει από του μπουζ+ στάνη. Δηλαδή στάνη με κρύα νερά και εκεί μπαίνουν τα ζώα.
- Κ.Α.: Μάλιστα.
- Δ.Κ.: Αυτό και από παραφθορά έγινε μποστάνι.
- Κ.Α.: Ενδιαφέρον. Γιατί και εγώ στο μυαλό μου το είχα ότι εκεί είχα καρπούζια και χωράφια έτσι έχω ακούσει.
- Δ.Κ.: Όχι είναι παραπλανητικό.
- Κ.Α.: Κατεβαίνοντας από το Μποστάνι στο κέντρο του χωριού βρίσκεται η κεντρική πλατεία του χωριού. Εμείς το λέμε και τζαμί γιατί εκεί ήταν το

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

κεντρικό τζαμί και το ομώνυμο κατάστημα εστίασης που έχει το όνομα λόγω της ονομασίας. Γνωρίζετε πότε κατεδαφίστηκε;

- Δ.Κ.: Το τζαμί, όπως έλεγε ο παππούς μου, ήταν ένα μεγάλο τέμενος μουσουλμανικό το οποίο γκρεμίστηκε από τους Βούλγαρους το 1944. Η πλατεία ήταν πολύ μεγαλύτερη από ότι την βλέπουμε σήμερα, το τζαμί που λέμε. Μπροστά εκεί που είναι τα μαγαζιά τώρα, το ταχυδρομείο, το κλειστό και το καφενείο ήταν σκάλες. Μετά ρίξανε πλάκα και γίνανε τα μαγαζιά. Από κει ανεβαίνουν ο κόσμος, οι Μουσουλμάνοι, πηγαίνουν πάνω στο τέμενος να προσευχηθούν. Που ήταν πολύ μεγάλο το τέμενος, αρκετά μεγάλο. Η πλατεία ξεκινούσε από κει, είχε νεκροταφείο και έφτανε μέχρι πάνω το παλιό ταπητουργείο, το καινούργιο σήμερα ξενοδοχείο.
- Κ.Α.: Ναι, το Νύσα.
- Δ.Κ.: Ναι, ήταν ένα πράγμα ανοικτό, δεν είχε σπίτια, δεν είχε τίποτα. Το κτήριο ήταν και μουσουλμανικό σχολείο πριν ταπητουργείο, ενώνονταν δηλαδή αυτά τα δυο κτήρια, το τζαμί με το σχολείο είχαν κοινή πλατεία.
- Κ.Α.: Ωραία.
- Δ.Κ.: Μετά που ήρθαν οι πρόσφυγες εδώ πέρα, τα μοίρασαν για οικοπέδα εκεί έγινε και το κτήριο του δημαρχείου και πολλά σπίτια μεγάλα και η πλατεία έμεινε αυτή που είναι η σημερινή.
- Κ.Α.: Ναι.
- Δ.Κ.: Εδώ μπροστά που είναι ο δρόμος και περνάει ανάμεσα και αρχίζει η πλατεία, εκεί πέρα ήταν τουρκικό νεκροταφείο.
- Κ.Α.: Ωραία, το αγνοώ πολλά χρόνια αυτό.
- Δ.Κ.: Καθόμαστε και πίνουμε καφέ κάτω από τους μουσουλμάνους τους νεκρούς.
- Κ.Α.: Δεν το ήξερα, το αγνοώ χρόνια.
- Δ.Κ.: Πατάμε στα κόκκαλα και πίνουμε καφέ.
- Κ.Α.: Μάλιστα. Ήταν το μόνο τζαμί;
- Δ.Κ.: Όχι. Αυτό ήταν το κεντρικό, Οι τούρκοι ήταν πλειονότητα τότε. Και υπήρχαν αλλά 3 και μία μόνο χριστιανική εκκλησία σε απόμερο μέρος.
- Κ.Α.: Μάλιστα. Που βρισκόταν τα αλλά τα τζαμιά σε ποιες συνοικίες;
- Δ.Κ.: Ένα δεύτερο τζαμί ήταν, υπάρχουν ακόμα τα κτήρια και κατοικούνται, τα δυο. Ένα ήταν ένα σπίτι ανεβαίνοντας προς το μποστάνι. Που φαίνεται ότι ήταν γιατί ήταν μεγάλο για σπίτι. Ήταν τζαμί αυτό. Ένα ήταν στον Αράπ- Μαχαλά. Ένα ήταν πηγαίνοντας για τον ντόπιο μαχαλά πηγαίνοντας για τη γέφυρα.
- Κ.Α.: Άρα στα δυτικά;
- Δ.Κ.: Ναι.
- Κ.Α.: Αναφέρθηκε η λέξη Αράπ- Μαχαλάς. Ποια γειτονιά του χωριού είναι αυτή και για ποιο λόγο πήρε το όνομα αυτό;

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Δ.Κ.: Τότε οι Χριστιανοί και οι Μουσουλμάνοι μένανε σε διαφορετικές γειτονιές. Οι χριστιανοί μένανε στην δυτική πλευρά πέρα από το ρέμα και οι μουσουλμάνοι μένανε στη ανατολική. Στον Αράπ- Μαχαλά ζούσε κάποια περίοδο της οθωμανικής κατοχής ένας μαύρος και επειδή ήταν μαύρος βγήκε Αράπ- μαχαλάς. Μαχαλάς είναι η γειτονιά στα ελληνικά.
- Κ.Α.: Μάλιστα.
- Δ.Κ.: Αυτός ήταν σαν κλητήρας, των Τούρκων και πήγαινε και έπαιρνε τους Έλληνες με την βία να πάνε να δουλέψουν με τη βία στα τότε τουρκικά κτήματα. Ήταν σαν επιστάτης ένα πράγμα και από κει έμεινε το όνομα.
- Κ.Α.: Α ωραία. Αυτό δεν το ήξερα. Τί είναι το Τσάλι; Γιατί λέγεται έτσι η κορυφή του βουνού;
- Δ.Κ.: Το Τσάλι λέγεται όλο το βουνό. Γιατί είναι πολύ πετρώδες, ειδικά πάνω οι κορυφές έχει πολλή πέτρα, εκτός από πουρνάρι δεν φυτρώνει τίποτα και έτσι λεγόταν τότε αυτά τα σημεία. Το Τσάλι ήταν ένα βυζαντινό μεσαιωνικό κάστρο το οποίο αντιστάθηκε όταν ήρθαν οι Τούρκοι και μπορέσαν να το καταλάβουν γιατί τους έκοψαν το νερό.
- Κ.Α.: Το νερό μου έχουν πει ερχόταν κατευθείαν από το Παγγαίο.
- Δ.Κ.: Ναι αλλά πώς ερχόταν. Είχαν κάνει ειδική εγκατάσταση, κιούγκια τα λέγανε αυτά, εγώ τα θυμάμαι, τα έχω δει, τώρα έχουν χαθεί όλα. Και το κατέβαζαν υπόγεια και δεν φαινόταν, αλλά ένα άλογο ενός Τούρκου δίψασε και σκάλισε εκεί και βρήκε τα κιούγκια, το νερό και το έκοψαν και αναγκάστηκαν να παραδοθούν. Δεν υπάρχουν πολλά ιστορικά στοιχεία για το Τσάλι. Υπάρχει ένα τμήμα, στην ανατολική πλευρά του τείχους που είναι όρθιο. Το υπόλοιπο το γκρέμισαν οι Τούρκοι και οι Χριστιανοί για να κάνουν τα σπίτια στο χωριό.
- Κ.Α.: Α, πηγαίνανε για να πάρουν πέτρα.
- Δ.Κ.: Ναι, πήγαιναν για να πάρουν πέτρα όπως έγινε και στο Ορφάνι και σε πολλά χωριά. Τα φρούρια ήταν όρθια και τα κατάστρεψαν.
- Κ.Α.: Δεν το ήξερα.
- Δ.Κ.: Και εδώ μπροστά στο τρίτο κάστρο, υπάρχει ένα σημείο που φαίνεται και η πόρτα που πιάνει ο μεντεσές. Είναι σκαλισμένος ο βράχος και εδώ είχε μια τρύπα μεγάλη που ήταν το σίδερο μέσα και κρατιόνταν η πόρτα, φαίνεται.
- Κ.Α.: Ενδιαφέρον.
- Δ.Κ.: Ναι, ενδιαφέρον αλλά πρέπει να σε πάει άνθρωπος να το δεις γιατί μπορείς να το περάσεις και να μην καταλάβεις τι είναι. Έχω γράψει ένα ποίημα για το τρίτο κάστρο, θα σου δώσω το ποίημα για να το βάζεις στην εργασία σου.
- Κ.Α.: Ωραία σας ευχαριστώ πολύ, να είστε καλά.
- Δ.Κ.: Παρακαλώ.
- Κ.Α.: Έχετε εμπειρίες εκεί σαν παιδί;
- Δ.Κ.: Από το Τσάλι;

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Κ.Α.: Ναι.
- Δ.Κ.: Στο Τσάλι πάνω μεγαλώσαμε.
- Κ.Α.: Μπορείτε να μας πείτε κάποια;
- Δ.Κ.: Πάρα πολλά φίδια, ειδικά αυτήν την εποχή.
- Κ.Α.: Ανεβαίνατε παρέα;
- Δ.Κ.: Ναι, τότε δεν είχε καφετέριες και τέτοια. Η νεολαία ανέβαινε τότε πάνω και κάθονταν εκεί.
- Κ.Α.: Το κάνατε σαν βόλτα.
- Δ.Κ.: Την Καθαρά Δευτέρα πετούσαμε χαρταετούς.
- Κ.Α.: Την Πρωτομαγιά ανεβαίνατε;
- Δ.Κ.: Την Πρωτομαγιά μαζεύαμε παιώνιες, τα λουλούδια τα μαγιάτικα και όλη την μέρα παίζαμε, ειδικά το καλοκαίρι πιο πολύ ήμασταν στο βουνό που δεν είχαμε σχολεία παρά στο χωριό.
- Α.Κ.: Ωραίες αναμνήσεις. Πολύ καλά κάνατε.
- Δ.Κ.: Ναι.
- Κ.Α.: Στην ανατολική είσοδο του χωριού υπάρχει ένα σπήλαιο με το όνομα «Της Παναγιάς οι Τρύπες». Τί γνωρίζετε για αυτό;
- Δ.Κ.: Της Παναγιάς οι τρύπες είναι τρεις οπές στο βουνό, οι οποίες δεν είναι φυσικό φαινόμενο.
- Κ.Α.: Δεν είναι φυσικό φαινόμενο;
- Δ.Κ.: Είναι ανθρώπινο, ήταν λατομεία. Τα οποία ενώνονται τα δύο και η κεντρική πάει μέχρι ένα σημείο και σταματάει. Μέσα έχει νυχτερίδες. Σήμερα είναι όμως θρησκευτικός χώρος γιατί όταν έγινε η επανάσταση του 1821 και ήταν σε αναβρασμό η χριστιανική κοινότητα, πήγε μια Τουρκάλα, του Μαχμούνταγα η γυναίκα λέγεται ακόμα το όνομα αυτό.
- Κ.Α.: Δεν το γνωρίζω.
- Δ.Κ.: Ναι. Έκαψε την εκκλησία την χριστιανική για να φοβίσει τους Χριστιανούς, την μοναδική τον Άη Γιώργη. Και δεν τους επέτρεψαν να ξαναχτίσουν. Και αυτοί πήγαιναν κρυφά, βάζανε κάποιες εικόνες για να κάνουν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα οι Χριστιανοί.
- Κ.Α.: Ναι.
- Δ.Κ.: Οι Τούρκοι το πήραν είδηση, δεν τους ενόχλησαν που πηγαίναν και κάνανε τον σταυρό τους, την προσευχή τους.
- Κ.Α.: Μάλιστα.
- Δ.Κ.: Αργότερα μετά από πολλά χρόνια, ξαναέκτισαν την εκκλησία, η οποία ξανακάηκε από τους Βούλγαρους στην πρώτη νομίζω κατοχή. Όμως στο ενδιαμέσο είχε κτίσει η κεντρική εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου και εκεί έγιναν τα νεκροταφεία του χωριού.
- Κ.Α.: Μάλιστα. Πώς συνδέθηκε με την Παναγία το σπήλαιο;

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Δ.Κ.: Εδώ τώρα πάμε στον θρύλο. Λένε πάρα πολλά, ότι την κυνηγούσε ο διάβολος και παγίδεψε τον διάβολο και μπήκε στην αριστερή οπή και σφήνωσε ο διάβολος και έσκασε γιατί είναι μικρή οπή. Έβαλαν και μια γάτα και βγήκε στην Εικοσιφοίνισσα. Αυτά είναι μεταξύ θρύλου και θρησκευτικής παράδοσης.
- Κ.Α.: Ναι κατάλαβα. Λοιπόν να αφήσουμε το βουνό να πάμε στον κάμπο. Κάτω στον κάμπο, στην είσοδο του χωριού από τον κόμβο του χωριού υπάρχει ένα εκκλησάκι της Αγίας Παρασκευής. Λέμε ότι ένα χωράφι βρίσκεται στην Αγία Παρασκευή ή είναι κοντά επειδή συνδέσαμε την εκκλησία με την περιοχή. Σαν άνθρωπος, λάτρης της φύσης, και άνθρωπος που συλλέγει βότανα. Στα όρια του Μουσθενιώτικου κάμπου υπάρχουν τοπωνύμια που να προσδιορίζουν που κοντά είναι το χωράφι; Για ποιο λόγο πήραν οι περιοχές τα ονόματα αυτά;
- Δ.Κ.: Υπάρχουν τα Κύργια. Τα Κύργια είναι ένας άνδρος τόπος αλλά αν το ποτίσεις μπορεί να γίνει εύφορος. Στο χωριό βρίσκεται στη δυτική πλευρά. Είναι στα σύνορα με τον κάμπο της Μεσορόπης.
- Κ.Α.: Ωραία. Κάποια άλλη ονομασία;
- Δ.Κ.: Είναι το Χάνι, το οποίο είναι ανατολικά, σύνορα με τα Δωμάτια, το οποίο είχε ένα χάνι εκεί πέρα. Για αυτό το λέγανε και χάνι. Έξω από το Χάνι που περνάει ο γεωργικός δρόμος, παλιά περνούσε στις παρυφές του βουνού ήταν ένα χάνι, ξενοδοχείο και σταματούσαν οι ταξιδιώτες. Αλλάζανε άλογα εκεί, τρώγανε κοιμούνταν το βράδυ. Δίνανε τα κουρασμένα, παίρνανε τα ξεκούραστα.
- Κ.Α.: Ωραία.
- Δ.Κ.: Άλλο τοπωνύμιο η Αγία Παρασκευή.
- Κ.Α.: Ναι.
- Δ.Κ.: Τώρα έχουν αλλάξει κιόλας. Γιατί υπάρχουν τα Καβάκια που τα Καβάκια είναι οι λεύκες και τώρα δεν υπάρχει ούτε ένα δέντρο είναι κομμένα. Έχει μείνει επειδή παλιά είχε λεύκες. Αυτά.
- Κ.Α.: Μάλιστα.
- Δ.Κ.: Άλλα δεν μου έρχονται στο μυαλό.
- Κ.Α.: Δεν πειράζει, σας ευχαριστώ πολύ.
- Δ.Κ.: Παρακαλώ.

6^η Χ.Μ.

- Κωνσταντίνα Ανδρέογλου: Ονομάζεστε.
- Χ.Μ.: Μ. Χρυσούλα.
- Κ.Α.: Πότε είστε γεννημένη;
- Χ.Μ.: Το 1932.
- Κ.Α.: Και είστε μόνιμος κάτοικος της Μουσθένης;
- Χ.Μ.: Μεγάλωσα εκεί, τα τελευταία χρόνια κατοικώ στην Καβάλα.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Κ.Α.: Θα ήθελα να σας ρωτήσω. Η κεντρική πλατεία του χωριού λέγεται Τζαμί γιατί εκεί ήταν το κεντρικό τζαμί.
- Χ.Μ.: Είχε πολλούς τούρκους στη Μουσθένη και για αυτό και έκαναν και τζαμί.
- Κ.Α.: Ναι. Γνωρίζετε πότε κατεδαφίστηκε; Πότε γκρεμίστηκε δηλαδή; Και πώς θυμάστε εσείς το τζαμί σαν παιδί;
- Χ.Μ.: Το τζαμί τότε ήταν όλο πέτρες, απεριποίητο και ύστερα έγινε πλατεία και ονομάστηκε και τζαμί. Γιατί ήταν εκεί το τζαμί. Έτσι το ξέραμε τζαμί. Τώρα άρχισαν να λένε πάμε στην πλατεία, ενώ εκείνα τα χρόνια λέγανε το τζαμί.
- Κ.Α.: Έχετε μία εμπειρία που να θυμάστε σαν παιδί το τζαμί; Το κτήριο του τζαμιού το θυμάστε;
- Χ.Μ.: ο που είχε σκαλιά, εκεί που τώρα είναι η βρύση κι ανεβαίναμε και παίζαμε. Ήταν όμως πεσμένο. Μόνο ο μιναρές είχε μείνει, ντουβάρια είχε ήταν γκρεμισμένο.
- Κ.Α.: Μάλιστα. Γιατί μια γειτονιά του χωριού ονομάστηκε Αράπ Μαχαλάς;
- Χ.Μ.: Αυτό δεν ξέρω να το πω.
- Κ.Α.: Ποιο ζούσαν στον Αράπ Μαχαλά;
- Χ.Μ.: Αράπ Μαχαλά... κανέναν μαύρο είχε εκεί πέρα, ήταν σκουρόχρωμοι, είχε πάρα πολλούς τούρκους. Όλο ήταν τούρκοι εκεί πέρα.
- Κ.Α.: Άρα, ήταν η γειτονιά των Τούρκων. Εσείς έχετε ακούσει ιστορίες για Τούρκους που ζούσαν στο χωριό από τους παππούδες και τις γιαγιάδες σας;
- Χ.Μ.: Ο μπαμπάς μου μου έλεγε ότι με τους Τούρκους, ζούσαν πάρα πολύ καλά. Δεν μάλωναν, δεν είχαν προβλήματα. Όταν όμως ύστερα ήρθαν οι Βούλγαροι, όχι τώρα το 1940 που ήμουν και εγώ, πιο παλιά.
- Κ.Α.: Ναι πιο παλιά.
- Χ.Μ.: Τότε ήταν οι πολλές φασαρίες. Μάλωναν οι Βούλγαροι με τους Τούρκους πολύ.
- Κ.Α.: Μάλιστα.
- Χ.Μ.: Τους έβαζαν φυλακή. Ο θεός μου ήταν πρόεδρος, Έλληνας ήταν ο πρόεδρος στο χωριό.
- Κ.Α.: Έλληνας, ναι πολύ σημαντικό να είναι Έλληνας.
- Χ.Μ.: Ναι, αυτά τα άκουσα από τον μπαμπά μου. Δεν τα πρόλαβα εγώ αυτά. Αλλά είχαν λεφτά, λίρες είχαν και ερχόταν λέει με την ποδιά τις λίρες, στον θείο μου, φορούσαν ποδιές οι νοικοκυρές, να βγάλει από την φυλακή τον άντρα της, το παιδί της. Ο θεός μου δεν τα έπαιρνε, χειρότερο ήταν να του έδιναν δώρο ένα χωράφι.
- Κ.Α.: Μάλιστα. Πάμε τώρα σε μια άλλη γειτονιά του χωριού, τα Γιάργια. Γιατί ονομάστηκαν έτσι;
- Χ.Μ.: Γιάργια δεν ξέρω γιατί, επειδή ήταν πολύ ψηλά, από πάνω ήταν ένας μεθυσμένος και είπε ότι εγώ μπορώ να πετάξω από εδώ, αυτά μου τα είπαν.
- Κ.Α.: Ναι.
- Χ.Μ.: Ναι, σκοτώθηκε βέβαια, μεθυσμένος ήταν, άνοιξε τα χέρια, έπεσε κάτω. Κάτω ήταν το ρέμα και τώρα ακόμα έτσι είναι πολύ ψηλά είναι.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Κ.Α.: Ναι, είναι πολύ ψηλό σημείο.
- Χ.Μ.: Εκεί πάνω πάλι Τούρκους είχε.
- Κ.Α.: Μάλιστα.
- Χ.Μ.: Εμάς το πατρικό του μπαμπά μου, στην γέφυρα του Κονδυλίδη που λέμε τώρα ήταν μεγάλο, μπαξέδες, δυο μεγάλα χωράφια. Και από την πίσω πλευρά δρόμο είχε και μετά ήταν όλα, Τούρκοι καθόταν. Και μόλις έφυγαν οι Τούρκοι, ήρθαν πρόσφυγες.
- Κ.Α.: Ναι.
- Χ.Μ.: Γιαβαλήδες είχαμε πολύ, Πόντιοι δεν είχαμε στο χωριό, δεν ήρθαν Πόντιοι. Γιαβαλήδες είχαμε όμως. Οικογένειες από την Γιάλοβα που είχαμε.
- Κ.Α.: Ωραία. Ανεβαίνοντας κάνεις στο χωριό και λίγο πιο πάνω είναι το Μποστάνι. Σήμερα είναι ένα ομώνυμο κατάστημα εστίασης και χώρος αναψυχής στη φύση μαζί με το εκκλησάκι του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου. Πώς ήταν παλιά ο χώρος; Το θυμάστε;
- Χ.Μ.: Τίποτα, χωράφια ήταν. Το Μποστάνι εγώ το θυμάμαι, να έχει πλατάνια, ωραία ήταν τα πλατάνια τότε, πολλή σκιά είχε και πηγαίναμε εκεί πέρα πάνω, η βόλτα μας ήταν. Να πάμε στο Μποστάνι την Κυριακή, μπορεί να πηγαίναμε και δυο φορές την ημέρα. Να πηγαίναμε και πριν το μεσημέρι και το απόγευμα βόλτα.
- Κ.Α.: Ναι, είναι κοντά.
- Χ.Μ.: Και είχε έναν πολύ μεγάλο βράχο, αλλά τώρα τον έσπασαν, δυτικά, βγαίνοντας από το εκκλησάκι.
- Κ.Α.: Η εκκλησία βρισκόταν εκεί από την αρχή;
- Χ.Μ.: Εγώ εκεί τη θυμάμαι. Αλλά δεν ήταν μεγάλο, ήταν μικρό. Και μετά ένας έτυχε το λαχείο, Καζανάς το επίθετο και υποσχέθηκε θα κάνει το εκκλησάκι.
- Κ.Α.: Ναι, λίγο πιο μεγάλο.
- Χ.Μ.: Ναι, θα το κάνει μεγάλο. Και τα ντουβάρια που έχει, αυτός τα έκανε και το μεγάλωσαν λίγο το εκκλησάκι.
- Κ.Α.: Στην ανατολική είσοδο του χωριού υπάρχει ένα σπήλαιο με το όνομα «Της Παναγιάς οι Τρύπες». Πώς καθιερώθηκε το όνομα και τί κάνατε εκεί όταν ήσασταν μικρή;
- Χ.Μ.: Έτσι το θυμάμαι, από τα παλιά τα χρόνια έτσι ήταν, οι Παναγιάς οι τρύπες, το λέγανε.
- Κ.Α.: Έχετε εμπειρία εσείς από κει πέρα μέσα; Μπαίνατε μέσα;
- Χ.Μ.: Μπήκαμε μια φορά, πολλά παιδιά μαζί, πήραμε και κεριά για να μας φέγγουν, τα ανάψαμε και πηγαίναμε, πηγαίναμε μέχρι που αγριευτήκαμε και είπαμε τι θέλουμε εδώ μέσα. Και βγήκαμε τροχάδην έξω. Άλλες φορές πηγαίναμε μέχρι εκεί που είναι τα εικονίσματα. Που έχει και φως.
- Κ.Α.: Ναι. Ωραία. Ανεβαίνοντας τον περιφερειακό μπορεί κάποιος να βρει το μονοπάτι για το Τσάλι και την Περιστερά. Γιατί ονομάστηκαν έτσι; Όταν ήσασταν νέα ανεβαίνατε;

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Χ.Μ.: Έχω πάει πολλές φορές, στην κορυφή, ιδίως την Πρωτομαγιά, κάναμε τα κόκκινα στεφάνια, πώς τα λένε τα λουλούδια, δεν θυμάμαι.
- Κ.Α.: Οι παιώνιες. Γιατί πήραν το όνομα Τσάλι και Περιστερά; Τί είναι η Περιστερά;
- Χ.Μ.: Η Περιστερά είναι μια πέτρα, τα δέντρα που είναι από κάτω, τα σπείραμε όταν πηγαίναμε στο σχολείο από το 1940 μέχρι το 1944, πήγαμε δυο, τρία χρόνια με το δάσκαλό μας. Και ξες τι παιδιά είχε τότε το σχολείο, μεγάλα, μικρά 400 παιδιά είχε το σχολείο μας.
- Κ.Α.: Στον κάμπο στην είσοδο του χωριού βρίσκεται το εκκλησάκι της Αγίας Παρασκευής. Πώς ήταν παλιά το εκκλησάκι και τί αναμνήσεις έχετε από εκείνο το πανηγύρι;
- Χ.Μ.: Ήταν με μια πέτρινη, το είχαν λίγο πιο ψηλό, ανέβαινες μια πέτρινη...
- Κ.Α.: Σκάλα.
- Χ.Μ.: Σκάλα. Μπαίναμε εκεί πέρα μέσα, δεν είχε τόσα πράγματα να δούμε, όπως το κάνανε τώρα, μέχρι και το νερό βλέπεις από κάτω. Το πρόσεξες;
- Κ.Α.: Ναι, το αγίασμα. Το έχω προσέξει. Είναι ένα γυάλινο δάπεδο που βλέπει κανείς το νερό. Εσείς πηγαίνατε στο πανηγύρι;
- Χ.Μ.: Ναι, ναι! Και είχε όργανα, μουσικές και λιχουδιές για μας τα παιδιά. Παστελάκια τότε, γλειφιτζούρια...
- Κ.Α.: Όταν ήσασταν μικρή σας έπαιρναν οι γονείς σας στον κάμπο;
- Χ.Μ.: Όταν υπήρχαν γιαγιές στα σπίτια, τα παιδιά τα κρατούσαν οι γιαγιές. Αλλά όταν δεν είχανε γιαγιά, τί να κάνουν, μέσα στα σαμάρια τους έβαζαν και εκείνα.
- Κ.Α.: Είχατε καπνά ή κάποια άλλη καλλιέργεια; Και σε ποια περιοχή; Και γιατί την έλεγαν έτσι;
- Χ.Μ.: Δεν ξέρω πώς προέκυψαν τα ονόματα. Τα Κύργια τώρα επειδή είχαν πέτρες, είχαν περισσότερη πέτρα μέσα τα χωράφια.
- Κ.Α.: Εσείς έχετε χωράφι, σε κάποια περιοχή που ονομάζεται κάπως;
- Χ.Μ.: Πρίνο, ονομάζονταν μια περιοχή. Στο Καλντερίμι, είχαμε και στο Καρσίγιακα. Το Καρσίγιακα θα πει απέναντι, τουρκική λέξη, γιακός το βουνό απέναντι από το βουνό δηλαδή. Η Βάλτα ήταν κάτω από το ποτάμι.
- Κ.Α.: Ο Μαρμαράς.
- Χ.Μ.: Ναι, εκείνο το μέρος το λέγαμε Μεσοπλάτη, εκείνο το χωράφι. Αλλά από που τις έβγαζαν τις ονομασίες δεν ξέρω.
- Κ.Α.: Ναι. Άρα εσείς δουλέψατε σε χωράφι;
- Χ.Μ.: Πάρα πολύ. Από την ώρα που τελειώσαμε από το σχολείο, μας έπαιρναν στο χωράφι. Εμείς τώρα σπέρναμε με το τσιβί, έκαναν τρύπα, ειδικό ήταν το κρατούσανε, έβαζαν το φυτό και εμείς από πίσω ρίχναμε λίγο νερό.
- Κ.Α.: Ωραία.
- Χ.Μ.: Με ποτιστήρια ειδικά. Αν δούλεψα! Μέχρι που ήρθα εδώ στην Καβάλα, με τα καπνά ασχολιούνται.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Κ.Α.: Με τα καπνά.
- Χ.Μ.: Ναι, με τα καπνά, τα θερίζαμε με τα χέρια, τα σιτάρια, τα κριθάρια.
- Κ.Α.: Ασχοληθήκατε και με αυτές τις καλλιέργειες. Με πολλές.
- Χ.Μ.: Πολύ δουλέψαμε. Πηγαίναμε και σε ξένα χωράφια. Πήγαιναν και μας ζευγάριζαν με το ζευγάρι, πηγαίναμε εμείς και σπέρναμε. Με την αδερφή μου την μεγάλη πολύ δουλέψαμε. Τυχερή, παντρεύτηκε και γλύτωσε πιο μπροστά. Και εγώ ύστερα η χαρά μου ήταν όταν ήρθα στην Καβάλα, όχι τίποτα άλλο, που θα ζω μέσα σε πόλη, που δεν θα έχω καπνά, δεν θα δούλευα.
- Κ.Α.: Ναι, κουρασθήκατε μάλλον.
- Χ.Μ.: Ναι, από δουλειές, μετά έμαθα να ράβω και η μητέρα μου με έμαθε να υφαίνω στον αργαλειό. Και τώρα ακόμα βρήκα κλωστές και κάνω τερλίκια για να μην κάθομαι.
- Κ.Α.: Ωραία, καλά κάνετε. Μπράβο σας! Και κάτι τελευταίο, θα ήθελα να σας ρωτήσω. Η γειτονιά όπου βρίσκεται το σπίτι σας στο χωριό, έχει ένα ξεχωριστό όνομα; Και πώς λέγεται και γιατί;
- Χ.Μ.: Από κει και πάνω από τα σπίτια Κιοϊμπάσι το λέγανε. Και αυτή τούρκικη λέξη είναι.
- Κ.Α.: Ο ντόπιος μαχαλάς τί είναι;
- Χ.Μ.: Ο ντόπιος ήταν όλοι ντόπιοι, δεν ήταν πρόσφυγες.
- Κ.Α.: Σε ποια συνοικία του χωριού βρίσκεται; Εννοώ βρίσκεται στα δυτικά;
- Χ.Μ.: Δυτικά.
- Κ.Α.: Δυτικά, ναι. Ωραία, σας ευχαριστώ πολύ.
- Χ.Μ.: Δεργασιές.
- Κ.Α.: Τί είναι οι Δεργασιές;
- Χ.Μ.: Χωράφια. Δεν ξέρω τι θα πει και είχαμε χωράφι και το θυμήθηκα τώρα. Που είναι το γήπεδο από κει πέρα πηγαίναμε και εκεί είχε ένα ρέμα. Μάλιστα είχε γέφυρα, ο παλιός ο δρόμος, έχει γέφυρες.
- Κ.Α.: Δεν τα γνωρίζω αυτά. Ωραία, σας ευχαριστώ πάρα πολύ.

7^η Γ.Μ.

- Κωνσταντίνα Ανδρέογλου: Ονομάζεστε;
- Γ.Μ.: Μ. Γιώργος.
- Κ.Α.: Και είστε γεννημένος;
- Γ.Μ.: Είμαι γεννημένος το 1961, στην Μουσθένη Καβάλας, τα παιδικά μου χρόνια, τα πέρα εδώ μέχρι την ηλικία των 20 ετών, ήμουνα εδώ.
- Κ.Α.: Ωραία. Λίγα μέτρα πιο εκεί στο παλιό γήπεδο και λίγα μέτρα πιο πάνω βρίσκεται ο βράχος «Γλίστρες». Πώς πήρε το όνομα του;
- Γ.Μ.: Σωστά. Ο βράχος αυτός αποτελείται από δύο κομμάτια, είναι, βασικά είναι ένας βράχος έτσι αλλά στα δυο τμήματα του υπάρχουν όντως δυο

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

τσουλήθρες, η μία είναι πιο καλά επεξεργασμένη και η άλλη λιγότερο. Ο βράχος αυτός πήρε το όνομα του γιατί από την Τουρκοκρατία ακόμη, συμμαζευόταν εκεί τουρκάκια και ελληνάκια και γλιστρούσαν προς τα κάτω γιατί ο βράχος αυτός προσφέρεται για μια φυσική τσουλήθρα, έτσι λέγεται και μάλιστα αναφέρθηκε από την μητέρα μου, αναφερόνταν από τους παλιότερους, αλλά η μητέρα μου με είπε λεπτομέρειες ότι τα τουρκάκια τα παιδιά μαζί με τα ελληνάκια έπαιρναν άμμο σε τσουβαλάκια από την κοίτη από του παράπλευρου εκεί ποταμού, του ρέματος και σιγά σιγά έτριβαν τον βράχο έτσι ώστε να γίνει γυαλιστερός. Και μάλιστα μου έλεγε το εξής: ότι όλα τα παιδιά της δυτικής πλευράς του χωριού, από το γήπεδο, δηλαδή, κοντά, μαζευόντουσαν και πήγαιναν για παιχνίδι, εξαιρετικά πολύ διασκεδαστικό, τόσο που έκαναν ουρά από κάτω το ρέμα μέχρι πάνω, να γλιστρήσουν σε αυτή την φυσική τσουλήθρα. Αυτή, λοιπόν, η φημισμένη γλίστρα.

- Κ.Α.: Ενδιαφέρον! Έχετε εμπειρία εσείς σαν παιδί από κεί;
- Γ.Μ.: Αν έχω λέει! Πάρα πολλές, πάρα πολλές εμπειρίες. Πολλές φορές μετά τους αγώνες ποδοσφαίρου που γινόταν στο παράπλευρο εκεί γήπεδο, μαζευόμασταν εκεί για να κάνουμε και εμείς τσουλήθρα, σε σημείο που κάναμε ουρές όχι από κάτω το ρέμα, από πάνω, μέχρι την Αμαλούδα, το λεγόμενο έτσι λίγο ομαλό έτσι έδαφος της βουνοπλαγιάς, του λόφου εκεί και κάναμε τσουλήθρα εκεί. Σημειωτέον ότι έχουμε φάει πολλές φορές ξύλο γιατί στις εκδρομές που πηγαίναμε στο σχολείο, στις σχολικές εκδρομές, όλο το σχολείο πήγαινε εκεί, τότε μάλιστα το σχολείο αριθμούσε περί τα 200 παιδιά.
- Κ.Α.: Πολλά ναι.
- Γ.Μ.: Κάποιοι μεταξύ αυτών και εγώ, κάναμε κοπάνα από τον αυστηρό έτσι επιβλεπόμενο χώρο του γηπέδου και πήγαμε να κάνουμε γλίστρα. Επειδή όμως ήταν τόσα πολλά τα παιδιά εκεί έτσι μερικές φορές πλακανόμασταν ποιος θα πάει πρώτος ποιος ύστερα και τρώγαμε τα μούτρα μας. Μερικές φορές πέρναμε, πέφταμε προς τα κάτω και τραυματιζόμασταν.
- Κ.Α.: Ωραίες εμπειρίες!
- Γ.Μ.: Ωραίες, πολύ ωραίες, καλά χρόνια.
- Κ.Α.: Ναι. Επίσης στην ανατολική είσοδο του χωριού υπάρχει ένα σπήλαιο με το όνομα «Της Παναγιάς οι τρύπες».
- Γ.Μ.: Ναι.
- Κ.Α.: Τί γνωρίζετε για αυτό;
- Γ.Μ.: Υπάρχει ένα σπήλαιο το οποίο έχει τρεις οπές, τρεις. Η κεντρικότερη των οποίων, στην κεντρικότερη των οποίων, υπάρχει μια δοξασία ότι εκεί φανερώθηκε η Παναγία αρκετές φορές. Η τελευταία ήταν την περίοδο της ελευθέρωσης- απελευθέρωσης του 1912-13. Ως γνωστό, η Μουσθένη μέχρι το 1912-13, τον Οκτώβρη, αν δεν κάνω λάθος, ήταν υπό την οθωμανική κυριαρχία. Τότε, λοιπόν, όταν ελευθερώθηκε, λίγο πριν, οι Τούρκοι από τα

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

λεγόμενα Σιδηροχώρια τώρα, Ντερμιλί, ακριβής μετάφραση από του τουρκικό ντερμί, το σίδηρο, Ντερμιλί το χωριό, λοιπόν, από εκεί οι Τούρκοι ετοιμάστηκαν να ρθούν για να σφάξουν τους Έλληνες, του κεφαλοχωριού τότε της Μουσθένης. Στο σημείο εκείνο, λοιπόν, εμφανίστηκε η Παναγία, μια μορφή, μια γυναίκα, έτσι ρωμαλέα, φωτεινή, έτσι ήταν η τελευταία φορά που εμφανίστηκε εκεί, έτσι λένε, η οποία έδωσε έτσι έναν φόβο στους Τούρκους και γύρισαν πίσω.

- Κ.Α.: Α! Για αυτό συνδέθηκε με την Παναγία.
- Γ.Μ.: Ναι για αυτό συνδέθηκε με την Παναγία. Ήταν η τελευταία φορά. Ακόμα παλιότερα όμως είχε εμφανιστεί ακόμα μία φορά, η μορφή της εκεί και οι κάτοικοι του χωριού το ονόμασαν «της Παναγιάς οι τρύπες». Και για αυτό, έφεραν εικονίσματα, στην είσοδο της σπηλιάς αλλά και κάθε φορά που γινόταν λιτάνευση των εικόνων, έθιμο τοπικό στην Μουσθένη, εκεί σταματούσαν για να ψάλλουν τους αναστάσιμους ύμνους μιας και γινόταν την δεύτερη μέρα της Αναστάσεως.
- Κ.Α.: Ααα πολύ ωραία. Πολύ ωραίο.
- Γ.Μ.: Ωραία ήταν.
- Κ.Α.: Και μπαίνατε μέσα όταν ήσασταν μικρός;
- Γ.Μ.: Και μπαίναμε μέσα, μπαίναμε μέσα μάλιστα υπήρχε και η εξής ιστορία ότι στην σπηλιά αυτή έβαλαν, πώς τα συνέδεσε ο λαός, πώς να συνδέσουν την Παναγία με μια άλλη, με ένα άλλο μοναστήρι της Παναγίας. Στη σπηλιά αυτή, λέει, έβαλαν μια γατούλα, δεν ξέρω για ποιο λόγο, ήθελαν να αποδείξουν κάτι, ήθελαν να την τιμωρήσουν πώς και τί και αυτή η γάτα βρέθηκε στο άλλο μοναστήρι της Παναγίας της Εικοσιφοίνισσας. Ασφαλώς μύθος γιατί η Παναγία η Εικοσιφοίνισσα βρίσκεται, είναι σε ευθεία γραμμή πάνω από 15 χλμ και δεν υπάρχει νομίζω έξοδος προς αυτήν.
- Κ.Α.: Πού βρίσκεται το «Κιόϊμπασι»;
- Γ.Μ.: «Κιόϊμπασι» σωστά. Το Κιόϊμπασι καταρχάς την ονομασία του την πήρε επειδή βρίσκεται στα όρια του χωριού. Μπασί σημαίνει κεφαλή, κεφάλι και κιόϊ είναι η γνωστή τουρκική ονομασία που σημαίνει χωριό. Βρίσκεται, λοιπόν, η περιοχή αυτή, στην κεφαλή του χωριού. Ανέκαθεν οι Οθωμανοί, οι Τούρκοι διάλεγαν για δική τους καλλιέργεια τις εύφορες περιοχές του χωριού και αυτό σημαίνει ότι έπαιρναν πάντοτε τα καλύτερα χωράφια, αυτά που ήταν στην νότια πλευρά του χωριού. Στη βόρεια πλευρά του χωριού, στο κεφάλι του χωριού, δηλαδή, ήταν οι άγονες περιοχές, οι πετρώδεις αυτές και σχετικά οι περισσότερες από αυτές, έτσι απότιστες, μη ποτιστικά χωράφια, δηλαδή, και τα οποία είχαν πέτρες, είχαν τσαλιά, ορμάνια, πουρνάρια και χίλια δυο. Και έτσι ήταν σχετικά άγονες. Αυτές λοιπόν τις περιοχές τις έδωσαν οι Τούρκοι για να ζήσουν οι Έλληνες του χωριού και στη βόρεια περιοχή του χωριού υπήρχαν χωραφάκια τα όποια τότε πολλά από αυτά έμπαιναν καπνά, ιδίως μετά την

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

είσοδο των προσφύγων στο χωριό μας. Αλλά και πριν από αυτά, ήταν μπαξέδες. Τώρα στην περιοχή αυτή ακουγόταν ότι ένας μόνο αγάς, ένας μερακλής, επειδή είχε θέα προς το χωριό και προς τον κάμπο εκείνη η περιοχή, ένας από αυτούς τους αγάδες του χωριού είχε αγαπημένο τόπο, την περιοχή που είναι ανάμεσα που είναι ανάμεσα από τις δυο περιοχές των καστανιών. Και μάλιστα λέγεται ότι τις αριστερές, την πιο σκιώδη περιοχή του χωριού, από την αριστερή πλευρά, βλέποντας το χωριό από τα αριστερά, δηλαδή στους πρόποδες του Παγγαίου, σε εκείνες τις καστανιές, τις είχαν οι Έλληνες και την δεξιά πλευρά από κει που έρχεται ο καταρράκτης, δηλαδή, τις είχαν πάρει οι Τούρκοι. Είχαν μοιράσει ακόμα και τις καστανιές, στην περιοχή του Κιόϊμπασι. Ένας μάλιστα αγάς είχε, ήταν πολύ μερακλής και είχε σπείρει ένα δέντρο, ένα κυπαρίσσι στην περιοχή λίγα μέτρα βόρεια από κει που βρίσκεται η γεώτρηση του χωριού, που δίνει νερό στο χωριό.

- Κ.Α.: Στο βουνό πάνω;
- Γ.Μ.: Ναι στο βουνό πάνω, εκεί στο Κιόϊμπασι. Και εκείνο το κυπαρίσσι λέει το πότιζε και ήθελε και ακόμα και μετά τον θάνατο του να ζήσει. Έστειλε έναν δούλο του, μάλιστα λέει, και με ασκούς έφερνε νερό για να μεγαλώσει το κυπαρίσσι. Και όντως το κυπαρίσσι σώθηκε μέχρι και το 1930 με 1940, λίγο προπολεμικά.
- Κ.Α.: Μπράβο!
- Γ.Μ.: Μετά ξεράθηκε γιατί κανένας δεν είχε το μεράκι όπως ο Τούρκος να το περιποιείται.
- Κ.Α.: Ενδιαφέρον. Για το Μποστάνι που βρίσκεται λίγο πιο πάνω από το χωριό τί γνωρίζετε;
- Γ.Μ.: Για το Μποστάνι. Το μποστάνι είναι μια ιστορική περιοχή όπου ανέκαθεν υπήρχε το εξωκλήσι του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, επειδή η περιοχή αυτή είναι όντως υψηλού φυσικού κάλλους, με τα πλατάνια και το ισόπεδο μέρος εκεί γινόταν γλέντια. Γλέντια στα όποια συμμετείχαν ταυτόχρονα και Τούρκοι και Έλληνες. Λέγεται μάλιστα ότι σε ένα από αυτά τα γλέντια, τα γλέντια τους, οι Τούρκοι συνήθιζαν να έχουν και την αγαπητή για αυτούς, αγαπητό για αυτούς έθιμο της πάλης. Οι Τούρκοι ακόμα και τώρα στις περιοχές όπως είναι η Αδριανούπολη διοργανώνουν τέτοιες γιορτές και μάλιστα αλείφονται με λάδι, φορούν δερμάτινα εσώρουχα γερά και παλεύουν μέχρι να αναδειχθεί ο τελευταίος νικητής. Σε μια, λοιπόν, από αυτές τις γιορτές που έκαναν και τηρώντας το έθιμο αυτό της πάλης, κάλεσαν έναν Έλληνα ο οποίος την εκείνη στιγμή κατέβαινε από το βουνό με το άλογο του, τα μουλάρια του φορτωμένα ξύλα, να παλέψει με έναν από τους Τούρκους. Ο Έλληνας αυτός ήταν ο Καρακόντυλας.
- Κ.Α.: Μάλιστα.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Γ.Μ.: Ο Έλληνας αυτός προτάθηκε από τον τούρκο από έναν τούρκο αγά που παρακολουθούσε την πάλη εκείνη την ώρα και ενώ αρνήθηκε αρχικά ο Έλληνας γιατί ήταν κουρασμένος από το βουνό με τα ξύλα, τελικά δέχθηκε. Δέχθηκε με οδυνηρό τρόπο τους Τούρκους γιατί αναδείχθηκε τελικά τελικός νικητής. Παρεξηγημένοι, μάλιστα παρεξηγημένος ο Τούρκος δέχθηκε μια σπρωξιά, από ότι θυμούνται στην γειτονιά μου εκεί, όπως μου το έλεγαν τότε με λεπτομέρειες, έπεσε στα τσαλιά που ήταν σε έναν μπαξέ κάτω από την σημερινή βρύση. Τελικά παρενέβησαν οι πιο ψύχραιμοι και αποσοβήθηκε ο κίνδυνος μιας γενικής πώς να το πούμε παρεξήγησης και αψιμαχίας.
- Κ.Α.: Ωραία. Το μποστάνι δηλαδή ήταν ένας τόπος...
- Γ.Μ.: Διασκέδασης Τούρκων και Ελλήνων ανέκαθεν. Όργανα, χορούς. Αργότερα βέβαια μετασκευάστηκε σε έναν χώρο κατασκήνωσης από τους προσκόπους της Καβάλας. Φιλοξενήσαμε και τέτοια εκείνο τον καιρό.
- Κ.Α.: Μάλιστα.
- Γ.Μ.: Και γενικώς ήταν τόπος των σχολικών εκδρομών εκεί γιατί είχε σκιά.
- Κ.Α.: Ναι. Ωραία. Τα Γιάργια τί είναι;
- Γ.Μ.: Τα Γιάργια. Υποθέτω ότι η τούρκικη ονομασία αυτή δόθηκε γιατί ήταν απόκρημνο σημείο, αυτό που έπαιρναν νερό οι Έλληνες και οι Τούρκοι. Και μάλιστα λέγεται ότι ήταν από τις πιο δροσερές βρύσες του χωριού. Τότε οι βρύσες του χωριού ήταν λίγες έτσι και μια φυσική πηγή έβγαζε από έναν μπρούτζινο ή σιδερένιο σωλήνα, εγώ πρόλαβα την σιδερένια σωλήνα, στην εσωτερική πλευρά, μπαίνοντας στην δεξιά πλευρά, μετά την γέφυρα. Οι δύο σκάλες, οι δύο δρόμοι που ανεβαίνουν δεξιά και αριστερά στο χωριό ή στα χωράφια από την περιοχή Γιάργια, ήταν τόσο περίτεχνα κατασκευασμένες που ήταν καλντερίμι, δηλαδή, με κάθετες πέτρες, πολύ καλά τακτοποιημένες, ήταν σχεδόν ελικοειδείς, δηλαδή στροφές, στροφή σε στροφή. Η αριστερή μάλιστα που ανέβαινε προς το Κιόϊμπασι ήταν άξια θαυμασμού. Υπήρχε ένα τοιχίο, το οποίο στήριζε την στροφή που ερχόταν μετά και ξανά άλλο τοιχίο που θα στήριζε την άλλη στροφή που θα ερχόταν μετά. Μια περίτεχνη, δηλαδή, κατασκευή, η οποία από ότι με έλεγαν οι παππούδες φτιάχτηκε από τους Έλληνες μετά από αγγαρεία, υποχρεωμένοι από Έλληνες τεχνίτες και βοηθούς Έλληνες. Γιατί; Γιατί να υποστηρίξουν τα ίδια τους χωράφια οι φουκαράδες που ήταν άγονα στην περιοχή του Κιόϊμπασι.
- Κ.Α.: Μάλιστα. Σας ευχαριστώ πολύ!
- Γ.Μ.: Παρακαλώ.

8^η Μ.Τ.

- Κωνσταντίνα Ανδρέογλου: Ονομάζεστε;
- Μ.Τ.: Μάρθα Τ.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Κ.Α.: Και είστε μόνιμος κάτοικος της Μουσθένης;
- Μ.Τ.: Ναι, μόνιμος κάτοικος.
- Κ.Α.: Πότε είστε γεννημένη;
- Μ.Τ.: Το 1939. 87 μπηκα.
- Κ.Α.: Να τα εκατοστήσετε!
- Μ.Τ.: Αχ παιδάκι μου, δεν θέλω!
- Κ.Α.: Το σπίτι σας βρίσκεται στην συνοικία του Αράπ- Μαχαλά.
- Μ.Τ.: Του Αράπ- Μαχαλά. Ήταν ο Τούρκος, λεγόταν εδώ Αράπ.
- Κ.Α.: Ο Τούρκος.
- Μ.Τ.: Ναι, ο Τούρκος λέγονταν. Εδώ κοντά στο σπίτι είχε μια γέφυρα καμπύλη και πηγαίναν μέχρι το τέλος του δρόμου.
- Κ.Α.: Μεγάλη συνοικία.
- Μ.Τ.: Μα για αυτό έμεινε ο Αράπ- Μαχαλάς και δεν άλλαξε. Η μεγαλύτερη συνοικία ήταν. Και ήταν όλο αγάδες.
- Κ.Α.: Όλο αγάδες.
- Μ.Τ.: Αυτό το ξέρω.
- Κ.Α.: Πολύ σημαντικό αυτό.
- Μ.Τ.: Πλούσιοι αγάδες δεν ήταν άρτζι μπουρτζι και λουλάς. Ήταν όλο αγάδες. Αυτό μου το είπαν, το ξέρω.
- Κ.Α.: Ωραία. Το σπίτι τώρα που κατοικείτε ήταν ένα από τα δύο τζαμιά που υπήρχαν στο χωριό τότε.
- Μ.Τ.: Το άλλο το τζαμί εκεί πάνω.
- Κ.Α.: Ναι το τζαμί στην πλατεία. Το κεντρικό. Το θυμάστε το κεντρικό τζαμί στην πλατεία;
- Μ.Τ.: Όχι, μανάρι μου. Κάτι πεύκα, σκαλιά που είχε από κει, από εδώ τα θυμάμαι. Κάτι πεύκα, ψηλά, κυπαρίσσια πώς λέγονται εκείνα εκεί τα θυμάμαι. Είχε και ένα σπιτάκι και ήταν κοινότητα, γραφείο προς το ιατρείο εκεί που είναι σήμερα. Αλλά ήταν και χαμηλά. Τα μπάζωσαν, ξέρω εγώ.
- Κ.Α.: Θυμάστε πότε γκρεμίστηκε εκείνο το τζαμί;
- Μ.Τ.: Όχι, δεν θυμάμαι.
- Κ.Α.: Δεν πειράζει, δεν πειράζει. Και το άλλο το τζαμί ήταν εδώ στο σπίτι σας.
- Μ.Τ.: Ναι.
- Κ.Α.: Πώς έμοιαζε αυτό το τζαμί ξέρετε; Έχετε ακούσει;
- Μ.Τ.: Ήταν ένα, όπως ήταν οι εκκλησίες μας, ένα πράγμα ευθεία. Άλλαξε πολλές φορές η μορφή του.
- Κ.Α.: Σίγουρα, έχουν περάσει τα χρόνια.
- Μ.Τ.: Πολλά χρόνια, παιδί μου, πολλά.
- Κ.Α.: Ωραία. Είχε και μιναρέ; Σας έχουν πει αν είχε μιναρέ αυτό το τζαμί;
- Μ.Τ.: Πρέπει να είχε. Το έχω ακούσει αλλά δεν είμαι σίγουρη αλλά το έχω ακούσει, ότι είχε και μιναρέ και ανέβαινε ο χότζας και φώναζε.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Κ.Α.: Μάλιστα. Και δίπλα ήταν τούρκικο σχολείο;
- Μ.Τ.: Τούρκικο σχολείο, ναι.
- Κ.Α.: Όποτε ήταν τζαμί και τούρκικο σχολείο μαζί.
- Μ.Τ.: Χαρά οι Τούρκοι που ήρθαν. Χάρηκαν, έβγαλαν φωτογραφίες το σπίτι, το σχολείο δίπλα. Τα βρήκαν και στα χαρτιά τους. Ένας ήταν από αυτούς, από τον Τσαλκιτζί, που καθόταν τότε ο παππούς του.
- Κ.Α.: Ναι, μάλιστα.
- Μ.Τ.: Αυτά τα σπίτια τότε ήταν ένα, μην κοιτάς που τα έδιναν κομμάτια κομμάτια. Πάντως η καλύτερη συνοικία ήταν εδώ. Η καλύτερη συνοικία ήταν εδώ, ναι. Και όταν οι Τούρκοι έρχονται στη Μουσθένη, φωτογραφίζουν αυτό το σπίτι γιατί ξέρουν ότι ήταν εδώ τζαμί. Το φωτογράφισαν λες, πολλές φορές. Μας πήραν και εμάς φωτογραφίες, χάρηκαν, τους κέρασα και ό,τι είχα.
- Κ.Α.: Ναι, φυσικά. Ασχοληθήκατε με την γεωργία στη ζωή σας;
- Μ.Τ.: Ε πώς!!! Πολύ. Θα σε πω εγώ τώρα.
- Κ.Α.: Ναι πείτε μου. Τί εμπειρίες έχετε; Σε ποιες περιοχές είχατε χωράφια; Τί χωράφια είχατε;
- Μ.Τ.: Μέχρι τον Τσετσεμένταγα έχουμε χωράφια. Ξέρεις που είναι ο Τσετσεμένταγας;
- Κ.Α.: Όχι.
- Μ.Τ.: Από την Φωλιά που είναι από κάτω, σε εκείνο το βουνό. Και πηγαίναμε τότε με τα πόδια, τι να πω παιδάκι μου, τα δικά μου μην τα περάσετε. Εφτά μηνών έγκυος στην ψυχούλα μου, πρώτο παιδί, και με πήρε και πήγαμε να θερίσουμε μια, τα λέγαμε τότε τρίχες, πώς τις λέγαμε, ένα κριθάρι για να έχει για το ζώο που είχαμε, άλογο, να τρώει το χειμώνα. Και εγώ περπατούσα. Ξες τη ώρα. Τρεις ώρες δρόμο. Από την Φωλιά από κάτω είναι αυτό.
- Κ.Α.: Ναι, κατάλαβα.
- Μ.Τ.: Τουρκικό είναι Τσετσεμένταγας. Εμείς μας το 'γραψε ο πεθερός μου. Πήγαμε στην δημαρχία, όχι πώς το λένε αυτό για τα δάση...
- Κ.Α.: Δασαρχείο.
- Μ.Τ.: Πήγαμε εκεί, μας έβαλαν νούμερο, μας είπαν ήταν νόμιμο γραμμένο. Το αγорάσαν τότε, δηλαδή, είχαν χαρτιά ο πεθερός μου.
- Κ.Α.: Υπάρχουν άλλες ονομασίες στον κάμπο τουρκικές;
- Μ.Τ.: Ο Γαλατάς μας λέγεται Αλώνια.
- Κ.Α.: Ναι.
- Μ.Τ.: Είχε και το ρέμα που ήταν δίπλα, ήταν άσπρο το νερό. Για αυτό το λένε Γαλατά.
- Κ.Α.: Α ωραία αυτό δεν το ήξερα.
- Μ.Τ.: Κατέβαινε από το Παγγαίο, είχε τώρα, τί αυλάκι, τί πηγή, τί αυτό, ήταν τώρα το νερό θολό άσπρο.
- Κ.Α.: Ναι και έμοιαζε σαν γάλα.

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Μ.Τ.: Ναι και το ονόμασαν Γαλατά. Το λέμε και Αλώνια.
- Κ.Α.: Ναι.
- Μ.Τ.: Αλλά μια ζωή Γαλατά το λέγαμε εμείς. Αλλά στα χαρτιά το γράφουν και Αλώνια.
- Κ.Α.: Ναι. Και πού κοντά βρίσκεται; Ανατολικά, δυτικά, βόρεια;
- Μ.Τ.: Δυτικά. Τέρμα στο βουνό που πάει ο Προφήτης Ηλίας εκεί.
- Κ.Α.: Ωραία. Κάποια άλλη περιοχή;
- Μ.Τ.: Κουλέδες, Ντελμέδες.
- Κ.Α.: Τί είναι οι Ντελμέδες; Που ήταν;
- Μ.Τ.: Α κάτω από τον παλιό τον δρόμο.
- Κ.Α.: Κάτω από τον παλιό τον δρόμο.
- Μ.Τ.: Πριν όμως από τον παλιό δρόμο που περνάνε τα αυτοκίνητα. Που ήταν ο παλιός, προς τα πάνω ήταν.
- Κ.Α.: Προς τα πάνω. Από την πάνω πλευρά του παλιού.
- Μ.Τ.: Τα καλντερίμια ήταν εκεί. Πολλά ονόματα είχε, παιδί μου.
- Κ.Α.: Πολλά. Ο Αμπελότοπος;
- Μ.Τ.: Ο ανιψιός μου ήθελε να το κάνει αμπέλι, όπως το είχε ο παππούς μου. Αλλά μας έδωσε τον Πρίνο.
- Κ.Α.: Ο Πρίνος πού είναι;
- Μ.Τ.: Ο Πρίνος είναι πολύ εύκολα, στον παλιό τον δρόμο που τον έχουν ασφαλτο. Εκεί πάνω στο δρόμο είναι. Πώς πάει για Μεσορόπη, κατεβαίνεις τον δρόμο, βγαίνεις στον παλιό και πας προς Μεσορόπη και στο δεξί σου χέρι.
- Κ.Α.: Άρα είναι δυτικά.
- Μ.Τ.: Ναι πάνω στον δρόμο είναι. Τί άλλα τώρα να σε πω, δεν ξέρω.
- Κ.Α.: Δεν πειράζει.
- Μ.Τ.: Τα Χάνια ήταν. Τα Χάνια ήταν εκεί που είναι το νερό.
- Κ.Α.: Κάτω στο ποτάμι.
- Μ.Τ.: Όχι.
- Κ.Α.: Που;
- Μ.Τ.: Τα Χάνια ήταν κάτω από τις ελιές του παπά, πώς τον λένε.
- Κ.Α.: Δεν ξέρω. Άρα ανατολικά
- Μ.Τ.: Ναι, όπως πάμε για Πράβι.
- Κ.Α.: Με τί ασχολούσασταν; Με καπνά;
- Μ.Τ.: Με καπνά. Εδώ γινόταν παραγωγή καπνών. Ε τώρα αν βάζαμε κανένα σιταράκι, κανένα κριθάρι για το ζώο μας ή κανένα σιτάρι να έχουμε να το αλέσουμε στο μύλο, να κάνουμε κανένα ψωμί, εντάξει. Άλλα όχι δέντρα, ελιές, ούτε αμυγδαλιές. Τέτοια πράγματα δεν είχαμε τίποτα.
- Κ.Α.: Ευδοκιμούσαν τα καπνά σε εκείνες τις περιοχές.
- Μ.Τ.: Πολύ. Πολύ. Ήταν καπνότοπος. Η Καβάλα ήταν καπνότοπος.
- Κ.Α.: Ωραία. Σας ευχαριστώ πολύ!

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Μ.Τ.: Τίποτα, παιδί μου, τίποτα!

9^η Γ.Τ.

- Κωνσταντίνα Ανδρέογλου: Ονομάζεστε;
- Γ.Τ.: Τ. Γεώργιος.
- Κ.Α.: Είστε μόνιμος κάτοικος της Μουσθένης;
- Γ.Τ.: Μόνιμος.
- Κ.Α.: Και είστε γεννημένος.
- Γ.Τ.: Το 1931.
- Κ.Α.: Να τα εκατοστήσετε.
- Γ.Τ.: Να σαι καλά (γελάει). Να πάρεις τα χρόνια μου.
- Κ.Α.: Μακάρι. Η κεντρική πλατεία του χωριού λέγεται Τζαμί γιατί εκεί ήταν το κεντρικό τζαμί.
- Γ.Τ.: Ναι.
- Κ.Α.: Το θυμάστε;
- Γ.Τ.: Εκεί μεγάλωσα.
- Κ.Α.: Εκεί μεγαλώσατε. Πώς ήταν;
- Γ.Τ.: Ήτανε κτίσμα, μεγάλο κτίσμα που στην μέση ήταν ο μιναρές και μπαίναμε από την σκάλα και βγαίναμε και παίζαμε.
- Κ.Α.: Α, ανεβαίνατε. Έχετε και αυτή την εμπειρία.
- Γ.Τ.: Ναι, ανεβαίναμε και κατεβαίναμε.
- Κ.Α.: Όταν φύγανε οι Τούρκοι;
- Γ.Τ.: Ναι. Και μάλιστα πόσα κυπαρίσσια είχε, πέντε έξι ήταν τα θυμάμαι. Εκεί ήταν και η κοινότητα. Επίσης κάνανε γιορτή στο τζαμί μέσα. Και ήταν ένας επάνω, Σάββας λεγόταν και κάθε χρόνο έκανε κούνια και τον δίναμε ένα αυγό (γέλια και από τους δυο).
- Κ.Α.: Μάλιστα. Άρα παίζατε όταν ήσασταν μικρός εκεί. Έχετε εμπειρίες δηλαδή.
- Γ.Τ.: Ναι μεγάλος ήμουν εγώ.
- Κ.Α.: Γνωρίζετε ποια χρονιά κατεδαφίστηκε;
- Γ.Τ.: Δεν θυμάμαι.
- Κ.Α.: Δεν πειράζει. Υπήρχε μόνο ένα τζαμί τότε;
- Γ.Τ.: Όταν λες τζαμί, με μιναρέ ένα είχε.
- Κ.Α.: Ωραία.
- Γ.Τ.: Ο μιναρές όμως ήταν πολύ ψηλός.
- Κ.Α.: Ναι. Το σπίτι σας όμως ήταν ένα ακόμα τζαμί σωστά;
- Γ.Τ.: Ναι ναι.
- Κ.Α.: Σας έχουν πει πώς έμοιαζε αυτό το τζαμί που τώρα είναι το σπίτι σας;

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Γ.Τ.: Εγώ τότε το πήρα σαν αχυρώνα και το διόρθωσα να πούμε. Έριξα κάτι ντουβάρια. Άφησα το τζάκι που ήταν ο χότζας δεν το χάλασα. Τα δωμάτια και αυτά δεν τα χάλασα από εδώ στην δεξιά πλευρά ήταν οι άντρες και από κει ήταν οι γυναίκες και τα παπούτσια τους τα έβαζαν από εδώ οι άντρες και οι γυναίκες από κεί.
- Κ.Α.: Ναι, στον διάδρομο.
- Γ.Τ.: Ναι, στο χωλ. Και μπαίνανε εκεί μέσα, εκεί κάνανε. Ήταν μεγάλος χώρος. Όπως είναι τώρα, δεν κάναμε κάτι, μια αποθήκη και ένα μπάνιο.
- Κ.Α.: Ναι. Ήταν ένα δάπεδο.
- Γ.Τ.: Ναι, όλο ένα δάπεδο.
- Κ.Α.: Ωραία. Τώρα να σας ρωτήσω και κάτι ακόμα. Κάτω στον κάμπο στην είσοδο του χωριού βρίσκεται το εκκλησάκι της Αγίας Παρασκευής και λέμε ότι ένα χωράφι βρίσκεται εκεί ή είναι κοντά λόγω της εκκλησίας και το έχουμε συνδέσει έτσι. Εσείς σαν άνθρωπος που ασχοληθήκατε με την γεωργία πολύ στην ζωή σας. Θυμάστε άλλες ονομασίες; Και πώς πήραν τα ονόματα τους;
- Γ.Τ.: Τα ονόματα είναι άλλα τουρκικά, άλλα ελληνικά.
- Κ.Α.: Ωραία. Μπορείτε να μας πείτε κάποια, ότι θυμάστε;
- Γ.Τ.: Θα πιάσω από εδώ στον άσφαλο (νότια και δυτικά δείχνει στην μέση). Καναβιές, πιο κάτω είναι οι Αμμούδες, πιο κάτω είναι οι Φουντουκλήδες, πιο κάτω είναι τα Σάργια, πιο κάτω είναι η Μεσοπλάτη αλλά χαμηλά είναι αυτό. Από το ποτάμι και κάτω είναι η Σάκοβα.
- Κ.Α.: Σάκοβα γιατί; Πώς πήρε το όνομα αυτό;
- Γ.Τ.: Επειδή είχε το νερό. Σάκοβα είναι τουρκικιά λέξη και τώρα Σάκοβα την λέμε. (σε αυτό το σημείο μιλάει η προηγούμενη συνεντεύξιμος, η σύζυγος του κυρίου και συμπληρώνει και ακολουθεί ο εξής διάλογος).
- Μ.Τ.: Το μέρος είχε νερό και ήταν υγρό. Εκεί είχε καλάμια από αυτά τα καλάμια, το έχω ακούσει αυτό.
- Γ.Τ.: Όλα τα ποτάμια έχουν καλάμια.
- Μ.Τ.: Ναι, για αυτό το λένε Σάκοβα.
- Κ.Α.: Μάλιστα.
- Γ.Τ.: Τότε ήταν το κανάλι και όταν έκανε πλημμύρα γινόταν όλο λίμνη από το ποτάμι και κάτω. Εγώ πλάγιαζα έξω, είχα τα άλογα, το καλοκαίρι σπίτι δεν ήξερα. Και μια βραδιά έβρεξε προς τα Κηπιά και κατέβασε νερό και είχα τα ζώα δεμένα και ήταν η πλημμύρα ένα μέτρο σχεδόν. Πολύ νερό κατέβηκε και βράχηκε η κάπα μου και σηκώθηκα και έφυγα με τα ζωντανά για να γλυτώσω το νερό. Και πήγα προς το βουνό.
- Κ.Α.: Μάλιστα. Ενδιαφέρουσα ιστορία. Κάποια άλλη ονομασία;

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

- Γ.Τ.: Οι Κουλέδες. Στα ανατολικά. Πιο κάτω είναι τα Ρεβάνια, τα Καβάκια. Από τον λάκκο (δείχνει δυτικά) είναι ο Πλάτανος γιατί είχε νερό εκεί. Από το γήπεδο είναι οι Γαλατάδες.
- Κ.Α.: Ωραία, μίλησα με την σύζυγο σας για τους Γαλατάδες. Και τί καλλιέργειες είχατε;
- Γ.Τ.: Τί έβαζα;
- Κ.Α.: Ναι.
- Γ.Τ.: Ως επί τον πλείστον, καπνά.
- Κ.Α.: Καπνά, ναι.
- Γ.Τ.: Και στάρια. Και κάτω καλαμπόκια για τα ζώα. Και τα κουβαλούσαμε με τα κουφίνια, δεν είχε κομπίνες τίποτα τότε.
- Κ.Α.: Θυμάστε σαν παιδί να έχετε εμπειρίες από κει;
- Γ.Τ.: Από πού;
- Κ.Α.: Από τα χωράφια σας, από εκείνες τις περιοχές;
- Γ.Τ.: Η εμπειρία είναι μια ζωή, μια ζωή εμπειρία είμαι.
- Κ.Α.: Ναι. Ασχολείσθε όλη σας τη ζωή με αυτό.
- Γ.Τ.: Η Βάλτα παλιά ήταν λίμνη και την αποξηράνανε και δώσανε στα χωριά και πήρα και έχω και εγώ κάτι στρέμματα. Και άμα έπεφτε το τσιγάρο, έπαιρνε φωτιά το χώμα. Γιατί τόσα χρόνια ήταν λίμνη. Και ήταν όλο κοπριά. Και περνούσε το ποτάμι εκεί και πήγαινα σαν τρελός να πιω νερό και ήταν όλο βούρκος, βούλιαζε δηλαδή. Πέρασαν και τα χρόνια...
- Κ.Α.: Δεν πειράζει. Σας ευχαριστώ πάρα πολύ!
- Γ.Τ.: Τίποτα.

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Κωνσταντίνα Ανδρέογλου, "Τα τοπωνύμια, ψηφίδες τοπικής ιστορίας και φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς. Υλικές και άυλες προεκτάσεις και διδακτική αξιοποίηση. Η περίπτωση της περιοχής Μουσθένης (Παγγαίο, Καβάλα)"

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.